

Yakınçağ Tarihi Üzerine Akademik Çalışmalar

Editör

ALİ ÇAKIRBAŞ

BİDGE Yayınları

Yakınçağ Tarihi Üzerine Akademik Çalışmalar

Editör: ALİ ÇAKIRBAŞ

ISBN: 978-625-8567-65-6

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2025-12-25

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

Önsöz

Tarihsel süreklilik içinde yakınçağ, bir dönemin yalnızca siyasi ve toplumsal olaylarını değil, aynı zamanda zihniyet dünyasını, kültürel değişimlerini ve insanlık serüveninin incelikli izlerini de barındırır. Bu döneme dair yapılan çalışmalar, özellikle arşiv belgelerinin ışığında, geçmişin karanlıkta kalmış ayrıntılarını gün ışığına çıkarmaktadır. Bu açıdan tarih, yalnızca geçmişin kaydı değil; aynı zamanda insanlığın hafızasıdır. Bu hafıza, çoğu zaman sessiz raflarda bekleyen arşiv belgelerinde saklıdır. Yakınçağın karmaşık ve çok katmanlı dünyasını anlamak, ancak bu belgelerin titizlikle incelenmesiyle mümkündür. Bu çalışma, arşivlerin ışığında yakınçağ tarihine dair yeni bir okuma denemesi sunmaktadır.

Arşiv belgeleri, bir dönemin siyasi kararlarını, toplumsal dönüşümlerini ve bireylerin gündelik yaşamlarını görünür kılar. Bu belgeler, tarihinin kaleminde yalnızca bir veri değil; geçmişin yeniden inşasında kullanılan temel taşlardır. Kitap boyunca, belgelerin sunduğu ayrıntılarla yakınçağın siyasi, ekonomik, sanayi ve kültürel hayatına dair değişimler farklı bakış açılarıyla yeniden yorumlanmıştır.

Bu çalışma, tarih yazımında belgenin önemini vurgularken, aynı zamanda okuyucuya edebi bir yolculuk da vaat etmektedir. Çünkü belgeler, kuru bir bilgi aktarımının ötesinde, insanlığın hikâyesini anlatan canlı metinlerdir. Onların satır aralarında, bir çağın umutları, çatışmaları ve hayalleri gizlidir.

Bu kitabın amacı, yakınçağ tarihini yalnızca öğrenilecek bir bilgi alanı olarak değil, düşünsel bir sorgulama ve estetik bir deneyim olarak sunmaktır. Okuyucunun, belgeler aracılığıyla tarihin derinliklerine nüfuz ederken, aynı zamanda geçmişle kurulan bağın edebi güzelliğini de hissedeceğine inanıyorum.

Emeği geçen tüm araştırmacılara ve bu çalışmayı mümkün kılan kurumlara şükranlarımı sunarım. Bu sayfaların, yakınçağın zengin ve çok sesli dünyasına yeni bir pencere açması dileğiyle...

Doç. Dr. ALİ ÇAKIRBAŞ

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

İÇİNDEKİLER

XIX. YÜZYILIN DEĞİŞEN KOŞULLARINDA JAPON MODERNLEŞMESİ	1
---	---

ÜMÜT AKAGÜNDÜZ

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE MANASTIR'DAKİ EKŞİSU MADEN SUYU KAYNAĞI VE İDARESİ (1850–1900)	39
---	----

MEHMET NURİ ŞANDA

DİN VE DEVLET BAĞLAMINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİNDE YAŞANAN HAKARET (SÖVME) HADİSELERİ (ARŞİV BELGELERİNE GÖRE)	58
--	----

NEVİM TÜZÜN

OSMANLI DEVLETİ'NDE KAZ DAĞI ORMANLARI & SANAYİSİ(1732 -1913)	89
---	----

ARZU BAYKARA TAŞKAYA

BÖLÜM 1

XIX. YÜZYILIN DEĞİŞEN KOŞULLARINDA JAPON MODERNLEŞMESİ

Ümüt AKAGÜNDÜZ¹

Giriş

Aydınlanma yıllarında Avrupa’da yaşanan ekonomik, toplumsal, bilimsel farklılaşmaların yarattığı olanaklar, Avrupa sömürgeciliğinin niteliğini güçlendirirken niceliğini yoğunlaştırmıştır. 1750’lerde İngiltere, kapital sisteminin belirlediği şartlar bağlamında “çitlemeye dayalı tarım devriminden” “sanayi devrimine” doğru yol alırken ekonomik, siyasi ve toplumsal krizlerini bir türlü çözümleyemeyen Fransa ise demokratik devrimler çağını açmaktaydı. Modern devletin belirginleşen nüvelerinin yeni bürokratik kurumlar ile desteklenmesi ise değişen, yoğunlaşan, cürekârlaşan yeni bir Avrupa tasarlamaktaydı. Bu dönemde ekonomik ve ideolojik farklılıkların kamuoyu bilinci ile burjuvazinin konumu bağlamlarında yarattığı dönüşümler, toprağa dayalı klasik imparatorluklardan çok daha muntazam kolektif ve bireysel yapılar şekillendirmiştir. Kapitalizm, merkantilizm, artan

¹ Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE, ORCID: 0000-0002-1785-1122, umutakagunduz1@gmail.com.

sömürgecilik yarışı ile askeri teknolojilerdeki çok yönlü yenilikler modern devleti gündeme taşıırken basın araçları sayesinde olgunlaşan kamuoyu bilinci yeni ideolojiler ve kurumlar yaratmaktaydı. Avrupa'nın XIX. yüzyılda karşı konulması zor askeri, ekonomik ve ticari üstünlükler elde etmesi ise feodal yapıların çözülmesini hızlandırmıştır. XIX. yüzyılın başlarından itibaren “Sanayi Devrimi” ile ekonomik üstünlüğü, “Fransız Devrimi” ile siyasi üstünlüğü, modern bürokrasinin icadı yani “Bürokrasi Devrimi” ile ise iç ve dış kamusal üstünlüğü yakalayan Avrupa olmaksızın küresel politikaları anlamlandırabilmek artık mümkün değildi. Açıkçası Avrupa dışı toplum ve uygarlıkların Avrupa olmaksızın dönüşemeyeceklerinin somutlaşması yeni siyasi, ekonomik, ideolojik deneyimlere kapı aralamıştı. Bugünün gelişmiş, gelişmekte olan ya da az-gelişmiş ülkeleri hakkında tarihsel okumalar yapıldığında bu ülkeleri, XIX. yüzyıldaki bu üç ana devrimle yani “Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi ve Bürokrasi Devrimi” ile kaynaşma biçimlerine göre tanımlayabilmek mümkündür. Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere, Almanya, Hollanda gibi günümüz gelişmiş ülkelerinin ekonomik, demokratik ve bürokratik devrimlerle kurdukları güçlü bağları, yaratıcı eğitim politikaları, şehirleşme avantajları ve zengin kamuoyu bilinciyle hâlâ sürdürdükleri somutlaşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin ise bu üç devrimin bir veya iki tanesiyle bütünleştikleri ya da bunların üçüyle pragmatik-lojistik kaygılar nedeniyle yüzeysel ilişkiler geliştirdikleri görülmektedir. Örneğin Rusya, Türkiye, Çin gibi ülkeler kendi kültürel, jeopolitik konumları bağlamalarında bu üç devrime yaklaşımlardır. Demokrasi devrimine yüzeysel yaklaşan Çin, geç de olsa sanayileşmeyle bütünleşmeyi tercih ederken Konfüçyüsçü örgütlenme saiklerini bürokrasi devrimiyle iç içe kılmıştır. Sanayi Devriminin arkasında yer edinen teknolojik inovasyon karşısında sürekli geri kalma çelişkisinden kurtulamayan Türkiye ise ağır aksak bir demokratik devrim yanında Osmanlı son döneminden itibaren bürokratik

devrime daha fazla odaklanmıştır. Batının yanı başında Asya'nın yanı başında olmaktan kaynaklanan Asyalı değerlerinden kopamayan Rusya ise sosyalist deneyim bağlamında güçlü bürokratik saikler yanında yüzeysel demokratik bir devrim ile askeri güce odaklanmaktan kaynaklanan pragmatik bir sanayileşme yaşamıştır. Büyük çoğunluğu geçmişin sömürgesi ya da mandası olan az gelişmiş ülkelerin ise genellikle bu üç devrimle ya hiç tanışmadıkları ya da yüzeysel bürokratik ilişkiler kurdukları görülmektedir. Bugün her ne kadar Kore gibi Japonya bağlamında örnekleyebileceğimiz ülkeler olsa da Japonya'yı hâlâ eşsiz kılan husus erken tarihlerden itibaren elde ettiği başarılarıdır. Japon modernleşme süreci başlangıçtan itibaren sanayi devrimi, bürokrasi devrimi ve demokrasi devrimi ile keskin ya da yüzeysel bağlar kurarak bugünkü konumuna ulaşmıştır. Japon Modernleşme dinamiğinin gelişimini yönlendiren toplumsal çerçeve özellikle sanayi devrimi-kapitalizm-inovasyon ilişkisine çok hızlı uyum sağlayabilen bir örnek yaratmıştır. Uzaktan bakıldığında sanki geleneklerine bağlı kalarak modernleşmiş bir Japonya imajı zihinlerde canlanmakla beraber Batı'nın ekonomik, teknik, bilimsel dönüşümünü anlamlandıran bir sosyoekonomik yapı da karşımıza çıkmakta. Japonya, insan, çevre, canlı merkezli bir modernleşme dinamiği de yaratmaya çalışmıştır. Bu araştırmada 1854-1905 yılları arası öncelikli olmak üzere Japon Modernleşme sürecinin altındaki siyasi, askeri, toplumsal, ekonomik, kültürel unsurlar analiz edilecektir. Söz konusu çalışmanın amacı, Japon Modernleşme sürecinin gelişiminin altındaki sosyoekonomik dönüşümü, politik seyri ve eğitim alanındaki farklılaşmaları detaylandırabilmektir. (Acemoğlu & Robinsonve, 2013; Akagündüz, 2013; Alabaş & Yınilmez Akagündüz, 2021; Anderson, 1995; Dudley, 1997; Esenbel, 2015; Habermas, 1997; Hobsbawm, 2003; Kazgan, 2006; Keneddy, 2017; Mann, 2017; Yınilmez Akagündüz, 2013; Yınilmez Akagündüz, 2020).

Japonya ve Modernleşme

Japon Modernleşmesinin Tarihsel Altyapısı

Japon Modernleşmesinin tarihsel birikiminin XVI. yüzyıldan itibaren gelişen koşullarla biçimlendiği görülmektedir. Bu yüzyılda Ieyasu Tokugawa önderliğinde ellerinde samurayların gücünü barındıran 250 savaş lordunun birleşmesi, Japon tarihinin belirgin kırılma noktasıydı. Japonya'yı kendine özgü bir derebeylik sistemiyle tanıştıran bu olay, savaşçı sınıfın diğer sınıfları baskıladığı işler bir sistem yaratmıştı (Heyt, 1995: 2). Tokugawa Dönemi istilaların durduğu, tarımsal verimlilik ile nüfusun arttığı, şehirlerin geliştiği yılları kapsamaktaydı. Örneğin tüccarları, zanaatkarları ve samurayları kümелendiren Japon şehirlerinin gelişim hızı XVIII. yüzyılda sürekli bir büyüme katetti. 1800'lerin başında Japon toplumunun yaklaşık %15'i şehirlerde yaşıyordu. Dünyanın en büyük on şehriden iki tanesi Japonya sınırlarındaydı (Lees, 2022: 61). Aslında içeride tesis edilen güçlü otorite bir ada ülkesi olmanın getirdiği avantajlarla birleşerek Japonya'nın konumunu farklılaştırdı. Homojen bir kültür ve etnisite birliğinin sağlanması, küresel salgınlar ile göçebe saldırılarının dışında kalınması, iç ticaret hacminin yoğunlaşması, nüfusun kontrollü artışı, alternatif yiyecek kaynaklarının varlığı ile Çin başta olmak üzere dışarıdan gelen bilgi yığınlarına Japonya'ya özgü kılınması XIX. yüzyılın ortalarında değişen dünyayla kaynaşabilecek sosyoekonomik, kültürel bir birikim yaratmıştı (Marr, 2018: 310-314).

1600'lerde Japonya'ya ulaşan Avrupa sömürgeciliğinin yarattığı Hristiyan yoğunluğu ülkenin o dönemlerde Batı'ya yaklaşımını yönlendirdi. Will Adams gibi Tokugawa'yı denizcilik teknolojileriyle etkileyen figürler, ilk dönemlerde Japonya'nın Batı'yı anlamlandırma çabalarına bir çerçeve çizmişlerse de adanın güney kesiminde köylülerden, toprak sahiplerinden, samuraylardan

oluşan yarım milyonluk Hristiyan nüfus bürokrasinin tepkisine yol açmıştır. 1637’de Kyushu Adasında çoğunluğunu Hristiyanların oluşturduğu büyük bir köylü isyanın Hollandalıların yardımıyla zar zor bastırılması, Hollanda dışındaki diğer Batılı ülkelerle ilişkilerin sonlandırılmasına, okyanuslara açılacak gemilerin yasaklanmasına, gemilerin gövdelerine büyük delikler açılmasına, yabancı ülkelere giden Japonların ölümle cezalandırılacağına ilan edilmesine ve Hristiyanlığın kovuşturulmasına yol açtı (Marr, 2018: 312-313). Hristiyanlık karşısında Budizm’in ön planda tutulduğu bu yeni dönemde Tokugawa’nın oğlu Hidetada, hoşgörü politikasını tersine çevirerek Hristiyanları yıldırma politikası uyguladı. 280 bine yakın Japon, Hristiyan oldukları gerekçesiyle öldürülürken Hristiyan Japonlardan, İsa Peygamber ile Meryem Ana’nın resimlerini ayaklarının altına alarak Budizm’e sadakat yemini etmeleri beklendi. Diğer yandan “uchi harai (ateş aç ve püskürt)” politikasıyla Batılılar Japonya kıyılarından uzak tutuldu (Heyt, 1995: 3-4). Japonya ile Batılılar arasındaki ilişkileri bu yüzyılda gerginleştiren tek unsur Hristiyanlık değildi. Tütün ve frengi gibi Batı menşeli unsurlarda Japon otoritelerince izlenmekteydi. Örneğin, Cizvitler aracılığıyla Japonya’ya giren tütünle kendisini özdeşleştiren “Kabukimonalar” adı verilen bir çete ortaya çıktı. Kadın kimonolarını pelerin olarak kullanan, agresif hareketleriyle sokaklardaki insanlara saldıran, önüne gelenle dans ederek güreşen bu çete nedeniyle 1613’te tütün ülke genelinde yasaklandı (Marr, 2018: 309). İzolasyon politikalarının Japonya’yı tamamen içe kapattığı da düşünülmemelidir. Japonya’daki sosyoekonomik sistemler Avrupa’daki feodalizme benzer yapılar içermekteydi. Her ne kadar Tokugawa ile birlikte şogunluk makamı sistemin en tepesinde yer edinmişse de samuraylarla desteklenen güçlü bir bölgesel lordlar hiyerarşisiyle karşılaşan kapitalist etkileşimler, Japonya’da piyasa ekonomisini, ticari rekabeti ve iç ticaret yoğunluğunu destekledi (Harman, 2009: 357). Elbette ki Japonya’nın durumu ve koşulları Avrupa ile aynı değildi. Örneğin

Almanya, XVII. yüzyılda belirgin bir parçalanmışlık içinde sorunlarını çözmeye çalışırken Japonya ise XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde birleşik, yalıtık bir kültürel, siyasi, iktisadi ortama sahipti (Dowd, 2006: 92). Dış politikasını adanın güvenliği merkezine oturtan Japonlar, Batı'yı anlamlandırma çabalarını XVII. yüzyılın ortalarından itibaren arttırdılar. Açıkçası izolasyon sürecinde Japonların, diğer Asyalılardan çok daha fazla Batılılar ile ilgilendikleri görülmekte. Özellikle Deshima ticaret kolonisinde Hollandalılarla kurulan ilişkiler Batı tıbbı, tarihi ve coğrafyası hakkında geniş bir bilgi yığını yarattı. Öyle ki “Hollanda Ekolünün” etkisi sayesinde Japonlar ABD'nin ayrıntılı haritalarına bile sahiptiler (Belge, 2012: 383).

1720'de yabancı kitaplar üzerindeki yasakların yumuşamasıyla “Hollanda Bilim Ekolü” bürokratlar, samuraylar ve aydınlar arasında etkili olmaya başlamıştı. Özellikle para ekonomisinin artan hızıyla samurayların büyük çoğunluğunun fakirleşmesi köylü isyanlarını destekleyerek XVII. yüzyılın son çeyreğinde Rönesans Avrupa'sına benzer toplumsal gelişmeler somutlaştırmıştı. Batı merkezli bilginin basitleştirilmiş dinamikleri Japonya'da sınırlıda olsa merkezden-çevreye uzanabiliyordu (Harman, 2009: 358). Açıkçası merkezi devlet, toprak ağaları, kentliler, köylüler, zanaatkarlar, tüccarlar ve samuraylardan oluşan karmaşık ilişkiler erken bir kapitalizme işaretli (Fülberth, 2014: 114). Ortaçağ Avrupa'sında olduğu gibi özgürlüklerle çalkalanan bir tür anarşiye sahip olan Japonya'da sermaye, emtia, toptancı tüccarlar, bankacılık, zanaat proletaryası, simsarlarca yönetilen ev işlikleri, küçük fabrikalara benzer atölyeler uzak mesafeli ticaretin yokluğunda gelişmeyi sürdürmüştü (Goody, 2012: 236). Örneğin, 1600-1850 yılları arasında güçlü aile çiftliklerine dayanan bir köylülüğün inşa edilmesi tarımsal büyümeyi destekledi. Bu yüzyıllar arasında diğer pek çok ülkede azalma ya da sabit kalma eğilimi yaygınken Japonya'nın nüfusu artmıştı. Ancak burada dikkat çeken

husus yiyecek üretiminin artışı ile nüfus artışı arasında kurulan dengeydi. İki kat artan yiyecek üretimi karşısında Japonların çocuk aldırma, bebekleri öldürme gibi yöntemlerle nüfusu kontrol etmeleri toplumsal bilinçlenme ve refahı arttırdı (Ponting, 2011: 684). Japonlar, Batı Avrupalılardan daha yoksul olabilirlerdi ama hayat kaliteleri hiç de kötü değildi (Osterhammel, 2022: 703). 1850’lerde Japonya’nın besin ortalaması İngiltere’ninkinden farklı olmadığı gibi Japon evleri İngiliz evlerinden daha sağlıklıydı (Ponting, 2011: 685).

Japonya’nın özgün olduğu bir diğer husus ise çoğunluğu alt tabaka samuraylardan oluşan “entelektüel bir aristokrasinin” varlığıydı. Derebeylerin, Hollanda silahları ile Hollanda bilgi yığınlarına duydukları ilgi entelektüel aristokrasinin yoğunluğunu arttırdı. Felemenkçe öğrenen bu aydınlar fizik, matematik, coğrafya, astronomi, jeoloji, madencilik, mühendislik, denizcilik ve tıp gibi pek çok alandaki eserleri Japoncaya çevirerek teorik bilgiyi pratiğe döküyorlardı (Belge, 2012: 385; Ozankaya, 1965: 299-300). Fukuzawa Yukuci gibi entelektüeller aracılığıyla kamu kütüphanesi geleneğinin hızla yaygınlaştırılabilmesi Batı’nın yanı başındaki Müslümanların Japonlar kadar Batılı kitap geleneğine yakın olmadıklarını göstermekteydi (Osterhammel, 2022: 14). Japonlar ile Hollandalıların birbirlerine gösterdikleri ilgi coğrafi kader benzerliğiyle de bağlantılıydı. Her iki toplumda iklim kaynaklı dalgalanmalara vakit kaybetmeksizin pragmatik bilgi ağlarıyla uyum sağlayabiliyorlardı (Fagan, 2021: 336). Felemenk ilgisi, modernleşme süreci öncesinde Japonya’nın okuryazar, hızla dönüştürülebilecek yetişmiş bir insan potansiyeline sahip olmasını sağladı (Ponting, 2011: 686). Öyle ki 1850’lerde Japon erkeklerinin tahmini yüzde 40’ı okur-yazardı. Ancak daha da önemlisi Batı’daki bilimsel bilgi olmasa da nitelikli bir zanaatkarlar sınıfı ile etkin bir ticari-mali ağ vardı. Yani Batılılaşma başladığında Japonya’nın hızla kapitalizm, sanayi bilgisi ve bilimsel yöntemlere uyum

sağlayabilecek belirgin bir potansiyeli vardı (Parker, 2014: 287). Yaratıcı bir halk olarak Japonlar fikir elde etmek için kopyalamaya oldukça hevesliyidiler. Örneğin bir grup Japon hekim, 1771 yılında Felemenkçe kitaplardaki resimlerden başka bir yardım almaksızın bir suçlunun anatomisini inceleyebilmişti (Roberts, 2014: 412). Anlaşılabileceği üzere Japonya'nın Tokugawa yıllarında geçirdiği dönüşüm, bu ülkenin bir medeniyetin parçası olmaktan ziyade farklı bir medeniyet olduğuna işaret etti. Çin'in yanı başında Çin'e rağmen farklı kalıplar geliştirebilen Japonya'nın modernleşme sürecinde gerçekleştirdiği güçlü kalkınma bu durumu açıklamaktadır. (Buluş, 2002: 138). 1850'lere doğu gidilirken göze çarpan bir diğer husus ise modern sanayileşmenin yarattığı buhrandır. El sanatlarına dayanan Japon Endüstrisi, hacimli ucuz ithal ürünlerle mücadele etme yeterliliği ortadan kalktığından hem üreticiler hem de sabit gelirliler arasında artan fiyatlardan kaynaklanan sorunlar ortaya çıkmıştı. Bu sorunların yarattığı buhrana verilen tepkiler, sosyoekonomik dinamiklerin farklı bir yorulmasına yani "Meiji Restorasyonuna" kapı aralamıştır (Meyer, 2014: 134).

Batı'ya Açılma ve Meiji Yenileşmesi

Bütün bu toplumsal, ekonomik, kültürel çerçevenin bağlamında sanayileşmenin getirdiği yeni dinamikler, öncelikle karasal güçlerin tavizkar kapitalist ilişkiler ağına zorla çekilmelerine neden oldu. Özellikle gümüş başta olmak üzere Doğu'da biriken kaynakları Batılılar dışarıya çıkartmak istiyorlardı (Marks, 2022: 204-205). "1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması" ile Osmanlı Devleti "1842 Nankin Antlaşması" ile ise Çin emperyalist politikaların merkezine dahil edilmişlerdi. Söz konusu durum Japonya içinde geçerliydi. Pasifik Okyanusu balina avcılığı için stratejik bir konuma sahip olan Japonya'yı Batı'ya açan Amerika Birleşik Devletleri'ydi (Armaoğlu, 2020). 1846'da iki Amerikan gemisiyle Japon kıyılarına demirleyen James Biddle, gereksiz hoşgörüsü nedeniyle başarısızlığa uğradı. Samuray kültürünün

yarattığı savaşı geleneklere alışkın Japonlar, kendisini iten sıradan rütbeli Japonlara tepki göstermeyen generale saygı duymamışlardı (Heyt, 1995: 5). 1853'te Matthew C. Perry öncülüğündeki 4 gemilik filo, ikmal için limanların açılmasını kesin, sert bir tavırla isterken Japonlar, Edo yakınlarında demirleyen donanmaya karşı koyamayacaklarının farkındaydılar. Perry, 1854'te 10 gemilik daha tahripkâr bir filo ile döndüğünde Japonların “Kanagawa Antlaşması'nı” imzalamaktan başka şansları kalmamıştı (Appleby, 2012: 248). “Kanagawa Antlaşması” sonrasında Japon iç siyaseti Batı karşıtlığı etrafında biçimlenen bir güç mücadelesine sahne oldu. 1854-1867 yılları arasındaki politik mücadele, Şogunluğun gücünü azaltarak modernleşmenin önündeki engelleri kaldırmaya odaklandı. Şogunun siyasi haklarından vazgeçmesinin hemen akabinde Nisan 1868'de otoritenin yeni kaynağı olan “Meiji” yani imparator beş maddelik “Sözleşme Yeminini” yayımladı. Bu yeminde bütün sorunların müzakere yoluyla çözümleneceği ve bütün sınıfların dinamik şekilde işletileceği kabul edilmişti (Meyer, 2014: 136). 1864 Yokohama İşgali sırasında Batı'nın askeri gücünün niteliğini iyiden iyiye kavrayan Japonlar, yeni nesil silah ve talimlere hızla uyum gösterdiler. Avrupalılardan on binlerce enfield tüfeği, yüzlerce parça top ithal eden “Chosu ve Satsuma” kabileleri yeni askeri tekniklerle kaynaşırken Şogun askeri birliklerini çağdaştırmakta geç kaldı. 1868'e gelindiğinde 20.000 kişilik bir Şogun birliğinin 4.000 kişilik modernize bir birlik karşısında yenilmesi Şogunluk sisteminin tamamen tıkanıldığını somutlaştırdı (Archer & Ferris, 2020: 533).

1854-1867 yıllar arasında Japonlar Çin'deki gibi geniş çaplı İngiliz, Fransız, Rus, Amerikan işgaliyle karşılaşmaktan korkmuşlardır. Bu korkuya bir de yerel rekabetin kırılarak ucuz yabancı ithal mallarının eklenmesi, aydınların ve devlet adamlarının yanında tüccarların da yenileşmeyle ilgilenmelerini kolaylaştırdı (Ribard, 1974: 242,252). Açıkçası 1854'te Japon ticaretinin

önündeki engeller kalktığında Batılılar arzuladıkları vernikli mobilyalara, ipeklere, canlı tablolara kavuşsalar da karşılarındaki toplumu Çinlilerin farklı bir versiyonu olarak algılama yanılığısına düşmüşlerdi. Halbuki bu toplum, Kanagawa Antlaşması'nın yarattığı ortamı çıkarlarına uydurabileceğini tartışmaktaydı (Marr, 2018: 448). 1850-1870 yılları arasında Fransa'nın güçlenen Almanya ile karşılaşması, ABD'nin iç savaşıyla boğuşması, İngiltere'nin ise Hint İsyanıyla meşgul olması Japonya'nın sömürgeleştirilmesi sürecini yavaşlatırken uyum sağlama sürecini kolaylaştırmıştı (Ozankaya, 1965: 300). Japonların bir kısmı Batılılara karşı kılıç kılıca mücadele edilmesi gerektiğini savunurken, bazıları ise merhamet beklemenin daha doğru olduğunu düşünmüştü. Ancak her iki düşüncenin de yetersizliği kısa sürede Japon toplumu tarafından anlaşılmaya başlandı. Askeri, sınıai kalkınmayı hedefleyen pragmatik, taklitçi, çok yönlü bir yenileşme tercih edildi (Heyt, 1995: 10-11). 1868'de başkent Tokyo'ya taşındı. 1870'te ilk Japon gazetesi "Mainichi" yayımlandı, 1871'de feodalizm kaldırılırken 280 derebeylik 10 eyalete dönüştürüldü, 1871'de eğitim bakanlığı ile ulusal ordu kuruldu, 1872'de Tokyo'dan Yokohama'ya ilk demiryolu hattı döşendi, aynı yıl kızlar için ilkokul açıldı, 1873'te tarımda reform yapılarak gregoryen takvim kabul edildi, 1876'da pazar günü resmî tatil oldu, 1877'de Tokyo Üniversitesi açıldı, 1879'da yerel yönetimlerde temsil sistemi benimsendi. 1881'de Liberal Parti, 1882'de İlerici Parti kuruldu. 1882'de Waseda Üniversitesi kurulurken aynı yıl kızlar için liseler açılmaya başladı. 1889'da askerlik zorunlu hale getirildi, 1889'da anayasa resmen ilan edildi, 1890'da erkeklerin ancak yüzde 1'nin dahil olabildiği ilk parlamenter seçim yapıldı, 1901'de Sosyal Demokrat Parti resmîyet kazandı, 1913'te üniversiteler kadınlara kapılarını açtı. (Marr, 2018: 449-450; Meyer, 2014: 136; Ozankaya, 1965: 302; Roberts, 2014: 415; Woodruff, 2015: 114).

Japonların temel kaygısı Batılı anlamda bir ekonomi, sosyal hayat ya da gündelik bakış açıları tasarlamaktan ziyade sömürgeleşme felaketinden ülkeyi koruyabilecek “güçlü bir devlet ve ordu” kurabilmektir (Buluş, 2002: 148). Öyle ki yenileşme yolundaki bu ülke, özgür girişimcilik, seküler yaşam biçimi saikleri gibi Batı’nın dönüşümünde rol oynayan ana kırılma noktalarıyla değil onun ekonomik sandığındaki her şeyin nasıl taklit edilebileceğiyle ilgileniyordu (Appleby, 2012: 252). Taklit sürecinin başlarında şekilsel bir dönüşüm merkezi rol izledi. 1870’ten itibaren toplumsal statüyü simgeleştiren saç kesimi terk edildi, Batı tarzı giyim ile kırmızı tuğlalı evler yaygınlaştı. Batı yaşam tarzı ve uygarlığı yüceltilirken Japonya’nın geri kalmasına neden olduğu düşünülen bazı Japon gelenekleri terk edildi. Budizm, geri plana itilirken ülkenin yerel dini olan Şintoizm ön plana çıkartıldı (Akkemik, 2019: 155). Güçlü merkezi devlet, hızlı sanayileşme, yoğun milliyetçilik ve bilimsel eğitime entegrasyon bağlamlarında Mikadonun ilahi karakteri 1868’de yeniden icat edildi. Mikado etrafında imparatorluğun tanrısallığına odaklanan yeni bir değerler sistemi tasarlanmıştı. Ancak burada belirginleşen husus, imparatorluğun dinsel niteliği tanımlanırken Japonların monoteist bir tavır takınmak yerine politeizme daha yakın durmalarıydı. Japonlar, tek tanrılı dinlerde olduğu gibi dinin gündelik yaşamı kontrol ettiği bir kümelenmeden ziyade gündelik yaşama fazla müdahale etmeyen dinsel saiklere eğilim gösterdiler. Örneğin İslamiyet insanın bütün hareketlerini, giyim tercihlerini, yediklerini, içtiklerini dini kurallara bağlarken Budizm, Şintoizm gibi dinler bireyin hareketlerini sınırlandırmakla uğraşmıyordu (Akkemik, 2019: 229-230). Şintoizm’in niteliği Japonya’daki toplumsal yapıyı da doğrudan etkiledi. Avrupa feodalizminde savaşımlar, dua edenler, çalışanlar etrafında sınıflandırılan yapının Japonya versiyonunda dua edenler Avrupa versiyonundaki kadar güçlü değildiler. Derin soyut fikirler ağıyla ilgilenmeyen dünyevi, pragmatik Japon

algılamasında savaşçılık bütün olumlu değerlerin toplamıydı (Belge, 2012: 440).

1868-1890 yılları arasında modernleşme politikaları içeride güçlenebilmek kaygısı etrafında kümelenmişti. Bir çeşit merkantilist politika izleyen Japonlar, merkezi modern bir devlet, modern bir ordu, modern bir sanayi, modern bir eğitim sistemi kurabilmek için iki slogandan yararlanmışlardı. Başlangıçta modernleşme sürecini “Medeniyet ve Aydınlanma” sloganı etrafında toplayan Japonlar, kısa sürede yeni bir slogan daha yarattılar: “Zengin Ülke, Güçlü Ordu”. İkinci sloganı gerçekleştirmenin daha kolay olduğunu kavrayan Japonlar, dikkatlerini Meiji etrafında merkezi bir devlet kurmaya yönlendirdiler (Belge, 2012: 399). 1873’te “Iwakuru Misyonu” uygulamaya konuldu. Misyon çerçevesinde oluşturulan komisyonlar gittikleri ülkelerde fabrikaları, ulaşım-iletişim sistemlerini, ekonomik organizasyonları ve ticari faaliyetleri inceleyerek güçlü, zengin bir ülkenin ancak sanayileşmeyle kurulabileceği sonucuna ulaştılar (Akkemik, 2019: 141). Japon sanayileşmesi üç ana evrede gelişti. 1868-1885 yılları arası kurumsallaşma ve altyapı hazırlıklarının yapıldığı dönemken, 1886-1905’te ilk atılım dönemi yaşandı. 1906-1953 yılları arasında ise militarizm sanayileşmeyi besleyen ana kaynak oldu. İlk dönemlerdeki tekstil ve gıda üretimi merkezli sanayileşme sonraki evrelerde ağır sanayiye kaydđ (Hane, 2021: 121). 1890’larda hükümet girişimlerinin özel sektörün eline geçmesi geniş bir sanayi patlaması ile kartelleşme yarattı. Özellikle Çin ile girilen çatışmalar hafif ve ağır sanayilerin gelişimine ivme kazandırdı. Kimyevi gübre fabrikaları, kömür ve çelik fabrikaları, şeker üretimi, dokuma atölyeleri hızlı gelişen alanlardı (Meyer, 2014: 142-158). Bu arada devlet, sanayileşme üzerindeki her türlü feodal baskıyı hukuksal yollarla bertaraf ederek teknik yardımlar, ucuz krediler, teknoloji transferi gibi yöntemlerle özel teşebbüsü güçlendirdi (Ozankaya, 1965: 303). 1895’te 5 milyon ton olan kömür üretimi, 1913’te 20

milyon tondur. 1890’larda hızlanan elektrik teknolojilerine kısa sürede uyum sağlayan Japonya, on yıl içinde teknik eksikliklerini gidererek bu alanda Batılı ülkelere yetişmişti. Bu sanayileşmenin özgün örneklerinden birisi saat endüstrisinde gözlemlendi. Günümüz saat piyasasının belirgin aktörlerinden olan “Seiko” 1892’den beridir piyasadaki yerini korumakta. Seiko, Japonların hafif sanayi üretimindeki erken dönem uluslararası başarılarından birisiydi (Osterhammel, 2022: 931, 946; Roberts, 2014: 15).

Ülkenin başarılı adaptasyonunun bir diğer nedeni tersine mühendislikti. Kömür yoksunluğu nedeniyle 1881’de ilk hidroelektrik santralini inşa eden Japonlar, “General Electric, AT&T ve Siemens” gibi Batılı firmaların ürünlerini tersine mühendisliğe uğratarak “Hitachi, NEC, Fujitsu ve Toshiba” gibi şirketleri kurdular. Ülkenin özellikle elektrik alanındaki başarıları iki savaş arası dönemde daha da yoğunlaştı. Örneğin 1935’te ABD’de hane halkının %68’i, İngiltere’de %44’ü elektriğe ulaşabiliyorken Japonya’da bu oran %89’du. (Headrick, 2022: 133-134). Japonya’nın yalnızca ithal bilgi ve makinelerle sanayileştiği düşünülmemelidir. Tüccarlar ile sanayiciler arasına konumlanan küçük yerel yapılar, ithal teknolojileri yerel faktörlerle bütünleştirerek mevcut ekonomiye uygun orta teknolojiler geliştirdiyordu (Buluş, 2002: 166). Demiryolu alanında da benzer bir gelişim söz konusudur. XX. yüzyıla girerken gelişmiş ülke olmanın somut örneği haline gelen demiryolları Japonya’da ilgiyle karşılandı. 1872’de Tokyo-Yokohama arasındaki 13 kilometrelik hat 1892’de 885 kilometresi devlete 2.115 kilometresi özel şahıslara ait olmak üzere 3.000 kilometrelik uzunluğa ulaşmıştı (Stearns, 2021: 191). 1890’da Hindistan’ın 27.400 kilometrelik demiryolu hattına karşılık Japonya’nın yalnızca 1.600 kilometrelik hattı vardı. 1930’a gelindiğinde Hindistan’ın 70.800 kilometrelik hattına karşı Japonya’nın hat uzunluğu 26.000 kilometreye ulaşmıştı. Hindistan ile karşılaştırıldığında Japonya’nın özgünlüğü tamamen kendi öz

sermayesi ile bu hatları inşa etmesiydi (Headrick, 2022: 134). Sanayileşmenin gelişimini tetikleyen bir diğer unsur ise kendi dertleriyle uğraşan Batılıların boşladıkları Asya pazarını ucuz Japon ürünlerinin ele geçirmesiydi. Japonya'ya ciddi kârlar sağlayan bu taklit, ucuz ürünler ülkenin genel üretim kapasitesini büyütürken Birinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik gelişimi de yönlendirdi (Belge, 2012: 408; Buluş, 2002: 155). Japonlar sanayileşmedeki birikimlerini ticaretteki yabancı etkisini azaltabilmek için de kullandı. 1890'da yabancıların ticaretteki kontrol payları beşte dört oranındayken bu oran 1910'da beşte üçe, 1920'de ise %50'ye geriledi (Buluş, 2002: 160). Bankacılık sistemine yapılan yatırımlar da sanayileşmeyi destekledi. 1863-1883 yılları arasında kamu bankası sayısı 153'e, özel banka sayısı ise 204'e ulaştı. Bankacılık sistemindeki gelişmeler dış borca başvurmadan kalkınma stratejisinin sonucuydu. (Buluş, 2002: 166; Toussaint, 2022: 10).

Kuzey Amerika'ya göç eden Avrupalılar ile Japonlar da eski tip üretim teknolojilerini yenilemek yerine en yenilerine nasıl uyum sağlayabileceklerine odaklandıklarından pragmatik, lojistik bir kalkış noktası yakalayabilmişlerdi. (Sander, 2016: 277). Diğer yandan Herodcu yaklaşımda olduğu gibi daha güçlü, becerikli, silah üstünlüğüne sahip rakiple karşılaşanlar düşmana kendi taktikleri ve silahlarıyla karşılık verme yolunu tercih edebilirdi (Hane, 2021: 108). Bundan önce Çin Uygarlığının etkilerini özgünleştiren Japonlar, Batılılaşma sürecinde de ithal edilen ile yerli özellikler arasında kendi dengelerini kurmayı başarmışlardı. Sürecin başlarında yaratıcı dehadan uzak olan Japonlar, şaşılacak taklit yetenekleri sayesinde pragmatik bağlar yakalayabiliyorlardı (Meyer, 2014: 137; Ribard, 1974: 261). Bu çerçevede Japonların modernleşme sürecindeki taklit eğilimlerini gösterişçi, aşırı batılılaşmış temalarla anlatmak yeterli değildir. Japonlar çok iyi taklitçilerdi. Ama onların taklit ederken ki eğilimleri kontrollü, amaçlı bir pragmatizmle iç içe geçmişti. Çağdaş matematiği

benimserken pragmatik yeterliliklerini belirginleştirmişlerdir. Mevcut Japon matematiği ilkel olduğu için değil, yapıları ve notasyon tarzları içine kapalı birbirleriyle bağdaştırılamayan sistemleri içerdiğinden terk edildi. Japon matematikçileri için mevcut sistemi dönüştürmeye çalışmaktansa yeni sisteme uyum sağlamak pratik olduğu kadar ekonomikti. Benzer bir durum astronomi için de geçerliydi. Toplumsal işlevini yitiren yerli astronomi yok sayılınca genç astronomlar üniversitelerde yeni bir disiplin tesis ettiler (Osterhammel, 2022: 1143). 1870’lerde ABD’ye giden Japonların kazanımları da pragmatizmle bağlantılıydı. Liderlere saygı gösterilmemesini garipseyen, siyasi partileri anlamsız bulan Japonlar, sanayileşme yolunda Batı teknolojisi ile Batı eğitim sisteminin yararlarını kavramışlardı (Stearns 2021: 195). Örneğin Perry’nin Japonya kıyılarında görülmesinden yedi yıl sonra Japonlar, denizcilik alanında sembolik bir başarı elde ettiler. Sadece yüz beygir gücündeki buhar makinesiyle Yedo’dan kalkan “Kanrin-Marı” adlı Japon yelkenlisi beş haftada San Fransisco’ya ulaşmıştı (Roberts, 2014: 414). Ülkenin yabancı eğitimci ve teknisyenlere takındığı tavırda da pragmatizm belirleyiciydi. Sürecin başlarında yabancı eğitimcilerin aşırılıklarına katlanan Japonlar, yüzyıl sonlarına doğru adım adım eğitimdeki yabancı etkisini sonlandırdılar (Heyt, 1995: 13). 1870’li yıllarda Tokyo’dan Yokohama’ya uzanan ilk demiryolu hattının inşasında yabancılara güvenen Japonlar, bilgi ve deneyimlerini Japon mühendislerle aktarmak şartıyla 256 yabancı mühendis ve teknisyen istihdam ettiler. Bu politika sayesinde 1881’de yabancının yerini Japon mühendisler alırken 1907’de Japonya’nın lokomotif ve demiryolu ekipmanları ithal etmesine gerek kalmadı (Headrick, 2022: 133).

1890’a gelindiğinde Japonya, modernizasyonda o kadar ileri gitmişti ki oligarşi kendisini Batılılarla denk görmeye başladı. 1854’te Japonya feodal bir devletken yetişkin olan çevreler 1890’a gelindiğinde mücadeleyi göğüsleyen, yenileşmiş bir devlet

yaratmışlardı (Heyt, 1995: 20). Japon modernleşmesinin bu başarılı seyri, yaşam beklentisinde de görülmekte. 1820’lerde Batı Avrupa’da ortalama ömür 36 iken Japonya’da 34 idi. 1900’e gelindiğinde Batı’daki oran 46-48 arasıyken Japonya’da bu oran 44 idi. Ülke, bu ortalama ömür süresi ile diğer Asya ülkelerinin tamamını geride bırakmaktaydı (Osterhammel, 2022: 242). Yüzyıl sonlarında belirgin başarılar elde etseler de Japonlar önyargılı tanımlamalara maruz kalmaktan kurtulamadılar. XX. yüzyılın başlarındaki kültürel, toplumsal algılamalara bakıldığında Japonlar tembel, Almanlar ise miskindi. Ayrıca Japonlar başlarına buyruk, duygusal, ciddiyetten uzak, günü gününe yaşayan insanlarken Almanlar, bireyci, akılsız, sahtekâr, disiplinden uzak gevşek insanlardı. XX ve XXI. yüzyılların bu en çalışkan, disiplinli toplumlarının başlangıçta maruz kaldıkları olumsuz tanımlamaların nedeni, ikisinin de XIX. yüzyılın sonlarında bugünün gelişmekteki ülkelerine karşılık gelmeleriydi. Bugün bu iki toplumu erken dönem tanımlamalarla algılamamızın nedeni sanayileşme ile birlikte geçirdikleri ekonomik dönüşümün yarattığı kültürlenmedir (Chang, 2009: 254-267).

Sanayileşmenin gereksinim duyduğu sermaye, toprak reformları ve toprak bonoları ile sömürgeleştirmenin yokluğunda çiftçi ve köylü üzerinden kaynak yaratılarak karşılandı. Toprak reformuyla oluşturulan yeni vergi sistemi devlet gelirlerinin istikrarını garanti altına aldı. Örneğin köylüler, 1881’de pirinç ürünlerinin %16’sını vergi olarak öderlerken bu oran 1884’te %32,8’e ulaşmıştı. Söz konusu reformlar, vergiler köylüyü sıkıştırırken toprak sahipliğinden kaynaklanan soylu sınıfının gelişmesine ve güçlenmesine zemin hazırladı. (Akkemik, 2019: 145-146; Buluş, 2002: 154; Hane, 2021: 122; Meyer, 2014: 159). Tarımsal reformlar üretimi de arttı. 1880-1910 yılları arasında pirinç üretimi %40 artarken 1900’lerde fabrikaların %70’i tekstil imalatına odaklandı. 1897’de dünya ham ipek üretiminin %24’ünü karşılayan

Japonya, 1904'te payını %31'e çıkartarak dünyanın en büyük ham ipek üreticisi oldu. 1870'lerde 1000 ton olan ipek çıktısı 1929'da 42.000 tona erişti. (Hane, 2021: 125,193; Stearns, 2021: 205)

Modernleşmenin getirdikleri köylünün topraksızlaşması sürecini de hızlandırdı. 1910'da ekili arazilerin %45'ini kiracı çiftçiler işlerken, toprağı işleyenlerin %39'nun herhangi bir toprağı yoktu (Hane, 2021: 125,193). Değinildiğı gibi sanayileşmenin yükünü taşıyan başta köylüler olmak üzere sıradan insanlardı. Sistem oldukça basitti. Köylülerden toplanan ağır vergiler teknoloji transferi için yabancı teçhizatların satın alınmasında kullanılıyor, bu teçhizatların işe yarar taklit edilebilecek olanlarının üretimi için devlet destekli şirketler kuruluyordu. Bir nevi emek sömürüsü sanayileşmeye, plütokraziye, militarizme ve kapitalistlere devlet eliyle aktarılıyordu. Şehirlerde ise ev içi çalışma disipliniyle üretimi arttırılan şemsiyeler, kâğıt ürünler, cam şişeler, lambalar, şilteler ve sabunlar aracılığıyla sermaye eksiliğı telafi ediliyordu. (Appleby, 2012: 250; Archer & Ferris, 2020: 553; Harman, 2009: 359). Oligarşik Japon modernleşme sürecinde hükümetin izlediğı bu ağır ekonomik politikanın yükünün köylülere yüklenmesi 1870'te Kyushu'da yaklaşık 300.000 kişinin katıldığı bir köylü ayaklanmasına neden oldu. Ayaklanma, 1876'da arazi vergisinin düşürölmesini sağlasa da izlenen ekonomik politikalar tarımsal gelirleri azaltarak köylü borçlarını arttırdığından 1885'te 100.000'den fazla aile iflas etti. Açlıkla karşılaşan köylüler arasında 1880'lerin sonlarında infantisit artarken birçok köylü, kızlarını köle ücretlerine yakın ücretlerle çalışmak üzere kentlerde açılan tekstil fabrikalarına gönderdi (Hane, 2021: 140-141). Kentsel nüfusun büyümesi, köylerde geçinmenin zorlaşması, iş koşullarının kötüleşmesi gibi nedenlerin randevu evlerini büyütmesi sadece Japonya'da değil Japon kadınlarının Güneydoğı Asya ülkelerinde de istihdam edilmelerine yol açtı. 1910'da Singapur'daki randevu evlerinde tahmini 5.000'e yakın Japon kadın çalışmaktaydı (Hane,

2021: 150-151). Japon modernleşmesi erken dönemlerde köy ile köylü arasındaki bağı kopartamamıştır. Feodal bir ekonomik düzenden hızlı bir şekilde kapitalist bir ekonomik düzene geçilmesi tarım sektöründeki toplumsal ilişkileri belirgin bir değişime uğratmadığından Japonya'yı yenileştirmeye çabalayanların avantajı kitle iletişim ve haberleşme araçlarının kaotik etkisinin yokluğuydu. XX. yüzyılın başlarında dünya genelinde kitle iletişim ve ulaşım araçları kamuoyunu güçlendirirken Japonlar 1850-1900 arasında bu araçların güçsüzlüğünden yararlanarak geniş köylü kitlelerini fedakârlığa ikna edebilmişlerdi (Ozankaya, 1965: 305-308).

İngiltere, Fransa, ABD gibi köylülük ile soylu-militer aristokrasinin tasfiye edildiği toplumlarda daha demokratik bir dönüşüm yaşanırken, Çin, Almanya, Rusya ve Türkiye gibi köylülük ve militer-soylu dinamikleri kıramayan toplumlarda ya köylü devrimleriyle sonuçlanan komünist rejimler ya da militer-soylu sınıfın öncülüğünde yeşeren yukarıdan modernleşme ortaya çıktı (Ergut & Uysal, 2012: 107). Japonya'da ise İmparatorun etrafında kümelenen “Saigo”, “Okubo”, “Kido” adlı üç büyükler ile “Choshu” ile “Satsuma” klanlarının etkileri sıradan halkın sosyoekonomik refahı için çok az çaba harcayan bir plütokrasi belirginleşti (Hane, 2021: 107-108). Şogun nezdindeki derebey sadakatinin imparator nezdindeki modern devlet sistemine kaydırılması, imparator başta olmak üzere büyüklere gösterilmesi beklenen saygıdan kaynaklanıyordu. Modernleşme sürecinin başlarındaki aşırı batılılaşma eğiliminden kaygılanan Japonlar, antik dönemlerden feyz alarak geleneksel yaşamın devamlılığını vurgulayan bir modernleşme tasarladılar (Furtado, 2012: 273-274).

Samurayların reformlara gösterdikleri tepki hem daha yoğun hem de daha sembolikti. Sınıfsal haklarını kaybeden, yenileşme ve merkezileşme politikalarına tepki gösteren Saigo Takamori önderliğindeki samurayların isyanı 1877'de modern Japon ordusu

tarafından bastırıldı. Özünde yenileşme taraftarı olan Takamori'nin liderliğindeki “Satsuma İsyanı” sonrasında Japon oligarşik modernleşmesinin önünde bir engel kalmazken prensipleri için ölmeyi göze alan samuraylar ve gelenekleri geçmişi-geleceğe bağlayan simgelerden birisine dönüştürüldü (Marr, 2018: 445, 451-452).İsyancı samuraylar ile toprak sahiplerinin birçoğu kamu hizmetinde, orduda, donanmada görevlendirilirken efendiler ise eski etkilerini sürdürebilecek teminatlar elde ettiler.1880'li yıllara gelindiğinde samuraylar artık toplumun ayırt edilebilir bir unsuru değillerdi (Roberts, 2014: 415). Avrupa'daki aristokratlardan, feodal beylerden farklı olarak toplumsal yoğunluğu daha fazla olan samuraylar ne toprağı ne emeğı ne de sermayeyi kontrol edemediklerinden hızla bürokratik saiklere entegre edilebildiler. Samuraylar, oligarşinin artan gücünün aracı ve destekleyicisi haline geldiler (Osterhammel, 2022: 1071-1072).

Söz konusu derebey sadakatının sürekliliğinin modern dönüşümle bütünleştirilmesi ise oligarşiye giden yolu hızlandırdı. Japon ileri gelenleri samuray sorununu çözdüklerinde yeni bir problemle karşılaştılar. Liberal, batıcı ilkelerin sanayileşmeyi engelleyebileceğini düşünen oligarklar, Batılı demokratikleşmeyi Japonya için uygun bulmuyorlardı. 1881-1889 yılları arasında ilericiler ile liberaller arasında yaşanan demokratikleşme tartışmaları oligarkların dizginleri elden bırakmamaları nedeniyle bir sonuca ulaşmadı (Hane, 2021: 156-157). “Mitsui” ve “Mitsubishi” gibi aileler ise siyasi eğilimleri kontrolleri altına alarak Meiji yıllarından II. Dünya Savaşı'nın sonlarına uzanan süreçte “Zaibatsu” adı verilen siyasi-ekonomik plütokrasi etrafında toplandılar. Her ne kadar anayasal düzenlemeler yapılarak Japonya'da katılımcı bir yönetim hiyerarşisi tasarlanmış olsa da söz konusu katılım demokratik değildi. Modernleşme sürecinde Japonlar gerçekten de demokrasi ile ilgilenmiyorlardı (Belge, 2012: 449). Örneğin oy verme hakkının sadece mülk sahiplerine tanınması nedeniyle nüfusun sadece

%1,25’ni oluşturan 500.000 kişi seçimlere katılabiliyordu. İmparatoru oligarşının merkezine alan Meiji Anayasasına göre iki tip meclis oluşmuştu. “Yaşıtlar Meclisi” adı verilen meclisteki üyelerin tamamı Japon aristokrasisinin farklı kanallarına sahip kişilerden oluşurken “Temsilciler Meclisi” ise yıllık 15 yen ve daha fazlasını ödeyebilen 25 yaşın üzerindeki erkeklerden seçiliyordu. Halkın parlamenter sisteme ilk yıllarda ilgi duymaması da oligarşının elini kuvvetlendirdi. 1890’da yapılan ilk parlamenter seçimlerde 35 milyonluk ÷lkedeki geçerli 450.000 seçmenden sadece 27.000’ni seçimlere katılmıştı (Meyer, 2014: 149-153). Batı’ya ancak hızlı bir sanayileşme ile direnilebileceğini düşünen Japon politik hiyerarşisi, sanayileşmenin organizasyonunu “Mitsui”, “Mitsubishi”, “Sumitomo”, “Yasuda”, “Furukawa”, “şibusawa”, “Kawasaki”, “Okura” ve “Kuhara” gibi aile işletmelerine teslim ettikçe bu şirketlerin oligarşik etkileri de belirginleşti. İki savaş arası dönemde bu aile şirketleri ekonominin kilidi haline geldiler. En tepedeki 24 aile ulusal hane gelirinin %10’na sahiptiler. Yine 19 ailenin hane gelirleri 1 milyon yenin üzerindeyken, en alttaki 2,5 milyon ailenin yıllık kazancı 200 yen ve altıydı. (Hane, 2021: 194; Heyt, 1995: 15-18). Liyakat sistemine yerleştirilen ve yarım milyonluk aktif kamu hizmetlisini içeren bürokratik daireler konumlarına göre, bu aileler arasında dağıtılınca bilinçsiz halk kitleleri ile güçsüz temsilciler meclisinin isteklerini göz ardı etmek oligarşi için zor olmadı (Meyer, 2014: 150).

Aslında Japonların yarattığı oligarşik sistem “Total Japon Düşünce” anlayışının geleneksel sınırlarının dışında değildi. Japon algısında totaliterlik son noktada imparatora yani iktidara bağlanıyordu. Ancak farklı olan nokta Japon total düşünce anlayışının emrin içeriğinden çok sorgusuz sualsiz itaate odaklanmasıydı. Hukuki, demokratik algılamalardan ziyade ahlaki değerler ile gelenekleri merkezileştiren toplumların bütüncül, otoriter bir yola girmeleri şaşırtıcı değildi. (Belge, 2012: 454;

Özgüven, 1984: 97-98). Almanya’da her ne kadar militarist, oligarşik yapılar merkezileşse de bu ülkede sınırlıda olsa burjuvazi özenti ve arzuları vardı. Tüccarların büyük çoğunluğu askeri gelenekle kaynaştığından Japon modernizasyonu ise orta sınıfın yokluğunda total oligarşik bir hal aldı (Belge, 2012: 443). 1880’li yıllarda oligarşi ile modernleşme arasında denge sağlanırken modern bir polis teşkilatının kurulmasına da odaklanıldı. Japonya, polis teşkilatının profesyonelleştirilmesi ile eğitimini Avrupalılardan daha ciddiye aldığından polisin etkisi oldukça yoğundu. Yukarıdan aşağıya uzanan dönüşümün seyrinde halkın hükümete ayak bağı olmamasını sağlayarak siyasi partilerle işçi hareketlerini kontrol altında tutmak polisin işiydi (Osterhammel, 2022: 884).

Yoğunlaşan sanayileşme Japonya’da işçi hareketlerini de gündeme taşıdı. 1887’de 100.700 olan işçi sayısı 1904’te 619.000’e çıktı. İşçi sayısındaki bu artış doğal olarak “Marksizm, Ütopyacı Sosyalizm, Anarşizm, Feminizm, Sendikalizm” gibi sol hareketleri belirginleştirdi. 1878’de binalara saldırarak yabancı mühendislerin evlerini ateşe veren madencilerin tepkileri ileriki yılların habercisiydi. Sanayi işçilerinin artışı ile grevler yoğunlaşırken genel oy hakkını savunan sosyalist birlikler gündem oluşturmaya başladı. “Şakai Minşuto” adlı ilk sosyal demokrat parti kurulur kurulmaz hemen 1901’de yasaklandı. Sosyalist hareketler Japon gündelik yaşamının parçası haline gelseler de polis teşkilatı ve Zaibatsu eliyle sendikacılığın engellenmesi, küçük işletmelerin yaygınlığı, kadın emeğinin yoğunluğu, itaat geleneği ve demokratik kitle örgütlenmesindeki tecrübesizlikler emek hareketlerini sınırlandırdı (Dowd, 2006: 104; SSCB, 2021: 376-377; Stearns, 2021: 211). Diğer yandan sanayileşmenin bireysel ve toplumsal olumsuz etkileri de sürekli artmıştır. 15-17 saat aralıklarına uzanan çalışma saatleri, kırbaça sağlanan disiplin, artan cinsel taciz vakaları, güçlenen verem atakları yaşam kalitesini azaltmıştır. Özellikle pamuk endüstrisindeki çalışma koşulları ipek endüstrisindeki çalışma

koşullarından çok daha kötüydü. Kulakları sağır eden gürültüde tehlikeli liflerle dolu havada başta kadınlar olmak üzere işçiler korumasız çalışıyorlardı. (Hearn, 2016: 294; Osterhammel, 2022: 976). Şartları ve yaşam kaliteleri en kötü olanlar ise kömür madencileriydi. Çoğu köylerden yeni gelmiş bilinçsiz kişilerden oluşan kömür madencilerinin toplumsal statüleri kötü olduğu gibi sürekli şiddete maruz kalıyorlardı. 1906 tarihli verilere göre kömür madencilerinin %45'i bir yıldan az süre çalışıyorlardı (Stearns, 2021: 207).

Yenileşme ve sanayileşme sürecinin yükü kadınlar üzerinde daha fazlaydı. Meiji reformistleri “iyi eş, akıllı anne” nosyonu etrafında kadını uygarlaştırmaya yönelik eğilimler sergileseler de düşük ücretlerle fabrikalarda çalıştırılabilmesi fabrikatörler için kadınları cazip kılıyordu. 1909'da ipek üretimi başta olmak üzere fabrika işçilerinin %62'si kadınlardan oluşuyordu (Wiesner-Hanks, 2020: 338). Hükümet genellikle kadın örgütlenmelerini engelleme eğilimindeydi. 1882'de kadınların siyasi konuşmalar yapmaları, 1890'da ise siyasi faaliyetlere katılmaları yasaklandı. 1898'de kabul edilen “Meiji Medeni Kanun'u” ise patriyarkaya geniş ailenin bireyleri üzerinde mutlak otorite sağladı. Bütün bu olumsuzluklar yanında sanayileşme ve modernleşmenin geniş kitleler üzerindeki yükünü hafifletmeye yönelik adımlar da atıldı. 1897'de Osaka'da kurulan bir belediye şirketi yoksullara yardım, yetimlere eğitim, parasını ödeyemeyenlere ücretsiz sağlık uygulamaları gibi sosyal teşvikler sağladı. 1915'te Osaka'da bulaşıcı hastalıklarla mücadele eden 1.535 tane sağlık derneği vardı (Lees, 2022: 83).

Dış politika gelişmeleri ise modernleşmenin oligarşik eğilimlerini destekleyen bir başka unsurdur. Japonya'nın 1876'da Kore'deki hegemonik konumunu güçlendirmesinden 1904-1905 Rus-Japon Savaşına uzanan süreçte Japonya'nın elde ettiği kazanımlar bir “Japon Mucizesi” imajıyla kaynaşarak dahili harice taşıdı. 1880'li yılların başından itibaren Kore sebebiyle Çin ile

Japonya arasındaki çatışmanın boyutları artarken 1894'te Japonya'nın haber vermeksizin Kore'yi işgal etmesi savaşı kaçınılmaz kıldı. 1895 Çin-Japon Savaşı akabinde imzalanan Şimonoseki Antlaşmasında Avrupalıların “Üçlü Müdahalesine” rağmen Japonlar belirgin başarılar elde ettiler. Bu antlaşmayla Çin, Kore'nin bağımsızlığını tanıdı, Tayvan'ı Japonya'ya bıraktı ve yüklü bir tazminat ödemekle yükümlü kılındı. Şimonoseki Antlaşması'nın belirgin sonuçlarından birisi Çin, Mançurya ve Kore'de Japonya'nın Rusya ile karşı karşıya gelmesi oldu. 1900'de Rusların Mançurya'ya askeri birlikler göndermeleri Rus-Japon ilişkilerini gergin bir ortama taşıyarak 1904-1905 Rus-Japon Savaşıyla sonuçlandı. Deniz muharebeleri sırasında Japonlar açık kazanımlar elde ederken Mançurya'da yoğunlaşan kara muharebeleri iki tarafı da yıpratı. 1905 Rus Devrimi akabinde iki ülke arasında imzalanan Portsmaout Antlaşması Japonya'yı tartışmasız büyük devletler safına taşıdı. Bu savaşlar bağlamında yükselen militarizm ve milliyetçilik Japon toplumunun homojen karakterini güçlendirirken Japon sanayileşmesini destekledi. 1890 sonrası ağır sanayi hamleleri askeri çatışmalarla bağlantılı olduğu gibi özellikle Çin'den alınan yüklü tazminatlar donanmanın güçlendirilmesine aktarıldı (Dillon, 2016: 127-130; Mann, 2017: 205-208; Sander, 2016: 166-167; Seth, 2023: 70-75).

Diğer yandan kültürel milliyetçiliğin etkilerinin 1880'lerden itibaren hızlanması taklitçi, gösterişçi modernleşmeye bir karşı çıkıştı. Yenileşmenin başlangıcında Japon gelenekleri hızlı bir gerileme yaşasa da kültürel milliyetçilik modern ile geleneği kaynaştıran yeni bir ruh yaratmıştı (Hane, 2021: 134-135). İnazo Nitobe gibi gelenekçilere göre, Avrupalılar Japonlara bir şey öğretmemişlerdi. Ona göre, Avrupa'nın sivil-askeri organizasyonunu öğrenme çabaları bizzat Japonların kendi seçimleri olup yerlilikten kaynaklanan bir bağlılık öz-imajıyla alakalıydı (Wiles, 2013: 189). Japonların Meiji Restorasyonu sürecinde

anayasa, demokrasi, kamuoyu gibi kavramlar bağlamında feodal bir toplumun sanayileştirilmeyeceğine inanmalarıydı. Batı karşısında en kısa zamanda güçlü bir ordu, zengin bir devlet yaratmak isteyen oligarklar için sanayileşme, modernleşme, ulusal prestij kümelenmeleri aileden imparatora uzanan geleneklere sadakat ve itaatle olasıydı (Ozankaya, 1965: 302). Japon aile sistemi söz konusu sadakat ve itaatten feyz alıyordu. Baba ve anneye borçlu doğan Japon çocukları ebeveynlerine kayıtsız-koşulsuz bağlılık göstermeliydiler. Örneğin birçok anlamda simgesel bir ritüel olan banyo geleneğinde herkes aynı suda yıkanmalıydı. Ama yıkanma sırası önce baba, babadan sonra erkek çocuklar, erkek çocuklardan sonra anne, en son ise kız çocukları olacak şekilde sınıflandırılmıştı. Açıkçası Japon modernleşme serüvenin aile ve banyo ritüelindeki hiyerarşik ilişkiler de olduğu gibi yeniden üretilmiştir (Belge, 2012: 455).

Yükselen Japon milliyetçiliği tarih yazımını da etkilemişti. 1870’te geçmişin nitelik ve niceliğinin tespiti ve eğitimi için bir “Tarih Yazımı Dairesinin” kurulması kararlaştırıldı. Japon antikitesiyle desteklenen bu daire, inşa edilecek yeni siyasi ve toplumsal gündeme ideolojik bağlar sağlayacaktı. 1875’te dairenin kurulmasından iki yıl sonra hayata geçen “Tarih Yazım Koleji” ile tarih çalışmalarında Japon kronolojisi öncelikli kılındı. Çalışmalarını Japon tarihi, Batı Tarihi ve Dünya Tarihi etrafında kurgulayan Japon tarihçileri Batı’dan farklı ama ona eşit bir ulus inşa etmeyi arzuluyorlardı (Woolf, 2012: 461, 464). İlk yıllarında Çağdaş Fransız Tarihinin etkisi altında kalan Japon tarihçiliği siyasete ve halk katılımına odaklanan bir birikim tasarlarlarken 1880 sonrasında yüzünü Alman tarih modeline dönmüştü. Almanya etkisi imparatorluğa, militarizme, emperyalizme odaklanan yeni tarih söylemlerini besliyordu (Ducange, 2023: 90).

Eğitim dizgesindeki dönüşümler, Japon modernleşmesinin rahatlıkla izlenebileceği bir diğer alandır. XIX. yüzyıla girerken

Japon eğitim sistemi iki alan düzleminde kısır bir seyir izlemekteydi. İki tür okuldan ilki küçük yaştakilere temel okuma-yazma ve becerileri aktarmaya çalışırken ikinci tip okul samuraylara özgüydü. Temel becerilerin ötesinde bir yönetici sınıf yaratmaya odaklanan bu ikinci tip okulda Konfüçyüsçü metinler ve nasihatnamelerle sözel bağlamlara odaklanılıyordu (Belge, 2012: 378). Modernleşme öncesi eğitim sisteminin belirgin amacı ise tenkitten uzak, itaati içselleştiren pragmatik dinamiklere uyum sağlayabilen politik kümelenmelerdi (Ozankaya, 1965: 306). Meiji liderleri zengin ülke güçlü ordunun okuryazar askerler, fabrika işçileri, iş insanları ve bürokratlarla kurulabileceğini anlamışlardı. Kolektif bir yaklaşım sergileyen restorasyoncular cahil bir aileyle toplumun, cahil bir bireyle ise ailenin kalkınamayacağını savunuyorlardı. Şinto milliyetçilerine göre, eğitim imparatorluk yolunda imparatoru takdir etmeliydi. Konfüçyüsçü çevrelere göre ise eğitim özündeki Konfüçyüsçü karakterden uzaklaşmamalıydı. Uygarlık ve Aydınlanma yolunu benimseyenler içinse eğitim Batılı yöntemlerle dönüşebilirdi. (Hane, 2021: 125-126). 1860'lı yıllarda Batılı ülkelere gerçekleştirdikleri gezilerde farklı eğitim modellerine analiz eden uzmanlara göre, Japonya'nın çıkarlarına hizmet edebilecek bilimsel bir atılım Konfüçyüsçü gelenekten uzak çağdaş yöntem ve modellerle gerçekleştirilebilirdi. 1871'e gelindiğinde Japonya'da bazı bilgilerin gereksizliği anlaşıldı; eğitimin her düzeyde yaygınlaştırılmasının önemi kavrandı; okullaşmanın zorunluluğu algılandı; modern bilimlerle, yabancı dilleri öğrenmenin kaçınılmazlığı kabul edildi; sağlıklı nesillerin yetişmesinde anneye roller biçildi (Stearns, 2018: 173-175). Bu dönüşümde Şintoizm'in rol oynamadığı düşünülmemelidir. Eğitim sisteminde imparatorluk merkezli ilahilik kavramını tekrarlayan; vatanperverliği, atalar kültünü, geçmişin kahramanlarını ve kraliyet sevgisini yeni dönemle kaynaştıran bu dindi (Meyer, 2014: 162). 1872'de "Gakusei" yani yeni eğitim sistemi ilan edildi. Eğitim sistemi yüksek öğretim, ortaöğretim ve ilköğretim olmak üzere üçe ayrıldı. Fukuzawa

Yukichi, 1872’de yayımlanan “Öğrenmenin Özendirilmesi” adlı kitabında insani eşitlikten hareketle toplumsal konumların doğuştan değil eğitim-öğretim yoluyla belirlenmesi gerektiğini savundu (Akkemik, 2019: 152). Bütün bunlarla beraber Batılı modeller örneklense de çocuk bireysel saiklerle değil kolektif dinamiklerle tanımlandı. Zengin, bilgili bireyler yaratmaktan ziyade güçlü bir devletin gereksinim duyduğu rekabet ortamını kurgulayabilmek temel amaçtı (Meyer, 2014: 162). İmparatora sadakat, anne-babaya saygı, aile şerefini korumak gibi kolektif bağlamlar modernleşmenin ilk yıllarında cinsiyet temelli, öğrencileri rencide eden bir eğitim sistemi tasarladı. Feodal dinamiklerin baskın geldiği 1868-1880 arasındaki süreçte çocuk yetişkin gibi görülmeye devam etti. Örneğin çocukların ve yetişkinlerin suç karşısında aynı şekilde cezalandırılmaları Konfüçyüsçü hiyerarşi ve disipline oldukça uygundu. Japon eğitim sistemi çocukları vatani hazine olarak tanımlamaya başlayınca çocuk bakım sistemleri, çocuk yetiştirme kitapları, aile ve çocuk dergileri yaygınlaştı (Stearns, 2018: 173-181). Ama bu çeşit bir dönüşüm, ideolojik aygıtlar eliyle çocukluktan itibaren merkezden çevreye itaati ve saygıyı derinleştirmeyi amaçlayan eğitim politikalarına kapı araladı. 1880’lerde Japon modernleşme sürecinin değişen seyri bağlamında eğitim düşüncesi tartışmalarındaki liberal eğilimler yerini kültürel milliyetçiliğe bıraktı. 1883’te yayımlanan fermanla ders kitaplarının nitelik ve niceliği devlet kontrolüne alındı. 1890’larda ise ahlak ders kitaplarında imparatora itaat, vatanseverlik, toplumsal uyum, sadakat ve aileye saygı saikleri güçlendirilirken Anglosakson eğitim modeli yerini ahlaki karaktere odaklanan Alman eğitim felsefesine bıraktı (Hane, 2021: 127-128).

Modernleşme sürecinin başlarında yetersiz kamu desteği nedeniyle köylülerin eğitim harcamaları karşılanamadığından 1872’de %28 olan okula devam oranı 1878’de ancak %40’a çıkartılabilmisti. Kızlar içinse sürecin işleyişi çok daha yavaştı.

1876'da okul çağındaki oğlanların %46'sı eğitime devam ederken kızlarda bu oran %16 idi (Hane, 2021: 126-127). 1890'lı yılların başında Japonya'da nüfusun dörtte birinin en az ilköğretim düzeyinde eğitimi vardı. 1873'te ilköğretimde %28 olan okullaşma oranı 1880'de %42, 1895'te %61 oldu. 1915'e gelindiğindeyse ilkokul çağındaki çocukların neredeyse tamamı ilköğretim sistemine dahil edilmişti. 1895'te liselere devam oranı %4,3 iken 1905'te bu oran %8,8 idi. Japonların belki de XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki en önemli başarılarından bir tanesi iyi anne motifi etrafında kurgulanmış olsa da kızlardaki ilkokullaşma oranını %96'ya ulaştırmalarıydı. (Akkemik, 2019: 144; Hane, 2021: 127). Okullaşma oranının başlangıçta bu kadar yavaş olmasının nedeni okulların orduya adam toplama mekanları olarak algılanmasıydı. Zamanla yukarı hareketliliğin yarattığı iş fırsatları ile sınıfsal hareketlilik bilhassa köylülerin direncini kırarak okullaşmayı hızlandırdı (Stearns, 2018: 176). 1911'de 12 yaşın altındaki çocukların sanayi kuruluşlarında çalışmaları yasaklanırken yoksul ailelere yönelik gündüz bakımevlerinin sayısı arttırıldı. 1912'de 25 adet olan gündüz bakım evi adedi 1926'da 273'e ulaştı. Diğer yandan Japonya'da önceden de güçlü olan oyun kültürünün modern dinamiklerle bütünleştirilmesi yeni fırsatlar yarattı. Avrupa sanayisini taklit etmeye yönelik kopyacı, ezberci eğitim sistemi hayal gücü ile yaratıcılığa eğilen yeni bir eğitim modeline dönüşünce oyuncak kültürü ilgi çekici hale geldi. Örneğin 1889'da kurulan "Nintendo'nun" amacı kurşun askerlerle bağlantılandırılan militarist oyuncak kültürünün dışına çıkabilmektir. 1920'lere gelindiğinde Japonya'da çocukları çocuk oldukları gerçeğinden hareketle değerlendiren oyuncak bebekler, çizgi romanlar, oyun kartları, fantastik öyküler ile hayal gücüne odaklanan yeni bir oyuncak kültürü belirdi (Stearns, 2018: 182-183).

Yükseköğretime yönelik çabalarda dikkat çekiciydi. İlk üniversiteler hayata geçmeden önce Yukichi'nin çabalarıyla

Keiro’da bir okul kuruldu. 1877’de kurulan “Tokyo İmparatorluk Üniversitesi’ni” aynı yıl kurulan “Kyoto İmparatorluk Üniversitesi” izledi. 1882’de Okuma’nın kurduğu “Waseda” ise özgün bir örnek haline geldi. 1907’de Sendai, 1910’da ise Fukuoka Üniversiteleri eğitim-öğretime başladı (Meyer, 2014: 161). Sürecin başlarında yabancı dillere uyum sağlama çabası nedeniyle uzayan hazırlık süreleriyle 1877’de olduğu gibi 77 adet yabancı hocanın yükseköğretime ayrılan bütçenin üçte birini tüketmesi Japonların takibindeydi. Meiji Modernleşmesinin adımları 1940’lara gelindiğinde 7 imparatorluk üniversitesi, 14 devlet üniversitesi ve 28 özel üniversite ile güçlü bir yükseköğretim yapısı kurgulanmıştı. Üniversitelerin bu gelişiminin genele yayıldığı düşünülmemelidir. 1905’te %0,9 olan üniversitede okullaşma oranı 1925’te %32,3’e çıkar. Ancak bu yüzde genel öğrenci toplamının yalnızca %2,5’una karşılık gelmekteydi. Üniversite ortamının buradaki temel kaygısı devletin gereksinimlerine odaklanan yetiştirmiş, elit bir insan potansiyeli yaratabilmektir. (Charle & Verger, 2005: 150-151). Bu elit tavır, ülkede başarılı öğrencilerden oluşan bir azınlığa üniversite yolunu açan eleme sınavlarını belirginleştirdi. Bu sınavların aile bütçesine getirdiği yük, artan maliyetler arasında bir denge oluşturarak hane içi çocuk sayısını azalttı (Stearns, 2018: 179). Eğitimin şehirler merkezli dönüşümü ve yoğunlaşması köylüler ile şehirli arasında farkı açarken kırsal ve kentsel Japonya arasında günden güne artan uçurum, şehirli züppenin gözünde geri köylü imajını yarattı. Köylüler uzun saatler boyunca ağır işlerde ezilirken kentlilerin bir kısmı kültürün ve edebiyatın meyvelerine sahip oldu. Köylüler en iyi olasılıkla 6 yıllık zorunlu ilköğretimi bitirebilirken şehirliye ortaöğretim ile yükseköğretimin kapıları açıktı. XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde iletişim, ulaşım ve basın-yayım araçlarındaki artış kamunun atılımlarıyla bütünleştiğinde bu süreç değişmeye başladı. Özellikle gazete tezgahlarını ve kitapçıları haftalık ve aylık dergiler doldurdu (Hane, 2021: 186). Yüksek öğretim bağlamında Japon kadınlarına Batılı kadınlardan daha erken

açılan alansa hekimlikti. 1884’te okula kabulünü sağlayabilmek için üç gün üç gece oturma eylemli yapan Takasahi Mizuko 1887’de Japonya’nın ilk kadın doktoru oldu (Hane, 2021: 167).

Sonuç

Japonya’nın XX ve XXI. yüzyıllarda geçirdiği dönüşüm ve gelişmeler XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki Meiji Restorasyonu ile doğrudan bağlantılıdır. 1854-1905 yılları arasında emperyalist odaklar karşısında bir varoluş mücadelesi veren Japonya, sanayileşme odaklı yenileşme politikaları sayesinde hegemonik bir güce dönüştü. Japonya’nın bu 50 yıllık süreçte Amerikan donanması karşısında ne yapacağını şaşırان bir ulus olmaktan çıkarak Rus donanmasını ağır yenilgilere uğratan bir güce dönüşmesi, varoluş mücadelesi veren diğer ülkelere de örnek oldu. Bu örneğin varoluşsal tavrı, sonraki yıllarda Japonya’nın emperyal temayüllere meyiletmesiyle azalsa da “Japon Mucizesi” yenileşme tarihinin mihenk taşlarından birisine dönüştü. XIX. yüzyılı etkileyen üç ana devrim yani “Sanayi Devrimi”, “Demokrasi Devrimi” ve “Bürokrasi Devrimi” ile içsel değerleri ve algılamaları minvalinde bütünleşen Japonya, başarılı sanayileşme politikalarının desteklediği güçlü bir ordu, güçlü bir devlet yaratabilmiştir. Pragmatik, taklitçi yeterliliklerini ekonomik varoluş mücadelesi ile askeri gelenekler arasında kümелendiren Japon toplumu, yenileşme sürecinde sosyoekonomik ve kültürel yapısını güçlü bir adaptasyonla farklılaştırabilmiştir.

XVI. yüzyılın sonlarında Batılılarla karşılaşan Japonlar, politik, dini kaygılar nedeniyle sonraki yüzyılın başlarında Avrupalılarla olan ilişkilerini sınırlasalar da Hollandalılar aracılığıyla Batı dünyasını analiz etmeyi, kapital ilişkilerle kaynaşmayı, bir yerel pazar ekonomisi kurmayı, feodal çatışmalar çerçevesinde yeni silah teknolojileri ile değişen kitap kültürünü izlemeyi başarmışlardır. Tokugawalı yıllardaki toplumsal uyum,

belirgin refah artışları ve stabil nüfus gerçekliği gibi faktörler ise dışarıda olanın içeriye sirayetini kolaylaştırmıştı. 1846'da Biddle Japonya kıyılarına demirlediğinde karşındaki ülke, bir ada ülkesi olmanın avantajlarından yararlanan, homojen, samuray kültü ve şogunluk etrafında askeri geleneklerle bütünleşmiş yani medeniyet olmanın içsel çelişkilerini çözümlemiş üretici bir toplumdur. Japonya'yı emperyal çıkarlarına eşitsiz saiklerle dahil etmeye çalışan Batıların bu çerçevede en belirgin hataları bu ülkeyi Çin ile aynı sepette değerlendirmeleriydi. Japonya, Çin'in yüzlerce yıllık hegemonik gücü karşısında Çinli olmadan Çin kültürünün yararlı noktalarını kendine özgü pragmatik uygulamalarla taklit edebilmiştir. Japon Restorasyonunun kısa süreli belirgin kazanımlarının niceliksel, niteliksel tabanı için 1600-1850 yılları arası Tokugawa Dönemine bakılmalıdır. Tokugawalı yılların dua edenlere değil savaşanlara değer veren oligarşik düzeni, orta sınıfın yokluğunda “sanayileşme, oligarşi, militarizm” üçlüsünün kaynaştığı “yukarıda-aşağıya uzanan militer-soylu bir yenileşme” yaratmıştır.

1854-1905 yılları arasında Japon Modernleşmesinin seyrini belirleyen sorgulamalar aynı dönemde Osmanlı Modernleşme sürecini tartışanların sorgulamalarından pek de farklı değildir. Her iki toplumda yoğunlaşan emperyal eğilimlerin yarattığı varoluş mücadelesinde “ülkenin-devletin nasıl kurtarılabilceğine” odaklanmışlardır. Japon yenileşmesinin deneyimleri ile kazanımları ekonomik ve hegemonik niteliğini güçlendiren bütüncül bir örnek sunarken Osmanlı yenileşme sürecinin yaptıkları ya da yapamadıkları devletin yıkılmasına giden süreci engelleyememiştir. Toplumsal, jeopolitik, jeostratejik ve ideolojik farklılıklar ile tarihsel gerçeklikler Japon Modernleşmesi ile Osmanlı Modernleşmesini farklı kulvarlara taşımaktadır. Özellikle gelenekler bağlamında iki modernleşme sürecinin benzeştirilmesi sorgulanabilir bir husustur. Gündelik yaşamın dizgelerini dua edenler etrafında değil de

savaşanlar etrafında algılayan kümelenmelerle söz konusu dizgeyi dua edenlerin dışına çıkartmamak için çabalayan kümelenmeler ile farklı sonuçlar yaratmıştır. Bu düzlemde Japon modernleşmesi toplumsal, ekonomik, kültürel hazırbulunuşluğunu, oligarşik, militarist, kapitalist, pozitivist bağlamlarla bütünleştirebildiği için başarılı olmuştur. Bu başarının manivelası ise sanayileşmedir. Merkantilist bir gündem izleyen Japon plütokrasisi, ilk yıllarda ekonomik stabiliteye odaklanırken dışarıya karşı kendisini savunabilen güçlü bir bürokrasi arzulamışlardı. Pragmatik Japon algılaması, Batı'nın modernleşme küfesinde yer edinen her şeye ilgi duymaktan ziyade, “güçlü devlet-güçlü ordunun” nasıl yaşanabilir kılınabileceğini merak ediyordu. 1868’de Şogunun kuvvetleri yenilgiye uğratıldığında Mikadonun kutsallığı kalkınma hedefli sanayileşmeyle iç içe geçirilirken çok yönlü bir dönüşüm de başlamıştı. 1868-1885 yılları arasında Avrupalı değerleri çözümlemeye çalışan Japonlar ekonomik ve bürokratik bir altyapı oluştururken kültürel milliyetçiliğin sınırlarında değillerdi. Ancak 1886-1906 yılları arasında kültürel milliyetçiliğin, oligarşik, militarist temayüllerle desteklenmiş yeni bir sanayileşme hamlesi başlatması yenileşmenin gideceği yönü belirledi. 1870-1918 yılları arasında Avrupalıların milliyetçilik, sömürgecilik ve emperyalizmden kaynaklanan farklı çatışma bölgelerine odaklanmaları bu ülkeleri Uzakdoğu’da güç kaybına uğrattırırken Japonya’nın emperyal baskılardan uzak iç pazarı destekleyen güçlü dış pazarlar elde etmesini sağladı.

Japon yenileşmesi “aydınlanma, demokratikleşme” etrafında değil de “güçlü devlet, güçlü ordu” ilkesi etrafında toplandığından 1890’lı yıllarda yoğun bir oligarşik, militarist bütünleşme yaşadı. Japon modernleşmesinin kesintisiz yükselişi, aileden imparatora uzanan geleneksel itaatin oligarşik eğilimlerle bütünleştirilmesinden yararlanıyordu. Mitsui”, “Mitsubishi”, “Sumitomo”, “Yasuda”, “Furukawa”, “Şibusawa”, “Kawasaki”, “Okura” ve “Kuhara” gibi

aile şirketlerinin desteklediği “Zaibatsu” adlı plütokrasi emperyal dürtülerle sermaye eksikliğini kapatamayacağının bilincinde olduğundan emek sömürüsüne yöneldi. Hukuki, demokratik algılamalardan ziyade ahlaki değerlerle gelenekleri merkezileştirerek sorgusuz itaate kapı aralayan Japon düşünce sistemi kamuoyu bilincinin eksikliğinden yararlanarak merkantilist, oligarşik sanayileşmeyi kadın ve çocuk emeğiyle destekledi. Zaibatsu ve polis teşkilatı sanayileşmeyle beraber belirginleşen demokratik, sosyalist talepleri toplumsal-ahlaki nüanslardan yararlanarak rahatlıkla etkisizleştirebildiğinden sonraki yılların militarist, emperyal eğilimlerini dizginleyebilecek yapılar ülkede yeşeremedi.

Bütün bunlarla birlikte oligarşik modernleşmenin Japonya’nın hızlı yenileşme ve kalkınmasının kaynağı olduğu da unutulmamalıdır. Japon yenileşme dizgesini kendi içsel tutarlığı bağlamında algılamak doğru olacaktır. Jeostratejisini erken dönemlerden itibaren ada ülkesi olma realitesi etrafında kurgulayan Japonya samuray kültürüyle yeni tip militarizm ile kaynaştırıldı. Askerlik ile savaş kültürünü gündelik yaşamlarının odağı kılan Japonlar için adanın güvenliğini sağlamak için gösterdikleri tarihsel fedakârlık geçmişte var olan değerlerin modernleşmeyle yeniden yorumlanmasıydı. Pragmatik, taklitçi, hızlı yanıtlar verebilen Japonlar, Batı’ya açılma sürecinde önceki yüzyıllarda Çin ile kaynaşırken yaptıkları gibi jeostratejik gerçekliklerden destek alarak başarılı oldular. Örneğin Alman Ordusu ile İngiliz Kraliyet Donanmasından heyetleri ülkelerine davet eden Japonlar, özellikle İngiliz kopyası okullar açtılar. Japon İmparatorluk Donanmasının Etajima’daki subay eğitim okulu İngiltere Dartmout’taki okulun birebir aynısıydı. Batı bilimleriyle, matematiğiyle, astronomisiyle bütünleşen bu kültür, giriştiği varoluş mücadelesinde teknik bilgi üretimini çözümleyemediği sürece başarılı olamayacağını anladı. Özellikle 1868-1885 yılları arasında taklitte temel bilim-teknik

bilgilerine ulaşan, tarımsal sermayeyi aile şirketlerine aktararak oligarşiyi güçlendiren Japonlar, 1886-1906 yılları arasında tersine mühendisliği kullanarak hızla hafif sanayiden ağır sanayiye geçebildiler. Gereksinim duydukları yetişmiş insan potansiyelini zengin, bilgili bireyler olarak yetiştirmekten ziyade oligarşi ile bürokrasinin taleplerine göre kurgulayan Japonlar, 1880 sonrası kültürel milliyetçiliğinin etkisiyle itaat, sadakat ve saygıyı merkezileştiren bir eğitim modeli tasarladılar. Devletin merkezi eğitim politikalarının yanında basım-yayım araçlarıyla, günden güne artan demiryolu hatları bilginin akışkanlığını arttırıp yetişmiş insan potansiyelini güçlendirirken Japonya'yı da değiştirdi. Burada ilginç olan husus, bu farklılaşma sürecinde sadece Japonya'nın aydınlarının ya da plütokrasisinin değil sıradan insanın da Batı merkezli okuma kültürüne hızla uyum sağlayabilmesiydi. Açıkçası Avrupa'nın yanı başındaki İslam ülkeleri ile karşılaştırıldığında Japonya'nın okyanusun öte tarafından bu birikime daha fazla meyiletmesi de Japonya'nın kültürel hazırbulunuşluğunun göstergelerinden birisiydi.

Japon modernleşmesinin XIX. yüzyılın ikinci yarısından bugüne ulaşan serüveni kuşkusuz ki Uzakdoğu ülkelerine rol modeli olmaya devam etmektedir. Ancak Japonya'nın hızlı kalkınmasının altındaki tarihsel, kültürel, jeopolitik dinamikleri görmeden Japonya'nın dönüşümünü anlayabilmek mümkün değildir. Tokugawalı yıllarda izolasyon politikaları aracılığıyla Japonya'da hayat bulan homojen, üretken dönüşüm irdelenmeden Japon yenileşmesine bakılmamalıdır. Örneğin, Japon Modernleşmesi ile Türk Modernleşmesi karşılaştırılırken Türk Modernleşmesi yeknesak bir çerçeveye oturtulmamalıdır. Aslında homojen, üretken Japon modernleşmesinin 1854 sonrasındaki kazanımları sanayileşme ile kapitalizme uyum sağlamayı amaçlayan devrimsel bir süreçken aynı yıllarda Osmanlı bürokratik modernleşme dizgesi emperyal saikleri kontrol altına alma çabasıydı. Bu noktada Japon

Modernleşmesi ile Atatürk Devrimleri arasındaki farklılık ve benzeşimlere bakmak daha yararlıdır. Restorasyon sürecinde Çin hegemonyasından kurtulan Japonya'nın en büyük şansı, Avrupa diplomasisinin emperyal, milliyetçi kırılma noktalarıyla uğraştığı bir dönemde yani 1854-1906 yılları arasında devrimci, merkantilist süreçlerini tamamlayabilmesiydi. Atatürk Devrimleri ile 1923-1939 yılları arasında Türkiye'de benzer bir diplomatik ortamdan yararlandı. Ancak Türkiye'deki devrim dizgesi Japonya'da olduğu gibi inovatif, teknolojik bir sanayileşme yaratamadı. Türkiye'nin bugün de süren bu inovatif eksikliği Japonya'nın "Sony, Seiko, Orient, Honda, Toyota, Nintendo" gibi küresel şirketlerinin başarılarında saklıdır.

Kaynakça

- Acemoğlu, D., & Robinson, J. (2013). *Ulusların düşüşü: göç, refah ve yoksulluğun kökenleri*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Akagündüz, Ü. (2013). Bilginin üretimi ve yayılımının geçmişten günümüze etkileri. *Turnalar*, 52, 80-83.
- Akkemik, K. A. (2019). *Japonya'nın iktisadi ve sosyal tarihi: savaş öncesi dönem*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Alabaş, R., & Yınlımez Akagündüz, S. (2021). The ethical value of human and environmental relations: the place of environmental ethics in geography curriculum and textbooks in turkey. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 6(16), 1851-1906.
- Anderson, B. (1995). *Hayali cemaatler: milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. (S. Dolanoğlu, Çev.) İstanbul: Metin Yayınları.
- Appleby, J. (2012). *Amansız devrim: kapitalizmin tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Archer, C., & Ferris, J. (2020). *Dünya savaş tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Armaoğlu, F. (2020). *19. yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914)*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Belge, M. (2012). *Militarist modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Buluş, A. (2002). Japon kapitalizminin kökenleri ve Osmanlı Devleti ile bir karşılaştırma. *Divan İlmi Araştırmaları* (13), 135-195.
- Chang, H.-J. (2009). *Sanayileşmenin gizli tarihi*. İstanbul: Epos Yayınları.
- Charle, C., & Verger, J. (2005). *Üniversitelerin tarihi*. Ankara: Dost Kitapevi.
- Dillon, M. (2016). Modernleşen Çin'in tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dowd, D. (2006). *Kapitalizm ve kapitalizmin iktisadi eleştirel bir tarih*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Ducange, J.-N. (2023). *Fransız Devrimi ve dünya tarihi: iki yüzyıllık tarihsel ve siyasal tartışma (1815-1991)*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Dudley, L. M. (1997). *Kalem ve kılıç*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Ergut, F., & Uysal, A. (2012). *Tarihsel sosyoloji*. İstanbul: Dipnot Yayınevi.
- Esenbel, S. (2015). *Japon modernleşmesi ve Osmanlı: Japonya'nın Türk dünyası ve İslam politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fülberth, G. (2014). *Kapitalizmin kısa tarihi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Fagan, B. (2021). *Küçük buzul çağı*. İstanbul: Say Yayınları.
- Furtado, P. (2012). *Ülkelerin tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat.

- Goody, J. (2012). *Tarih hırsızlığı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Habermas, J. (1997). *Kamusal yaşamın yapısal dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hane, M. (2021). *Kısa Japonya tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Harman, C. (2009). *Halkların dünya tarihi: Taş Devri'nden yeni binyıla*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Headrick, D. R. (2022). *Teknoloji tarihi*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Hearn, L. (2016). *Japonya*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Heyt, E. P. (1995). *Japonya: bir ulusun intiharı*. İstanbul: Sabah Kitapları.
- Hobsbawm, E. J. (2003). *Sanayi ve imparatorluk*. Ankara: Dost Yayınları.
- Kazgan, G. (2006). *Tanzimat'tan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keneddy, P. (2017). *Büyük güçlerin yükseliş ve çöküşleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lees, A. (2022). *Şehirlerin tarihi*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Mann, M. (2017). *İktidarın tarihi: küresel imparatorluklar ve devrim*. İstanbul: Phoenix Yayınları.
- Marks, R. (2022). *Modern dünyanın kökenleri*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Marr, A. (2018). *Büyük dünya tarihi*. Ankara: Yakamoz Kitap.
- Meyer, M. W. (2014). *Japonya tarihi*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Osterhammel, J. (2022). *Dönüşen dünya: küresel 19. yüzyıl tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ozankaya, Ö. (1965). Japonya'nın modernleşme denemesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 20(1), 293-309.

- Parker, G. (2014). *Askeri tarih*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ponting, C. (2011). *Yeni bir bakış açısıyla dünya tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ribard, A. (1974). *İnsanlığın tarihi*. İstanbul: May Yayınları.
- Roberts, J. M. (2014). *Kısa dünya tarihi*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- SSCB. (2021). *Uluslararası işçi sınıfı hareketleri-II*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Sander, O. (2016). *Siyasi tarih: İlk Çağlar'dan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Stearns, P. N. (2018). *Çocukluğun tarihi*. İstanbul: Dedalus Kitap.
- Seth, M. J. (2023). *Kısa Kore tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Stearns, P. N. (2021). *Dünya tarihinde sanayi devrimi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Özgüven, A. (1984). Japon mucizesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 40(1-4), 91-131.
- Toussaint, E. (2022). *Borç sistemi: devlet borçlarının ve reddedilmelerinin bir tarihi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wiesner-Hanks, M. E. (2020). *Kısa dünya tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Wiles, D. (2013). *Tiyatro tarihi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Woodruff, W. (2015). *Modern dünya tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Woolf, D. (2012). *Tarihin küresel tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yinilmez Akagündüz, S. (2013). Osmanlı Devleti'nde okutulan ilk fizik ders kitabı: usûl-i hikmet-i tabiiye (doğa felsefesine giriş). *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 2(2), 58-77.

Yinilmez Akagündüz, S. (2020). Citizenship consciousness and moral values in civics textbooks in Turkey (1924-1945). *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 15(4), 69-85.

BÖLÜM 2

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE MANASTIR'DAKİ EKŞİSU MADEN SUYU KAYNAĞI VE İDARESİ (1850–1900)

Mehmet Nuri ŞANDA¹

Giriş

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeler, Osmanlı Devleti'nde doğal kaynakların yönetimi ve imparatorluk halk sağlığı politikası hakkında önemli bilgiler içermektedir. Arşiv belgelerine dayalı bu araştırma, Osmanlı Devleti'ndeki Rumeli eyaletinin önemli sancaklarından biri olan Manastır yakınlarındaki Ekşisu maden suyu kaynağını konu almaktadır.

Araştırmanın amacı, Manastır'daki Ekşisu maden suyu ile ilgili 19. yüzyıldan kalma Osmanlı arşiv belgelerini sistematik olarak sınıflandırmak ve devletin bu maden suyu kaynağına yaklaşımını ayrıntılı olarak anlatmaktır. Bu yaklaşımlar arasında, devletin arazi üzerinde ilk kez kontrol sağlaması, suyun kimyasal analizlerinin yapılması, ardından özel imtiyaz hakları için yaşanan sivil ve askeri elitler arasındaki rekabet sayılabilir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mns2133@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-3800-6996

Araştırmada kullanılan yöntem, nitel araştırma yöntemi doğrultusunda belge içerik analiz tekniğidir. Bu doğrultuda öncelikle Âmedî Mektûbî Kalemi Muhâbere Muamelâtı Fonu, Âmedî Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir Fonu, Âmedî Mektûbî Kalemi Umûmî Fonu, Bâb-ı Âlî Evrak Odası Fonu, Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi Fonu, İrâde Dâhiliye Fonu ve Şûrâ-yı Devlet Fonu gibi Osmanlı arşiv belgeleri tematik olarak analiz edilmiştir. Belgeler önce devletin arazi edinimi, suyun sağlık amaçlı kullanımı ve ticari imtiyazlar gibi farklı kategorilere ayrılmış, ardından bu temalar içinde kronolojik olarak açıklanmıştır. Bu tematik düzenleme, sağlık uygulamalarında giderek daha değerli bir tedavi yöntemi olan şifalı maden suları ile ilgili politika gelişiminin ve bürokratik süreçlerin izlenmesini mümkün kılmaktadır. Bulgular bölümünde sunulan her bilgi, akademik doğruluk ve izlenebilirliği sağlamak için, kaynaklandığı arşiv belgesine dayandırılmış ve titizlikle desteklenmiştir.

Araştırmanın problematiği, Osmanlı'nın doğal maden suyu kaynaklarını devlet kontrolüne alırken veya ticari olarak kullanılabilir varlıklara dönüştürürken karşılaştığı karmaşık hukuki ve idari zorluklara odaklanmaktadır. Belgeler, özellikle su kaynağı ile yol arasında bulunan tarlaların özel mülk sahiplerinden satın alınmasını gerektiren karmaşık arazi edinim sürecini ve aynı zamanda bu alanı mirî olarak kaydettirme girişimleri hakkında bilgiler içermektedir. Ayrıca, problematik, orduya mensup üst düzey komutanların suyu tedavi amaçlı kullanımı ile Ferik Faik Paşa² ve diğerleri gibi kaynağın münhasır ticari haklarını elde etmek isteyen özel girişimcilerin artan ilgisi arasındaki gerilime de uzanmaktadır.

² Della Suda Faik Paşa, 1835 yılında doğmuş ve 1913 yılında ölmüştür. Asıl adı Giorgio Della Suda'dır. Osmanlı Devleti'nde çalışmış İtalyan asıllı bir bilim insanıdır. Avrupa'da kimya eğitim almış, Osmanlı'da eczacılık ve tıp alanlarına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Osmanlı'da kurulan ilk biyokimya laboratuvarının kurucularındandır. 1887 senesinde "*Ferik*" rütbesine yükseltilmiştir Bkz. (Hayırlıdağ, 2022, s. 822-824).

Araştırmanın, Osmanlı Devleti'nin son dönemine ilişkin mevcut literatüre birkaç açıdan önemli katkı sunacağı düşünülmektedir. İlk olarak, büyük ölçekli altyapı ve endüstriyel projeler hakkında çok sayıda akademik çalışma bulunmakla birlikte, doğal maden suyu kaynaklarının tarihi, özellikle Balkanlar bağlamında, nispeten az çalışılmış bir alan olmaya devam etmektedir. Bu araştırma, Mekteb-i Tıbbiye gibi imparatorluk kurumları tarafından yapılan teknik analizler ve imtiyaz başvurularının bürokratik işlemleri dâhil olmak üzere, kaynak yönetiminin idari ayrıntılarını ortaya koyan bir vaka çalışmasıdır. İkincisi, belgeler doğal maden suyu kullanımını Rumeli Ordusu Müşiri Ömer Paşa gibi üst düzey askeri yetkililerle açıkça ilişkilendirerek, doğal kaynakların terapötik³ kullanımını doğrudan imparatorluk askeri elitinin sağlığının korunmasıyla ilişkilendirmektedir. Son olarak, bulgular, doğal kaynakların imtiyazına ilişkin standartlaştırılmış, ancak genellikle uzun süren bürokratik süreçleri aydınlatarak Osmanlı ekonomi ve idari tarihi alanına katkı sağlamaktadır. Belgelerde Manastır'daki Ekşisu maden suyu ile Alaşehir'deki Sarıkız maden suyu hakkında bilgiler verilmekte, merkezi hükümetin imparatorluk genelinde çok sayıda maden suyu kaynağını yönetmek için benimsediği sistemli yaklaşıma değinilmektedir. Bu, doğal sağlık kaynaklarının verimliliğini artırma ve ticarileştirme yönündeki uyumlu imparatorluk stratejisini ortaya koymakta ve hükümetin coğrafi olarak uzak bölgeleri merkezi politikalarla yönettiğini ve bunlardan kâr elde etmeye çalıştığını göstermektedir. Bu, Tanzimat Dönemi'nin merkezileştirme ve modernleştirme gündeminin temel bir özelliğidir. Yaklaşık yarım asır boyunca belgelenen idari ve hukuki çabaları inceleyen araştırma, devletin topraklarındaki doğal

³ "Terapötik" ifadesi, latince kökenli bir sözcük olup, Türkçeye, Fransızca (thérapeutique) kelimesinden geçmiştir. Anlam olarak "tedavi edici" veya "iyileştirici" manalarına gelmektedir. Bkz. İstanbul Zaim Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi, 2025).

zenginlikleri kontrol etme ve bunlardan kâr elde etme yönündeki ısrarlı çabayı konu edinmektedir.

1. Manastır'ın Konumu ve Tarihi

Slavca adı “*Bitola*” olan Manastır, Kuzey Makedonya'nın güneybatı bölgesinde yer alan önemli bir sancaktır (Eray Biber, 2025). Deniz seviyesinden yaklaşık 590-680 metre yüksekte olup, Babadağı'nın eteklerinde yer almaktadır (Prifti, 2003, s. 562).

Manastır sancağının tarihsel kökeni, Makedonya Kralı II. Filip'in Heraclea Lyncestis'i kurduğu MÖ 4. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Heraclea, Helenistik, Roma ve erken Bizans dönemlerinde stratejik açıdan önemli bir sancak merkezidir (Hammond, 1972, s. 59).

“*Bitola*” adı eski Slavca “*obitel*” kelimesinden türemiş olup, dini önemini yansıtan “*Manastır*” anlamına gelmektedir (Bülbül, 2013, s. 20). Orta Çağ boyunca şehir, Bizans İmparatorluğu, Birinci ve İkinci Bulgar Krallıkları ve Sırp Krallığı arasında el değiştirmiştir (Boşkoviç & Maçevska, 2010, s. 20).

Osmanlı Devleti'nin Manastır'da egemen olması 14. yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir. 1371 yılında gerçekleştirilen Maritsa Seferi'nden sonra Osmanlı bölgeye hâkim olmuştur. 1389 yılında meydana gelen I. Kosova Savaşı'ndan sonra bölge tamamen Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir (Hacısalihioğlu, 2003, s. 439). Şehrin ismi Ulahça *Toli-Manastir*, Rumca *Manastirion*, Sırpça *Bitolj*, Makedonca ve Bulgarca *Bitola*'dır. Osmanlı Devleti, fetihten sonra “*Bitola*” adını “*Manastır*” olarak değiştirmiştir (Halaçoğlu, 2018, s. 880). Fetih, derin bir sosyoekonomik ve kültürel dönüşümü başlatmıştır. Manastır, stratejik olarak Orta Çağ kalesi kasabasından önemli bir Osmanlı eyalet merkezine dönüştürülmüştür. Şehirde camiler, bedestenler ve hamamların yapılması, kentsel çevreyi fiziksel ve demografik olarak yeniden yapılandırmıştır (Dişli & Taşkesen, 2018, s. 40).

Osmanlı için Manastır'ın stratejik değeri 19. yüzyılda tam olarak anlaşılmıştır. Tanzimat reformlarının ardından sancak, 1873'te kendisiyle birlikte Üsküp, Prizren, Debre ve İşkodra sancaklarından oluşan bir eyalet haline gelmiştir. Manastır sancağı aynı zamanda bu eyaletin de merkeziydi. Bununla birlikte şehir, Osmanlı'nın Avrupa eyaletlerinde Selanik'ten sonra gelen en önemli ikinci şehir merkezi olmuştur (*Türk Maarif Ansiklopedisi*, erişim tarihi 9 Aralık 2025). Ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk'ün mezun olduğu Manastır Askeri İdadisi gibi önemli askeri kurumların şehirde kurulması, şehrin Osmanlı'nın son dönemindeki askeri ve idari yapıda kritik rolünü göstermektedir. 1912-1913 Balkan Savaşları ile şehir Sırp ordusu tarafından ele geçirilmiş ve 527 yıllık Osmanlı hâkimiyeti sona ermiştir (Eray Biber, 2025).

2. Osmanlı Arşiv Belgelerinde Manastır'daki Ekşisu Maden Suyu Kaynağı

Manastır yakınlarındaki Ekşisu maden suyu kaynağına ait arşiv kayıtları, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılını kapsayan, ayrıntılı bir bürokratik tarih sunmaktadır. Belgeler tematik olarak üç ana başlık altında incelenmiştir. Bunlardan birincisi, Ekşisu maden suyu arazilerinde devlet kontrolü ve arazi haklarının yönetimidir. İkincisi, Osmanlı ordu yöneticilerinin ve tıp kurumlarının olaya müdahil olması, üçüncüsü de ticari imtiyazlar ve işletme hakları için verilen mücadelelerdir. Tüm bu kayıtlarda tutarlı bir şekilde odaklanılan temel nokta, devletin bu maden suyu kaynağını değerli bir kaynak olarak kabul etmesi, kaynağın kamu veya özel sektör tarafından işletilmesine yönelik faaliyetlerdir.

2.1. Devlet Kontrolü ve Arazi Haklarının Yönetimi

Merkezi hükümet tarafından başlatılan idari işlemler, Ekşisu maden suyu kaynağının devlet kontrolüne alması için bilinçli bir stratejinin uygulandığını göstermektedir. Bu duruma 14 Mart 1861 tarihli arşiv belgesi örnek gösterilebilir. Belgede Manastır

bölgesindeki Ekşisu maden suyu kaynağının devlet tarafından müsadere edilmesi ve kontrol altına alınmasıyla ilgili bilgiler verilmektedir. Bu belgenin içeriği, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki önemli idari ve ekonomik ilkeleri yansıtmaktadır. Belgede geçen, “*zabt olunması*” ve herhangi bir “*özel kişi veya kuruluşun müdahalesinin yasaklanması*” emri, yeni bulunan değerli bir doğal kaynak suyu üzerinde merkezi hükümetin otoritesini açıkça ortaya koymaktadır (BOA, A.}MKT.MHM. 212/68). 19. yüzyılda, maden sularının sağlık açısından faydaları ve ticari değeri giderek daha fazla fark edilmeye başlanmış ve bu sular stratejik varlıklar haline gelmiştir. Merkezi yönetimin, Manastır'daki maden suyu kaynağını kamulaştırma kararı, ya kaynağı devlet geliri için doğrudan sermayeye dönüştürmeyi amaçlayan bir politika, yani iltizam veya vergi tahsili olarak bilinen bir süreç, ya da kaynağın adil dağılımını ve düzenli kullanımını sağlamayı amaçlayan bir politika olduğunu göstermektedir. Bu eylem, Tanzimat Dönemi'nin karakteristik özelliği olan merkezileştirme çabalarının bir belirtisidir. Bu dönemde hükümet, önemli ekonomik kaynakları aktif olarak yönetmeye ve ülke genelinde mali ve idari etkisini sağlamlaştırmaya çalışmıştır.

Doğal maden suyu kaynağının bulunduğu bölgede kontrolün sağlanması, çevredeki arazilerin, özellikle altyapı ve ulaşım için gerekli olan parsellerin resmi olarak satın alınmasını gerektiriyordu. Dönemin idarecileri bu doğrultuda çeşitli adımlar atmışlardır. Bu duruma 27 Mayıs 1861 tarihli arşiv belgesi örnek gösterilebilir. Ekşisu maden suyu kaynağı ile Manastır civarındaki yol arasında bulunan bir arazinin satın alınması ve söz konusu su kaynağının yönetimi ile ilgili süreçleri detaylandıran belge, devletin bölgede somut bir takip içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Belge, Ekşisu maden suyu kaynağı ile ana yol arasında stratejik bir konuma sahip

şahıs arazilerinin “*mubayaası*”⁴ yani satın alınması ile ilgilidir (BOA, A.}MKT.MHM. 220/69). Devlet sadece kaynağa el koymakla kalmamış, çevredeki gayrimenkulleri satın alma yoluyla kaynağın bulunduğu araziyi güvence altına almaya çalışmıştır. Bu eylem, hükümetin kaynağı etkin bir şekilde kullanmak için altyapı geliştirilmesinin gerekliliğini kabul ettiğini, ulaşım ve hamam gibi tesislerin inşası için bir arazi koridoruna ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Devletin araziyi güvence altına almaya yönelik titiz yaklaşımını gösteren bir başka örnek de, 19 Ağustos 1861 tarihli arşiv belgesidir. Belgede, Manastır yakınlarındaki maden suyu kaynağını çevreleyen arazinin mirî arazi olarak tescil edilmesine ilişkin karar yer almaktadır (BOA, A.}MKT.NZD. 363/20). Bu belge, devletin Eşkisu Maden Suyu kaynağını kontrol etme çabalarının hukuki ve bürokratik girişimlerini göstermektedir. Bölgenin miri arazi olarak kaydedileceğine dair açıklama, arazinin hukuki statüsünü temelden değiştirerek, mülkiyeti şahıslardan devlete devretmeye yönelik bir girişimdir. Belgedeki önemli noktalardan biri, arazinin eski sahiplerinin atik senetlerini yani eski tapu veya mülkiyet belgelerini sunmaları talimatıdır. Önceki sahiplerinden atik senetlerinin toplanması talimatı, prosedür açısından kritik bir ayrıntıdır. Bu eylem, devletin yasal bir satın alma işlemi gerçekleştirdiğini göstermektedir. Arazinin mirî kategorisine dâhil edilmesi yönündeki bu yasal adım, devletin kontrolünü meşrulaştırmak ve gelecekte mülkiyet veya erişim konusunda anlaşmazlıkların çıkmasını önlemek için atılan idari bir adımdır. Buna bağlı olarak, Manastır’daki Ekşisu bölgesinde mülk sahiplerinin arazilerini başkalarına devir etmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Bu duruma 12 Mart 1861 tarihli arşiv belgesi örnek

⁴ Arapça “*bey*” kelimesinden gelen “*Mubayaa*” kelimesi, Arapçadan Türkçeye geçmiş eski bir sözcük olup, genellikle resmî veya ticari dilde satın alma, satın alınma veya alım anlamına gelmektedir Bkz. (Akar & Al, 2025, ss. 38.59).

gösterilebilir. Bu belge, Manastır'daki Ekşisu bölgesindeki arazi devrinin engellenmesini yani arazi “*ferağ*”ının durdurulmasını konu edinmektedir (BOA, A.}MKT.UM.. 461/40). Ferağ terimi, Osmanlı mülkiyet hukukunda önemli bir kavram olup, mülkiyetin veya hakların resmi olarak devredilmesi anlamına gelmektedir (Bardakoğlu, 1995, 351-354). Ekşisu bölgesinin mülkiyet devrinin durdurulması talimatı, devletin maden suyu kaynağı üzerindeki hak talebini korumak amacıyla idari bir dondurma işleminin uygulandığının güçlü bir göstergesidir. Osmanlı merkezi hükümeti, “*ferağ*” uygulamasıyla satış, miras veya tapu kaydı dâhil olmak üzere tüm özel mülkiyet devrini durdurarak, hiçbir şahsın değerli maden suyu kaynağını çevreleyen arazinin mülkiyetini yasal olarak devredemeyeceğini veya karmaşık hale getiremeyeceğini garanti altına almaya çalışmıştır. Bu, merkez bürokrasinin kamulaştırma ve altyapı geliştirme sürecinde stratejik ekonomik çıkarları korumak için yasal araçları etkili bir şekilde kullandığını göstermektedir.

Ekşisu maden suyu arazisinin satın alınması ve tescili sadece yasal amaçlarla gerekli değildi. Aynı zamanda bölgenin fiziksel gelişimini sağlamak amacıyla da bu satın alımların yapılması gerekiyordu. Örneğin, 1863 yılında, Manastır'daki maden suyu kaynaklarında yeni havuzların ve çeşitli binaların inşası için yapılan harcamalara ilişkin kayıtlar, yeni elde edilen araziler üzerinde devlet eliyle önemli yatırımların yapıldığını göstermektedir. 14 Kasım 1863 tarihli belgede “*on bin kuruş masrafla araziler üzerinde havuz, küçük bir kahvehane ve mahalle inşa edilmesi*” istenmektedir (BOA, A.}MKT.MHM. 283/73). İnşaat çalışmaları her zaman buradaki maden suyu ile doğrudan ilgili değildi. 13 Ocak 1890 tarihli belgede, Eşref adında bir kişinin Ekşisu madeninden kesilmiş taş getirdiği ve bunun için ödeme aldığı belirtilmektedir (BOA, YB.021 87/218). Bu taşlar, Üsküp'teki hükümet binasının inşaatında kullanılmıştır. Bu da, güvence altına alınan bölgeden çıkarılabilecek çeşitli kaynakların olduğunu göstermektedir.

2.2.Maden Suyunun Tıbbi Tedavide Kullanılması ve Kalite Kontrolü

Osmanlı arşiv belgelerinde, Ekşisu maden suyu kaynağının tıbbi tedavide kullanıldığına dair bazı kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlar, maden suyunun terapötik değerini göstermektedir. 1851 yılında, Rumeli Ordu Komutanı Müşir Ömer Paşa'nın tıbbi tedavi amacıyla Ekşisu kaynağını ziyaret etmeyi planladığı kayıtlarda belirtilmektedir (BOA, İ.DH.. 238/14423). Bu üst düzey ziyaret girişimi, Ekşisu kaynağının statüsünü sadece bir ekonomik kaynaktan, devlet bürokrasisi ve ordunun en üst kademeleri tarafından kullanılan tanınmış bir tıbbi tesise yükseltmektedir. Bu belge, Ekşisu maden suyu kaynağının tıbbi ve terapötik önemini ortaya koyması açısından önemlidir. 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'nin önde gelen askeri şahsiyeti ve merkezi siyasi aktörü olan Müşir Ömer Paşa'nın tedavi amacıyla planladığı ziyaret, Ekşisu maden suyu kaynağının, Osmanlı elitleri arasında sağlık yararları ile geniş bir üne sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla devletin ilgisi sadece mali veya altyapısal değil, kaynağın halk ve elit kesim tarafından sağlık açısından değerinin kabul edilmesinden kaynaklanıyordu.

3 Eylül 1851 tarihli diğer bir belge, Müşir Ömer Paşa'nın tedavi için Ekşisu'ya yapmayı planladığı seyahat ile ilgili evrakların ilgililere iade edildiğini teyit ederek, kaynağın askeri elit için tanınmış bir tedavi merkezi olduğunu pekiştirmektedir (BOA, A.}MKT.NZD. 42/36). İade sözcüğü, bu resmi seyahatle ilgili idari dosyanın işleme alınmış, tamamlanmış ve başlatan veya kontrol eden birime iade edilmiş olduğunu ifade etmektedir. Bu durum belgede “*Rumeli Ordu-yu Hümayûn Müşiri Ömer Paşa hazretlerinin le-acli't-tedâvî ekşisuya azimetine dair gelen tahriratla ol babda olan tezkire-i seraskeriyye arz kılındığı... Mantûk-ı Âliyece icabının icrasıyla mezkûr tezkerenin iadesi babında irade...*” şeklinde dile getirilmiştir.

26 Mayıs 1857 tarihli belgede, Manastır'da bulunan Ekşisu maden suyundan yüz konteynerin başkent İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir (BOA, A.}MKT.UM.. 282/49). Bu eylem, suyun tahlil edilmesine ve yerel bir merak konusu olmaktan çıkıp, merkezi yönetimin en üst kademelerinde dağıtım/tüketime layık görülen bir ürün haline geldiğini göstermektedir. Sonraki yıllarda askeri mercilerin, bu tedarik zincirinde yer aldığı görülmektedir. Bu durumu, 1861 yılında Rumeli Ordusu generali Ferik Salih Paşa'nın⁵ başkente gönderdiği yüz şişe maden suyunun teslim edildiğini teyit eden belge kanıtlamaktadır (BOA, A.}MKT.UM.. 475/92). Arşiv belgesinde “*Manastır canibinde zuhur edüb ekşisu tabir olunan maden suyunun Rumeli Ordu-yu Hümayûn erkânından Ferik Saadetlü Salih Paşa Hazretleri cânibinden gönderilmiş olan yüz aded şişe... takdim kılındığına dair...*” şeklinde dile getirilmiştir. Aynı yıl içinde yapılan bir başka yazışmada, Manastır'dan gönderilen Ekşisu maden suyu şişelerinin teslim alındığı belirtilmektedir (BOA, A.}MKT.MHM. 223/18).

Osmanlı merkezi hükümeti, suyun kimyasal ve tıbbi tahlillerini yaptırmıştır. Bundaki amaçlardan biri suyu halk sağlığı politikasına entegre etmeye çalışmaktır. Bu duruma 10 Haziran 1861 tarihinde kaleme alınan arşiv belgesi örnek gösterilebilir. Belge, Manastır'dan temin edilen maden suyunun Mekteb-i Tıbbiye'de incelenmek üzere Doktor Panciri'ye teslim edildiğini konu edinmektedir (BOA, A.}MKT.NZD. 355/58). Talimat, devletin Ekşisu'ya olan ilgisinin sadece mali veya lojistik değil, aynı zamanda bilimsel ve düzenleyici olduğunu da teyit etmektedir. Osmanlı Devleti'nin önde gelen tıp kurumu olan Mekteb-i Tıbbiye'deki Doktor Panciri'ye maden suyunun teslim edilmesi, devletin kamulaştırma sürecindeki resmi kalite kontrol adımlarından biridir.

⁵ Ferik, Osmanlı askerî teşkilâtında ikinci feriklere kolordu komutanı manasında “*korgeneral*”, birinci feriklere de ordu komutanı anlamında “*orgeneral*” denilmektedir Bkz (Köprülü, 1995, s. 399).

Bu eylem, Osmanlı hükümetinin maden suyunu sadece bir ürün olarak değil, farmakolojik veya terapötik bir madde olarak ele aldığını doğrulamaktadır. Doktor Panciri muhtemelen Mekteb-i Tıbbiye'de tanınmış bir otoriteydi. Bu da hükümetin kaynağı doğrulamak için uzman, bilimsel ve modern araçları kullanma konusundaki kararlılığını göstermektedir.

Suyun kimyasal analizine yönelik kurumsal ilgi zaman içinde de devam etmiştir. 26 Temmuz 1892 tarihli belgede, Manastır'daki Ekşisu maden suyu ve Alaşehir'deki Sarıkız maden suyunun analizinde gerekli duyarlılığı göstermeyen Vasil Efendi hakkında alınması gereken önlemlerden bahsedilmektedir (BOA, DH.MKT. 1978/45). Belgede, *“Manastır'daki Ekşisu ve Alaşehir'deki Sarıkız maden sularının tahlil amaçlı Mekteb-i Tıbbiye'ye gönderildiği, üzerinden bir yıl geçmesine rağmen tahlillerin yapılmadığı ve Sarıkız maden sularının tahlil masraflarının dahi önceden ödenmiş olduğu”* belirtilmektedir. Bu ihmalkârlığından dolayı sorumlu Vasil Bey hakkında seri bir şekilde inceleme başlatılması talep edilmektedir. Bu belge, Osmanlı Devleti'nin ülke genelinde sağlık açısından önem taşıyan maden suyu kaynaklarının yönetimi için merkezi bir düzenleyici çerçeve oluşturduğunu doğrulamaktadır. Belge şu üç nedenden dolayı önem arz etmektedir. Birincisi, Balkanlardaki Ekşisu maden suyu kaynağını Anadolu'daki Sarıkız kaynağı ile birlikte zikrederek, devletin coğrafi konumdan bağımsız bir doğal kaynak suyu yönetim politikası olduğunu göstermektedir. İkincisi, belgede üzerinde durulan nokta para veya toprak değil, kimyasal analiz merkezli bilimsel titizliktir ve hükümetin 1861'de Doktor Panciri'ye yaptırdığı kalite kontrol önlemlerini sürdürdüğünü göstermektedir. Üçüncüsü, Vasil Efendi'ye ihmalden dolayı inceleme başlatılması ve gerekenin acil bir şekilde yapılması talebi, devletin bu düzenleyici standartları uygulamadaki ciddiyetini ortaya koymaktadır. İlgili yöneticiler, bu kamu varlıklarının bilimsel incelemesinden sorumlu olup görevini ihmal

edenleri çeşitli cezai müeyyidelere tabi tutarak, devlet kontrolündeki maden sularının terapötik itibarını ve güvenliğini korumaya çalışmışlardır. 22 Aralık 1892 tarihli arşiv belgesi de, Manastır'daki Ekşisu maden suyu ve Alaşehir'deki Sarıkız maden suyunun analizini teyit etmekte; bu doğal kaynakların kimyasal ve tıbbi değerlendirmesinin devam eden öncelikli bir idari görev olduğunu göstermektedir (BOA, DH.MKT. 1994/9).

2.3. Su Kaynağının İşletilmesi ve Özel İmtiyaz Mücadeleleri

Devletin, Manastır'daki doğal maden suyuna el koyması, bu doğrultuda arazileri kamulaştırması, suyun kimyasal tahlilinin yapılması ve tıbbi açıdan terapötik geçerliliğinin kabulünden sonra Ekşisu maden suyu kaynağının kullanım hakları için yoğun bir rekabet yaşanmıştır. Bu ticarileşme sürecine dair bilgilere arşiv belgelerinden ulaşmak mümkündür. İmtiyaz taleplerinde ismi öne çıkan kişilerden biri Ecza Müfettişi Ferik Faik Paşa'dır. 3 Mayıs 1896 tarihinde Faik Paşa, Manastır şehri yakınlarındaki Ekşisu maden suyunun imtiyazının kendisine verilmesini talep etmiştir (BOA, BEO 774/57995). Bu talep, uzun bir bürokratik süreci başlatmıştır. 1896 tarihli bu kayıt, devlet kontrolündeki Ekşisu kaynağıyla ilgili önemli bir politika değişikliğini veya güçlü bir özelleştirme girişimini ortaya koymaktadır. Devlet, maden suyu kaynağının yönetim yükünü doğrudan üzerine almadan istikrarlı ve düzenli bir gelir akışı elde etmek istemiştir. Bu belge, maden suyu kaynağının merkezi olarak yönetilen stratejik bir varlıktan, potansiyel bir devlet düzenlemeli özel girişime geçişi işaret etmektedir. Aynı yılın ilerleyen aylarında, gerekli haritanın gelip gelmediğine bakılmaksızın, Ferik Faik Paşa'nın talep ettiği Ekşisu maden suyu imtiyazına ilişkin sürecin hızlandırılması emri verilmiştir (BOA, BEO 779/58381). Gerekli haritayı beklemeden imtiyaz sürecini hızlandırma emri, merkezi yönetimin özelleştirmeyi hızla sonuçlandırmak için önemli bir baskı altında olduğunu

düşündürmektedir. Üst düzey bir askeri yetkili ve Ecza Müfettişi olan Ferik Faik Paşa'nın sürece dâhil olması, değerli devlet varlıklarını işletmede imparatorluk elitinin etkisini göstermektedir.

Arşiv belgelerinde Ekşisu maden suyunun işletilmesi girişiminde Ferik Faik Paşa'nın yalnız olmadığı anlaşılmaktadır. Faik Paşa, 1897 yılında Reji memurlarından Musa Kazım Efendi ile birlikte, Manastır'daki Ekşisu kaynağının imtiyazının kendi adlarına devredilmesi için ortak bir talepte bulunmuştur (BOA, BEO 934/70034). Faik Paşa ve Kazım Efendi gibi iki önemli kişinin bu sürece dâhil olması, kârlı imtiyazı elde etmek için siyasi nüfuz ve ticari uzmanlığın bir araya getirildiğini düşündürmektedir. Ancak sonraki yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Ekşisu maden suyu, ilk teklif edilen şartlarla Ferik Faik Paşa ve ortağına verilmemiştir.

26 Ağustos 1897 tarihli başka bir belge, Faik Paşa ve Reji memurlarından Musa Kazım Efendi'nin imtiyaz talep ettikleri maden suyu ile ilgili resmi süreçlerin uygulandığını göstermektedir. Belgede Faik Paşa ve Musa Kazım'ın maden suyu kaynağı için imtiyaz talep ettikleri, bunun için Tanzimat Dairesi'nin, Orman ve Maâdin Nezâreti'nin, Şûrâ-yı Devlet yetkililerinin titiz bir inceleme içinde oldukları belirtilmektedir. Ayrıca 1 Temmuz 1897 tarihli tezkerede emekli asker Arif imzasıyla maden suyunun imtiyazı için takdim olunan tezkerenin de bu makamlar tarafından dikkate alındığı ve durumun tekrar değerlendirilmesi için Tanzimat Dairesi'ne yeniden gönderilmesine karar verildiği ifade edilmektedir (BOA, ŞD. 3207/6; BOA, BEO 950/71178). Belgenin temel önemi, Şura-yı Devlet'in önerilen özelleştirme şartlarını aktif olarak incelemiş olması ve sürecin siyasi idarenin basit bir onayından ibaret olmadığını teyit etmesidir. İmtiyaz dosyasının incelenmek üzere tekrar Tanzimat Dairesi'ne iade edilmesi kararı, usulün titizliği ve mali ihtiyatlılığı göstermektedir.

Yüksek rütbeli bir askeri yetkilinin ve reji gibi güçlü bir kurumun çalışanının sürecin içinde bulunması, imtiyazın oldukça

kazançlı bir girişim olduğunu akla getirmektedir. Arşiv belgeleri, bu imtiyazların daha geniş kurumsal bağlamını da göstermektedir. Örneğin, 1896 yılında, Sarıkız ve Ekşisu maden sularının imtiyaz ihalesi için gerekli duyuru süreçlerinin yerine getirilmesi amacıyla Orman ve Maâdin Nezâreti tarafından bir emir çıkarılmıştır (BOA, BEO 850/63746). Bu belge, imtiyazın verilmesi için resmi mekanizma olarak kaynağın ihaleye hazırlanmakta olduğunu göstermektedir. Aynı yıla ait başka bir belge, Sarıkız ve Ekşisu maden sularının ihalesi için talep edilen gerekli işlemlerin, Aydın ve Manastır vilayetleriyle iletişime geçildikten sonra onlardan alınacak cevaplara göre şekilleneceğini belirtmektedir (BOA, BEO 836/62692). Bu, merkezi yönetimin özelleştirme ihalesi kesinleşmeden önce mahalli idarecilerin fikirlerine başvurduğunu ve onlarla bir koordinasyon içinde çalıştığını göstermektedir. İhalesi yapılmadan önce her iki vilayet yönetimiyle de iletişim kurulması emri, merkezi yönetimin herhangi bir anlaşmayı sonuçlandırmadan önce varlıkların durumu, geliri, yerel koşulları hakkında güncel ve yerinde bilgiye ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bu önlemin, merkezi hükümetin ihaleye katılanlar tarafından yanıltılmasını önlemek ve devlet için en avantajlı koşulları sağlamak amacıyla alındığı düşünülmektedir.

Ekşisu maden suyu kaynağına olan ilginin devam ettiği, 16 Ekim 1899 tarihli arşiv belgesinden de anlaşılmaktadır. Belgede, İbrahim Cavid Bey'in Manastır yakınlarındaki maden suyunun işletme hakkını talep ettiği ifade edilmektedir (BOA, ŞD. 3213/11). Bu belge, kaynağın yüksek mali değerinin sürdüğünü ve girişimci kesimin kaynağı kontrol etme arzusunun devam ettiğini göstermektedir.

Sonuç

Araştırmada kullanılan Osmanlı arşiv belgeleri, Manastır yakınlarındaki Ekşisu maden suyu kaynağının tarihi üzerinden Osmanlı bürokrasisi ve doğal kaynakların yönetimi konusunda

ayrıntılı, çok aşamalı bir vaka çalışması sunmaktadır. Bu maden suyu kaynağı, yerel bir sağlık ilacı olmaktan, merkezi olarak kontrol edilen stratejik bir varlığa, son olarak da çok rağbet gören ticari bir teşekküle dönüşmüştür.

Ekşisu maden suyu kaynağı üzerinde devlet kontrolünün sağlanmasına yönelik ilk aşama, Tanzimat Dönemi'nin merkezileştirme eğilimini ortaya koymaktadır. Hükümetin maden suyu kaynağına özel müdahaleyi yasaklama yönündeki talimatı, ardından kaynağın çevresindeki mülk arazileri satın alması ve tüm alanı mirî arazi olarak tescil ettirmeye çalışması gibi karmaşık süreçler, maden suyu kaynağını kamu malı haline getirme yönündeki kararlı çabayı göstermektedir. Maden suyunun çıkarıldığı bölgedeki araziler kamulaştırıldıktan sonra devlet yetkilileri bu araziler üzerinde havuz ve bina gibi çeşitli yatırımlar yapmışlardır. Bu yatırımlar, devletin bölgeyi geliştirmek istediğinin göstergesidir.

Maden suyunun kimyasal ve tıbbi değerlendirmelerinin yapılması, kaynağın sağlık açısından stratejik önemini işaret etmektedir. Müşir Ömer Paşa gibi üst düzey subayların Ekşisu maden sularını tedavi amaçlı kullanması kaynağın imparatorluk ordusunun elit kesiminin sağlığı için kullanıldığını teyit etmektedir. Daha da önemlisi, genel halk sağlığı tarihi açısından, İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiye'ye maden suyu örneklerinin gönderilmesi ve Doktor Panciri gibi isimlerin bu suya analizler yapması doğal kaynakların devlet tarafından modern tıp uygulamalarına resmi ve bilimsel olarak entegre edilmeye çalışıldığını göstermektedir. Ayrıca devlet, Balkanlardaki "Ekşisu" ve Anadolu'daki "Sarıkız" maden sularını titizlikle analiz etmeyen yetkililere çeşitli yaptırımlar uygulayarak, sürdürülebilir ve merkezi bir kalite kontrol sistemi oluşturmaya çalışmıştır. Manastır'daki Ekşisu ve Aydın'daki Sarıkız maden sularının analizlerinin yapılması ve bunların merkezden yönetimi, farklı illerdeki maden suyu kaynakları için

standartlaştırılmış, sistematik bir uygulamanın olduğunu göstermektedir.

19. yüzyılda mali sıkıntılarla karşı karşıya kalan devlet, elinde tuttuğu Ekşisu maden suyu kamu varlığını özel bir teşebbüse ihale ile devretmek istemiştir. Bu süreç, son derece politik ve mali açıdan karmaşıktı. Ecza Müfettişi Ferik Faik Paşa ve reji idaresindeki ortakları maden suyu kaynağının kendilerine verilmesi için farklı tarihlerde çeşitli tekliflerde bulunmuşlardır. Onların bu ısrarlı teklifleri merkezi idare tarafından yeterli görülmemiş ve reddedilmiştir.

Merkezi idarenin ihale ilanı emri, Manastır ve Aydın'daki idarecilerle iletişim halinde olmaları, ihale sürecinin resmileştirildiğini ve rekabetçi bir ihaleye tabi olduğunu teyit etmekte ve devlet varlıklarının ticarileştirilmesi için sistemli bir idari mekanizmanın olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Ekşisu maden suyunun arşiv kayıtları, Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki bürokratik gerçekliği anlamak için önemli bir mercek görevi görmektedir. Bu kayıtlar, hükümetin maden suyu kaynakları üzerindeki kontrolü merkezileştirme, modern bilimsel yöntemlerle kaynakların kullanımını sağlama ve nihayetinde resmi ihale prosedürleri yoluyla kaynakları ticarileştirme yönündeki çabalarını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Osmanlı Arşiv Belgeleri (BOA)

BOA, A.}MKT.MHM. 212/68, H-05.09.1277 (14 Mart 1861).

BOA, A.}MKT.MHM. 220/69, H-17.11.1277 (27 Mayıs 1861).

BOA, A.}MKT.MHM. 223/18, H-15.12.1277 (24 Haziran 1861).

BOA, A.}MKT.MHM. 283/73, H-02.06.1280 (14 Kasım 1863).

BOA, A.}MKT.NZD. 355/58, H-01.12.1277 (10 Haziran 1861).
BOA, A.}MKT.NZD. 363/20, H-12.02.1278 (19 Ağustos 1861).
BOA, A.}MKT.NZD. 42/36, H-07.11.1267 (3 Eylül 1851).
BOA, A.}MKT.UM.. 282/49, H-02.10.1273 (26 Mayıs 1857).
BOA, A.}MKT.UM.. 461/40, H-29.08.1277 (12 Mart 1861).
BOA, A.}MKT.UM.. 475/92, H-25.11.1277 (4 Haziran 1861).
BOA, BEO 774/57995, H-20.11.1313 (3 Mayıs 1896).
BOA, BEO 779/58381, H-29.11.1313 (12 Mayıs 1896).
BOA, BEO 836/62692, H-30.03.1314 (8 Eylül 1896).
BOA, BEO 850/63746, H-03.05.1314 (10 Ekim 1896).
BOA, BEO 934/70034, H-12.11.1314 (14 Nisan 1897).
BOA, BEO 950/71178, H-08.12.1314 (10 Mayıs 1897).
BOA, DH.MKT. 1978/45, H-1.01.1310 (26 Temmuz 1892).
BOA, DH.MKT. 1994/9, H-06.02.1310 (22 Aralık 1892).
BOA, İ.DH.. 238/14423, H-24.10.1267 (22 Ağustos 1851).
BOA, ŞD. 3207/6, H-27.03.1315 (26 Ağustos 1897).
BOA, ŞD. 3213/11, H-10.06.1317 (16 Ekim 1899).
BOA, YB.021 87/218, R-01.11.1305 (13 Ocak 1890).

Araştırma – İnceleme Eserler

Akar, Ş. K., & Al, H. (2025). Darbhâne-I Âmire'nin hizmetinde: Mübayaacılar, zahireciler, ifrazcılar ve kalcılar. *Tarih Dergisi*, (87), 38–59. <https://doi.org/10.26650/iutd.1703458>

Bardakoğlu, A. (1995). Hac. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 12, ss. 351–354). Türkiye Diyanet Vakfı.

- Biber, T. E. (2025). Manastır (Bitola). *Türk Dünyası Ansiklopedisi*. Erişim adresi: [\(https://turkdunyasiansiklopedisi.gov.tr/detay/829/Manast%C4%B1r_\(Bitola\)\)](https://turkdunyasiansiklopedisi.gov.tr/detay/829/Manast%C4%B1r_(Bitola))
- Boşkoviç, M., & Maçevska, D. (2010). Makedonya tarihi, II. sınıf: Orta mesleki okullar için (C. Rusid, Çev.). Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı. https://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/pdf/6-2%20istorija_TUR_PINT_del%201_WEB.pdf
- Bülbül, S. (2013). Manastır şehri'nde günümüzde ayakta olmayan iki camii. *Karadeniz Araştırmaları*, 38(38), 15–28. <https://doi.org/10.12787/KARAM633>
- Dişli, G., & Taşkesen, A. N. (2018). Makedonya, Bitola'daki (Manastır) Haydar Kadı Camisinin 2014-2017 yılları konservasyonu ve restorasyonu. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 31–85. <https://doi.org/10.30903/Balkan.444769>
- HACISALİHOĞLU, M. (2003). Makedonya. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 27, ss. 437–444). Türkiye Diyanet Vakfı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/makedonya>
- Hammond, N. G. L. (1972). *Makedonya tarihi, cilt I: Tarihi coğrafya ve tarih öncesi*. Oxford University Press, Clarendon Press'te.
- Hayırlıdağ, M. (2022). Della Suda Faik Paşa (1835-1913). *International Academic Social Resources Journal*, 7(39), 822–824.
- İstanbul Zaim Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi. (2024). *Terapötik nedir?* Erişim adresi: <https://izusem.izu.edu.tr/terapotik-nedir->
- Konuk Halaçoğlu, N. (2018). Sultan Abdülmecid'in Manastır'daki Asâkir-i Nizâmiye-i Şâhâne Kışlası. İçinde *XVIII. Türk Tarih Kurumu Kongresi Bildirileri: Ankara, 12 Eylül 2018* (Cilt 1, ss. 873–894). Türk Tarih Kurumu.

<https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/03/13-NevalKonuk.pdf>

Köprülü, O. F. (1995). Ferik. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 12, s. 399). Türkiye Diyanet Vakfı.

Manastır. (2022). *Türk Maarif Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/manastir>

PRİFTİ, K. (2003). Manastır. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 27, ss. 562–563). Türkiye Diyanet Vakfı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/manastir--makedonya>

BÖLÜM 3

DİN VE DEVLET BAĞLAMINDA OSMANLI DEVLETİ’NİN SON DÖNEMLERİNDE YAŞANAN HAKARET (SÖVME) HADİSELERİ (ARŞİV BELGELERİNE GÖRE)

Nevim TÜZÜN¹

Giriş

Arapça kökenli bir kelime olan hakaret; Türkçede “*onur kırma, onura dokunma, küçümseyici söz ya da davranış*” anlamlarını ihtiva etmektedir. Hakaret ile oldukça yakın anlamlı olan sövme ise; “*ağır ve kötü söz söyleme, ırza ve namusa dokunan ayıp ifadeler kullanma ve küfretme*” anlamlarına gelmektedir. Eski kaynaklarda sövmenin yerine “*sebb ve şetm*” kelimeleri kullanılmıştır. Sebb, İslam hukukunun ana kaynağı olan Kuran-ı Kerim’de iki defa geçmekte olup, hadis-i şeriflerde yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Söz konusu ifadeler kalam ve fıkıh literatüründe; dine, dini değerlere ve insanlara sövme fiili, sövülen şey ile birlikte zikredilmektedir (Boynukalın, 2009: 397; Türkçe sözlük, 2005: 830).

İslam hukukuna bağlı olan Osmanlı Devleti, hakaretin de dahil olduğu suçları üç kategoride sınıflamıştır. Bunlar; had, tazir ve

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: nevimtuzun@ardahan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7554-4788.

kıyasıdır. Had ve kıyas cezaları dışında yöneticinin veya hâkimin takdirine bırakılmış ceza olan tazir cezaları, Osmanlı hukukunda oldukça önemli bir yer işgal etmiştir. İslam hukukunda ilahi kudret yöneticiye “*iyiliği emredip kötülükten men etmeyi*” farz kıldığından hükümdar/sultan/halife devletle özdeşleşmiştir. Kaynağını padişahın iradesinden alan tazir ceza alanı, Osmanlı ceza hukukunda örfî hukuk ile şekillendirilmiştir. Tazir suçları oldukça kapsamlı olmakla birlikte; yaralama, dövme, sövme ve hakaret etme, kamu malını veya özel malları gayri meşru şekilde itlâf, borcunu ödemeyi geciktirme, sihhî olmayan mal satma, aldatıcı beyanla mal satma, giyim kuşam konusunda genel adaba riayet etmeme, ayet ve hadislerde farz ibadetleri terk etmek, ana-baba ve komşuluk haklarını gözetmemek, sihirle uğraşmak, kumar oynamak, yalancı şahitlik yapmak, yetim malı yemek, faiz ve rüşvet alıp-vermek vb. birçok suç, tazir suçları kapsamındadır (Poyraz,2022:302; Başoğlu, 2011: 198-200; Akbulut, 2003: 168-169).

Tazir suçlarından olan hakaret (sövme) suçu Osmanlı Devleti’nde yaygın olarak işlenen suçlardandı. Hakaret suçu, kişiler arasında olabildiği gibi kutsal değerlere ve devlet başkanına da yönelik olması mümkündü. Bu bağlamda İslam Peygamberi Hz. Muhammed’e yönelik hakaret suçunun cezasının ne olduğunun incelenmesi oldukça önemlidir. Osmanlı Devleti’nde Hz. Muhammed’e hakaret etmek kişinin mürted olması (dinden çıkması) anlamına geldiğinden kişi ölüm ile cezalandırılmaktaydı (Kızılay, 2021:50, Erkek, 2009:54, Yıldız, 2019: 114). Benzer şekilde padişah hakkında ileri geri ölçsüzce konuşmak ve ona sövmek yapanın rütbesi ne olursa olsun ölüm ile cezalandırılmaktaydı. Örneğin, devrinin nüfuzlu adamlarından meşhur Defterdar Hacı-Sarı Bakkalzâde Mehmed Paşa Peter-Varadin Savaşı’ndan (1716) sonra vezir-i azam olmayı beklerken, istediği gerçekleşmeyince padişah III. Ahmed’e sövmeye başlamıştır. Düşmanları oldukça olumlu

yönde etkileyen bu hareketi duyan padişah, Mehmed Paşa'nın katledilmesi için bir ferman çıkarmıştır (Mumcu, 1963: 88).

Bunların dışında Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı'da hakaret- sövme suçunun cezası dayak ve hapis idi. 3 Kasım 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Osmanlı Devleti'nde kanunlaştırma faaliyetleri artmıştır. Burada hakaret kapsamındaki suçlar da kanun metinlerinde yer almıştır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Ferman'ın ilanından kısa bir süre sonra 1840 yılında Ceza Kanunname-i Hümayun çıkarılmıştır. 1840 Ceza Kanunnamesinde; hakaret, sövme ve iftira gibi insan şerefine yönelik suçlar ve bunların cezaları düzenlenmiştir (Kızılay, 2021:53). Söz konusu kanunnamenin üçüncü faslının, üçüncü maddesinde; tehdit, küfür, hakaret, dövmek ve sövmek suçlarının cezası; rütbe ve sınıf fark etmeksizin üç günden yirmi beş güne kadar hapis cezası olarak belirlenmiştir (Poyraz, 2021:306). Bununla birlikte hakaret suçu açısından suçun hafif olduğu durumlarda kişiye tekdir (azarlama) cezasının verilmesi uygun görülmüştür. 1851 yılında çıkarılan Ceza Kanunnamesinde hakaret suçunun cezası yeniden düzenlenmiştir. Buna göre; hakaret suçunu işleyen ulemadan bir kimse veya bir devlet memuru ise hapis ya da sürgün ile cezalandırılırdı. Hakaret suçunu işleyen halktan bir kimse ise kişiye hapis ve sürgün cezasının yanında sopa cezası da verilebilmekteydi. 1840 ve 1851 Ceza Kanunnameleri mevcut ihtiyaçlara cevap verememiş, 1858 yılında yeni bir ceza kanunnamesi daha çıkarılmıştır. 1858 Ceza Kanunnamesi, eski kanunnamelere göre daha kapsamlı ve modern bir kanunname olma özelliğine haizdir (Güngör,2023:85-86).

1858 Ceza Kanunnamesinde hakaret suçu “*Eşhas Hakkında Vuku Bulan Cinayet ve Cünhalarla Mücazat-ı Müterettibeleri*” isimli ikinci bölümün “*İftira ve Şetm ve İfşa-yı Sır Beyanındadır*” isimli altıncı faslındaki 214. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre; “*bir kimse, diğer kimse hakkında muhill-i namus söz söyler (hakaret) veyahut şetm (küfr) eyler ise yirmi dört saatten bir aya*

kadar hapis cezası alır. Ya da yarım Mecidiye altından üç Mecidiye altına kadar para cezasına çarptırılır” denilmekteydi (Sarışman, 2024:330). 1858 Ceza Kanunnamesinde hakaret suçuna karşılık verilen hapis cezası 1840 Ceza Kanunnamesinde verilen cezaya benzetmekle birlikte, alternatif olarak para cezası da eklenmiştir. Öte yandan 1858 tarihli Ceza Kanunnamesinde önceki ceza kanunlarından farklı olarak ilk kez özel bir tahkir suçu kanun metnine dahil edilmiştir. Buna göre, padişaha dil uzatan kişiler hakkında üç aydan üç seneye kadar hapis cezası öngörülmüştür. Burada dikkat çeken husus Tanzimat öncesi dönemde padişaha hakaret eden bir kişiye ölüm cezası verilebilirken, 1858 Ceza Kanunnamesi ile padişaha hakaret eden kişilere azami üç yıl hapis cezası verilmiş olmasıdır. Hiç şüphesiz bu durum padişahın da mutlak idaresinin sınırlandırılması anlamına da gelmekteydi. 1911 yılına gelindiğinde 1858 Ceza Kanunnamesinde devlet başkanına diğer bir ifade ile padişaha hakaret suçu cezasında bazı yenilikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden en önemlisi peygambere hakaret suçunun eklenmesidir. Buna göre; peygambere hakaret suçunun cezası bir seneden üç seneye kadar hapis cezası idi. Bu değişiklik ile peygambere hakaret suçu ilk defa bir kanunnamede özel olarak hükme bağlanmıştır (Güngör, 2023: 99-107).

Bu çalışmada da; din ve devlet bağlamında Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yaşanan hakaret diğer bir ifade ile sövme hadiseleri mercek altına alınacaktır. Çalışmada, söz konusu dönemde Hz. Muhammed başta olmak üzere peygamberler, İslam dini ve değerleri ile Osmanlı Devleti ve dönemin padişahlarına yöneltilen hakaretler incelenecektir.

1. Din ve Devlet Bağlamında; Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Yaşanan Hakaret (Sövme) Hadiseleri

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi’nde bulunan belgelere dayandırılarak yapılan bu çalışmada; İslam dini, unsurları ve dönemin padişahına karşı yapılan

hakaretler incelenecektir. Arşivde yer alan belgelerden, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde hem kendi toprakları içinde hem de dışında din ve devlete yönelik birtakım hakaret hadiselerinin yaşandığı anlaşılmaktadır. Çalışma verileri söz konusu hakaretlerin önemli bir kısmının, aynı anda hem İslam dinini hem de devleti hedef aldığını göstermektedir. Bu nedenle konunun gayrimüslim ve Müslüman şahıslar tarafından yapılan hakaretler ile basın-yayın organları aracılığıyla gerçekleştirilen hakaretler başlıkları altında ayrı ayrı incelenmesi uygun bulunmuştur.²

1. 1. Gayrimüslim Şahıslar Tarafından Gerçekleştirilen Hakaretler

İslam hukukunu esas alan Osmanlı Devleti'nde, tazir suçlarına yönelik uygulanacak cezalarda Müslümanlarla gayrimüslimler arasında ciddi bir farklılık gözetmemiştir. Özellikle zımmiler Osmanlı vatandaşı kabul edildiklerinden gerek Müslüman aleyhine zımminin, gerek zımmi aleyhine suç işlenmesi durumunda, birbirine eşdeğer tazir cezalarıyla cezalandırıldıkları mahkeme kayıtlarından anlaşılmaktadır (Yurtseven, 2001: 288, Erdoğan, 2024: 498).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde din ve devlete yönelik hakaretlerin incelendiği bu çalışmada, gayrimüslimler tarafından kimi zaman bireysel, kimi zaman grup halinde İslam dini, Hz. Muhammed, padişaha hakaretler ile kutsal yerlere fiziki saldırıya varan hakaret hadiselerinin yaşandığına tanık olmaktayız (Okudan, 2019:451). Osmanlı toprakları içinde ve dışında gerçekleşen hakaretlere baktığımızda incelenen dönemde gayrimüslimler tarafından yapıldığı tespit edilen ilk hakaret hadisesinin 1882 yılındaki bir belgeye ait olduğu anlaşılmaktadır.

² Osmanlı belgelerinde hakaret sözcüğü yerine ağırlıklı olarak; “*şetm, sebb* ve *fazâhat-ı lisaniye (edepsiz sözler)*” ifadeleri kullanılmıştır.

Zira 30 Mart 1882 tarihinde; Bursa Müdde-i Umumi Rauf Bey tarafından, Mahkeme-i Temyiz Baş Müdde-i Umumiliği'ne gönderilen telgrafta; Asav Kırkor ve Hacı Danyel isimli şahısların padişaha hakaret ettikleri, bundan dolayı Ceza Kanunnamesinin 55. Maddesi uyarınca bu kişilere dava açılıp mahkemeye sevk edildikleri belirtilmiştir (BOA,Y..PRK.AZN,1/6, 30 Mart 1882). 4 Ekim 1892 tarihli arşiv kaydın ise; Adana'da ikamet edene Kızlaryan Kiragos'un kutsal değerlere hakaret ettiği bu nedenle kendisine yedi ay hapis cezası verildiği, ancak verilen cezanın Adana Meclis İdaresi Sorgu Hâkimi Abdülkadir Bey tarafından af olunduğu belirtilmiştir. Bunlara ilaveten arşiv kaydında Kiragos hakkında dolandırıcılık yaptığına dair şikayetlerin olduğu, bu nedenle durumun araştırılması gerektiği ifade edilmiştir (BOA, DH.MKT, 2007/80,4 Ekim 1892). Yine Adana'da başka bir hakaret hadisesinin yaşandığı görülmektedir. Öyle ki 24 Şubat 1896 tarihinde Adana Valisi Faik Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazılan şifreli telgrafta; Mihran veled-i Kırkor ve Mihran veled-i Kabril'in alenen İslam dini ve Hz. Muhammed'e hakaret ettiği, bunun üzerine orada bulunan Müslüman halkın beş Ermeni'yi yaraladığı belirtilmiştir. Burada dikkat çeken nokta hakaretin asayiş de bozacak duruma kadar gelmiş olmasıdır (BOA, DH.ŞFR,188/39, 24 Şubat 1896). 15 Ocak 1896 tarihli arşiv belgesinde ise; Köstence'de yaşayan lokantacı Bagos'un, Ohanes isimli şahsın hanesinde İslam dini ve padişah II. Abdülhamid'e kötü sözlerle hakarete bulunduğuna yer verilmiştir (BOA, HR.TO., 353/31,15 Ocak 1896). 30 Ekim 1898 tarihli arşiv kaydında da; Lazkiyeli Hristiyan Corci Ceyla'nın Müslüman halka ve İslam dinine hakaret etmiş olduğuna dair şikayetlerin olduğu, bu nedenle kişinin tutuklandığı belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 2125/111,30 Ekim 1898). 20 Aralık 1898 tarihinde Bulgaristan Komiserliği İkinci Başkanı'ndan, Bulgaristan Komiserliği'ne gönderilen yazıda; Rupçoz kazası maliye tahsildarı olarak görev yapan Kozman Teodorofun Çapalar'da Müslüman halkın olduğu yerlerde çalışırken hane ziyaretlerinde kadınlara tesettür üzerinden

Müslüman halka hakaret ettiği belirtilmiştir. Yapılan şikâyetle ayrıca Teodorof'un Hz. Muhammed hakkında da kötü sözler sarf ettiği ifade edilmiştir. Yazıda özellikle Hz. Muhammed'e hakaret etmiş olmasından dolayı Teodorof'un cezalandırılması talep edilmiştir (BOA, HR.SFR.04. ,298/83, 24 Aralık 1898). Arşiv belgelerinden İslam dinine ve kutsal değerlerine 20. Yüzyılın başlarında da hakaretlerin devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira örneğin, 5 Ekim 1905 tarihli arşiv kaydında; Erzurum Kavak Mahallesi ahalisinden olan kuyumculuk yapan İnok'un İslam dini, Hz. Muhammed ve Müslüman halk hakkında hakaretlerde bulunduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda Erzurum Valisi Nazım Bey, İnok hakkında tahkikat ve takibat başlatılmasını istemiştir (BOA, DH.TMIK.M.,207/6,5 Ekim 1905). Yine 10 Haziran 1909 tarihinde Kıbrıs Naipliği ve Kıbrıs Müfettişliği'ne gönderilen yazıda ise; Lefkoşe sakinlerinden Kiryoki Toki'nin İslam dini ve Hz. Muhammed'e yönelik hakaret ettiği ve halkın şikayetçi olduğu bilgisi paylaşılmıştır (BOA, KB.MAA.FE., 8/58, 10 Haziran 1909).16 Ekim 1906 tarihinde Yanya Valisi I. Ferik tarafından yazılan tahriratta ise; Yorgioğullarından Leonida ve Nestura isimli şahısların evlerinde yapılan aramada İslam dini, Kuran-ı Kerim, Hz. Muhammed ile Osmanlı padişahları aleyhinde birçok kitap ve gazete bulunduğu belirtilmiştir. Tahriratta söz konusu durumdan mezkûr kişilere ağır ceza verilmesi gerekirken temyiz mahkemesi tarafından suçlulara oldukça az bir ceza verildiği ifade edilmiştir. Dahası yazıda, Rusya Sefareti'nin bu düşük cezaya bile karşı çıkarak Leonida ve Nestura'nın hemen tahliye edilmesi talebinde bulunduğu bilgisine yer verilmiştir (BOA, HR.TH., 339 /130, 16 Ekim 1906).

Gayrimüslim sıradan halktan diğer bir ifade ile rütbesiz ya da devlette önemli mevkilere sahip olmayan kişilerin yaptığı hakaretlerin yanı sıra devlet tarafından görevlendirilen birçok gayrimüslim kişinin de din ve devlet aleyhinde birtakım hakaretlerde bulundukları görülmektedir. Örneğin, 16 Kasım 1901 tarihinde

Halep'ten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafta; Birecik Telgraf Müdürü olan Perto Efendi'nin sarhoş olarak işe geldiği ve bu sırada Hz. Muhammed ve padişaha hakaret ettiği ifade edilmiştir. Telgrafta bu nedenle Perto Efendi'nin görevden alınarak başka birinin tayin edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH.ŞFR.270/8, 16 Kasım 1901). Yine 20 Eylül 1908 tarihinde Mekteb-i Tıbbiyye Nezareti'ne gönderilen yazıda ise; Mekteb-i Tıbbiye muallimi olarak görev yapan Doktor Anfilo Zayid'in İslami değerlere hakaret ettiği ifade edilmiştir. Doktor, öğretmen, müdürün yanı sıra kaymakamlık görevini yürüten bir gayrimüslim kişinin de benzer tavırları sergilediği anlaşılmaktadır (BOA, ZB,486/77, 20 Eylül 1908). Zira 16 Nisan 1913 tarihli arşiv kaydında; Urfa sancağına bağlı Rumkale kazasında talebe olan Mustafa'nın Dahiliye Nezareti ile Meşihathane'ye yazdığı telgrafta; Rumkale kazasının Hristiyan olan kaymakamının İslam dini ve medreselere hakaret ettiğini belirtmiştir. Söz konusu şikâyet üzerine yetkililer tarafından kaymakam hakkında tahkikat başlatılmıştır. Benzer bir durumun bu defa Trablusgarb'ta yaşandığı görülmektedir (BOA, DH.MTV., 20/13, 16 Nisan 1913). Öyle ki 21 Ocak 1909 tarihli arşiv kaydında; Şaban isimli şahsın evine dönerken Trablusgarb Avusturya Konsolosu Mösyö Emilo Ros'un evinin balkonundan kendisine küfür ettiği, yapılan şikâyet sonrasında hükümet konağı avlusunda karşılaştıkları ve Ros'un yüzüne tükürdüğünü iddia etmiştir. Öte yandan kayıta; Konsolos Ros'un İslam dini ve peygamberine hakaret ettiği, bunun üzerine halkın galeyana geldiği ifade edilmiştir. Yaşanan durumdan ve sükûnetin temini için Ros'un Trablusgarb'tan gönderilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Bunların yanı sıra din görevlisi olan bir papazın dahi birtakım hakaretlerde bulunduğu görülmektedir (BOA, HR.TH., 371/85, 21 Ocak 1909). Zira 3 Haziran 1900 tarihlerinde Kudüs Mutasarrıflığı'nın Hariciye ve Dahiliye Nezareti'yle yaptığı yazışmalarda; Amerika'nın Kudüs Konsolosu Mösyö Selah Merrill'in İslam dini ve Osmanlı Devleti hakkında olumsuz ve hakarete varan konuşmalar yaptığı, söz konusu

konuşmaların *Christian Herald Gazetesi*'nde de yayınlandığı bilgisi paylaşılmıştır. Yazışmalarda ayrıca Merrill'in görevden alınarak başka birinin tayin edilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir (BOA, HR.TH., 242/62, 3 Haziran 1900).

Öte yandan kimi zaman gayrimüslimlerin gruplar halinde din ve devlete hakaret ettikleri görülmektedir. Zira 24 şubat 1890 tarihinde Narda şehriyari tarafından Mabeyni Hümayun'a gönderilen yazıda ise; Yunanlıların düzenlenen Narda karnavalı sırasında giydikleri kıyafetler ve yaptıkları hareketler ile Müslüman halk ve İslam dinine karşı alaycı davranışlar sergiledikleri ifade edilmiştir (BOA, Y.PRK.EşA., 10/73, 24 şubat 1890). Yine 17 Mayıs 1895 tarihinde Londra Sefareti tarafından yazılan şifreli telgrafta; papazların Ermeni işlerine dair İngiltere'nin her tarafında mitingler düzenlediği, bu mitingler sırasında Osmanlı Devleti ve Hz. Muhammed aleyhinde nutuklar atıldığı ifade edilmiştir. Tüm bunlara ilaveten incelenen arşiv belgelerinden gayrimüslimlerin bazı kutsal mekanlara saldırdıkları, dini değerler ile padişaha hakaret ettikleri anlaşılmaktadır. Örneğin, 11 şubat 1886 tarihli arşiv belgesinde; Yunanistan'daki Hristiyan halktan bazı kimselerin camilere, kabristanlara dini tesislere, kışlalara saldırdıkları belirtilmiştir. Belgede; Müslümanlara ait mezarlarda bulunan kemiklerin çıkarıldığı, Yunan memurlar tarafından mezar taşlarının yerlerinden sklerek kaldırım taşı olarak kullanıldığı, sokaklarda yürüyen insanlara kadın- erkek fark etmeksizin hakaret edildiğine yer verilmiştir (BOA, HR.SYS., 1728/82, 11 şubat 1886). Yine ilerleyen tarihlerde Yunanistan'da benzer durumların yaşandığı görülmektedir. Zira 29 Mayıs 1893 tarihli arşiv kaydında; Yunanistan'a bağlı Golos, Yenişehir, Çatalca, Kardie ve Tırhala kasabalarında bulunan cami, mescit gibi kutsal mekanların satılmaya başlandığı, bunların yerine kilise gibi yapıların inşa edilmeye çalışıldığı belirtilmiştir. Bununla birlikte söz konusu kayıttan; ölmek üzere olan Müslümanlara şarap iirilmeye çalışıldığı, ölmüş

Müslümanların ise haç arabalarıyla kabristana götürüldükleri ve cenazelerin Hristiyan adetlerine göre defnedildiği ifade edilmiştir. Dahası belgede; küçük yaştaki kız çocuklara alıkonularak açık kıyafetler giydirildiği ve kızların meyhane gibi mekanlara götürüldükleri ifade edilmiştir (BOA, DH.MKT., 51/45, 29 Mayıs 1893). Yunanistan'ın yanı sıra benzer durumun 20. yüzyıl başında Bulgaristan'da yaşandığı görülmektedir. Zira 10 Nisan 1900 tarihli arşiv kaydında; Bulgaristan'a bağlı Filibe Yeni Mahalle'de ikamet eden ve çobanlık yapan Tanas isimli bir Bulgar şahsın Muradiye Camisi'nde yatsı namazı okumakta olan müezzine ve İslam dinine hakaret ettiği belirtilmiştir. Bu durum Meşihathane'ye de iletilmiş ve Tanaş'ın cezalandırılması istenmiştir. İki hafta kadar kısa bir süre sonra yine Filibe'de benzer bir durumun yaşandığı anlaşılmaktadır (BOA, A.}MTZ.(04),65/31, 10 Nisan 1900). Öyle ki 25 Nisan 1900 tarihli arşiv kaydında; Hristiyanlara ait Yılbaşı yortusu gecesi Bulgar Nizamiye Mızıkası'ndan iki kişi ile dışarıdan iki Bulgar gencin Filibe'de bulunan Alaca Camii'ne kapıları kırmak suretiyle saldırdıkları, camide bulunan mumları bıçak ile kestikleri, cami mihrabının çevresindeki lambaları kırdıkları ve aynı zamanda söz ile de İslam dinine hakarete bulundukları belirtilmiştir (BOA, A.}MTZ.(04), 65/74, 25 Nisan 1900). Bulgarların Müslüman halka saldırılarının 1901 yılında da devam ettiğini söylemek mümkündür. Zira 29 Kasım 1901 tarihli arşiv belgesinde; Bulgaristan'a bağlı Kırçeme köyündeki Müslümanlara ait kahvehaneye Bulgarların saldırdığı, kahvehane duvarında bulunan padişahın resmine hakaret edildiği ve padişahın resminin kaldırılarak veliaht Prens Ferdinand'ın resminin asılmasının istendiği belirtilmiştir. Aynı kayıta; Kırçeme'nin yanı sıra yine Bulgaristan'a bağlı Peştera kazası ve çevresinde Müslüman köylerine saldırıldığı ifade edilmiştir. Saldırıda Bulgar halkın yanı sıra subaylar ve askerlerin olduğu ve Müslüman halka hakaret edildiği ve baskılar yapıldığı belirtilmiştir. Öyle ki Peştera'da askerlerin bir kahvehaneye giderek Müslümanlardan birkaç kişiye kamçı ile vurduğu, söz konusu

kişilerin kaçarak kendilerini dereye attığı ancak bu kişilerin dereden çıkartılarak tekrar darp edildiklerine yer verilmiştir (BOA, HR.SFR.04..487/11,29 Kasım 1901). Benzer saldırıların 1912 yılında Kıbrıs'ta yaşandığı anlaşılmaktadır. 21 Temmuz 1912 tarihli arşiv kaydında; Kıbrıs'a bağlı Omorfo'da (Güzelyurt) bir haftadır içinde çocukların da olduğu Rumların mütemadiyen Müslümanların evlerine ve kahvehanelerine saldırı düzenledikleri ifade edilmiştir. Kayıтта; Rumların ellerinde sopa, taş ile saldırdıkları ve Müslümanlara sözlü ve fiili hakaret ettikleri belirtilmiştir. Öte yandan söz konusu olumsuz tablo nedeniyle bölgedeki okulun kapatılması ve Lefkoşa'ya görevli olarak gelen Muallim Hafız Yusuf Hasan'ın da asayiş sağlanıncaya kadar izin verilmesi yerinde olacağına dikkat çekilmiştir (BOA, KB.MAA.FE, 3/21, 21 Temmuz 1912).

1. 2. Müslüman Şahıslar Tarafından Gerçekleştirilen Hakaretler

Din ve devlet bağlamında Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan hakaret hadiselerinin incelendiği bu çalışmada, arşiv kaynakları bize gayrimüslimlerin yanı sıra bazı Müslümanların da İslam dini ve değerleri ile padişaha hakarete bulunduklarını göstermektedir. Örneğin, 21 Ağustos 1896 tarihinde Busra'dan (Suriye) Mabeyni Hümayun'a gönderilen yazıda Busra Kaymakamı Asım Efendi'nin İslam Peygamberi Hz. Muhammed'e ağıza alınmayacak sözler sarfettiğine, bunun yanı sıra Hz. İsa'ya veled-i zina, Hz. Musa'ya sihirbaz hakaretinde bulunduğu ifade edilmiştir. Yazıda ayrıca Asım Efendi'nin kaymakamlık görevinden alınması istenmiştir(BOA,Y..PRK.MŞ.,6/52,21Ağustos1896).Peygamberlere hakaret gibi kabul edilemez bir suç işleyen Asım Efendi dışında, bir muallimin de Hz. Muhammed ve İslam dinine hakaret ettiği anlaşılmaktadır. Zira 13 Şubat 1917 tarihinde müftü ve müderris imzalarıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta; Ayıntab Darüleytam muallimlerinden olan Recep Efendi'nin İslam dini ve

peygamberler hakkında ağır hakaretlerde bulunduğu belirtilmiştir. Öyle ki Recep Efendi “*kibrit satan, kibriti icad eden bir papaz Muhammed gözünden İsa ve Musa’dan ve sair peygamberlerden iyidir. Arapça hutbe ve ezanlardan, Kuran’dan bir şey anlamıyoruz. Oruç tutan adam niyet getirir. Sonra ölür, kabrini cahil ahali alimdendir diye ziyaret ederler. İlmi diniye kitaplarından da bir şey anlamaz bunlar da saçmadır*” gibi cümlelerle peygamberler ve dine ağır hakaretlerde bulunmuştur. Söz konusu durum üzerine ceza kanununun 55. maddesine binaen tahkikat başlatılmıştır. Benzer bir hakaret hadisenin miras taksimatı sırasında yapıldığı görülmektedir (BOA, DH.İ.UM.EK, 28/104, 3 Mart 1917). Zira 16 Mayıs 1907 tarihinde Gevgilli Kaymakamlığı tarafından Rumeli Müfettişliğine gönderilen yazıda; Gevgilli’den Arzuhalci Ali Efendi ve diğer dört kardeşine babalarından kalan mirasın taksimatı yapılırken, kardeşlerden biri olan Ahmet Efendi’nin kavga çıkardığı ve bu sırada Hz. Muhammed ve İslam dinine hakaret ettiği belirtilmiştir. Yazıda, Ahmet Efendi’nin kavga sırasında “*ne hükümeti tanırım, ne şeriatı tanırım*” demiş, peygambere de ağır hakarete bulunmuştur (BOA, TFR.I.SL.,143/ 14284, 16 Mayıs 1907). Yine 2 Haziran 1904 tarihinde Humus Mutasarrıflığı ve 16 Haziran 1904 tarihinde Adliye Nezareti tarafından Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazılarda; Kötü halleri dolayısıyla girdiği hapisten af edilerek çıkarılan ve Trablusgarb’ta Humus Belediyesi Mühendisliği’nde çalışan bahriye, torpido ve makine mühendisi olan Mülazım Mehmed Efendi’nin Hz. Muhammed’e, dini değerlere ve padişaha hakaretlerde bulunduğu ve durumun tahkik edildiği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT.,865/87,28 Haziran 1904). 10 Şubat 1918 tarihli arşiv kaydında ise; Nallıhan’da Abdullah isimli şahsın sokak ortasında İslam dini ve Osmanlı Hükümeti hakkında hakaret ettiği ifade edilmiştir (BOA, DH.EUM.4.Şb,16/42, 10 Şubat 1918).

Genç sancağından birçok kişinin imzasıyla Meclis-i Mebusan ve Bitlis vilayetine gönderilen telgrafta ise; iki yıldır Genç

Mutasarrıflığı görevini yürüten Cevdet Bey'in kanunsuz işler yaptığı, bundan dolayı halk tarafından sürekli şikâyet edildiği ancak sonuç alınamadığı belirtilmiştir. Telgrafın devamında; Cevdet Bey'in milletin dini ve milli değerlerine hakaret ettiği vurgulanmıştır (BOA, DH.MTV., 18/26, 10 Ağustos 1911). İncelenen dönemde söz konusu değerlere yönelik yapılan başka bir hakaret hadisesinin olduğu görülmektedir. Zira 30 Ağustos 1849 tarihli arşiv kaydında; Zağra-i Atik (Bulgaristan) kazasının Hasanfakih Mahallesi'nden ve Rafizilerden olan ve 33 askeri katleden Cafer'in aynı zamanda Hz. Muhammed'e hakaret ettiği, fetvahaneden alınan fetva üzerine Cafer'in idam edildiği belirtilmiştir (BOA, A.}MKT.,221/36,30 Ağustos 1849).

1. 3. Basın- Yayın Organları Aracılığıyla Gerçekleştirilen Hakaretler

Osmanlı Devleti'nde ilk resmi gazete olarak 11 Kasım 1831 tarihinde yayımlanan Takvîm-i Vekâyî ve 22 Ekim 1860 tarihinde yayın hayatına başlayan Tercüman-ı Ahval Gazetesi, Türk basın tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir (Çakır, 2011: 495; Yazıcı,2010: 490). 1860 yılı itibariyle Osmanlı Devleti'nde batılılaşma girişimleri, devlet idaresi ile 1825-1850 yılları arasında Batılılaşmayı içtenlikle benimsemiş aydın ve idealist neslin girişimleri bir bakıma Türk basın tarihinin başlamasını sağlamıştır (Sarı,2025:58).Padişah Abdülaziz döneminde 1864 yılına gelindiğinde Fransız basın yasasından esinlenerek 35 maddelik *Matbuat Nizamnamesi* çıkarılmıştır. *Matbuat Nizamnamesi*, 1909 *Matbuat Kanunu*'nun kabulüne kadar yaklaşık 45 yıl süre ile yürürlükte kalmıştır.16 Mart 1867 tarihinde çıkarılan *Âli Kararname* ile basın özgürlüğü kısıtlanmış, kararnameye dayanarak çok sayıda gazete kapatılmış ve gazeteciler sürgüne yollanmıştır (Sarı, 2025:67-69). Osmanlı Devleti'nde sadece ülke sınırları içerisinde değil, coğrafyasının dışında da basın- yayın organlarında birtakım denetimler söz konusu olmuştur. Bu bağlamda gerek Osmanlı'da

gerekse Batıda basılan yabancı menşeli gazeteleri denetlemek üzere Hariciye Nezareti bünyesinde 1867 yılında *Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü* (*Matbuat Bürosu*) kurulmuştur. Osmanlı Devleti sadece bununla kalmamış, dış ülkelerden gönderilen matbuat ve kitaplar gümrük kapılarında incelemeye tabi tutmaya başlamıştır. İnceleme için postanelerde Maarif Nezareti tarafından tayin edilen, ancak Gümrük ve Posta Müdürlüğü'ne dahil olan kimseler görevlendirilmiştir (Yetişgin, 2010: 145). 1876 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin 34. padişahı olarak tahta çıkan II. Abdülhamid'in başlarda I. Meşrutiyet'i ilan etmesi ve Kanun-ı Esasi'yi yürürlüğe koyması, Batı basını tarafından itibar ve övgü dolu haberler ile karşılanmıştır. Ancak yaşanan gelişmelerden dolayı bu tablo yerini zamanla soğuk ve eleştirel bir ortama bırakmıştır (Yetişgin, 2010:132).

Osmanlı Devleti özellikle II. Abdülhamid döneminde yabancı “muzır/zararlı” neşriyata karşı çeşitli tedbirler almaya çalışmıştır. Bunlar arasında; elçiliklerin zararlı yayınları satın alarak imha etmesi, para ile aleyhte propagandaların önlenmesi, zararlı yayınların ülkeye girişini men etmek bu önlemlerden bazıları olmuştur. Öyle ki örneğin Hazine-i Hassa tarafından, Avrupa gazetelerine ve ecnebi hafiyelerine verilen ödenek ayda 2.600'e kadar çıkmıştır. Ancak alınan tüm önlemlere rağmen yasaklı yayınlara olan ilgi artmış; gazete ve kitaplar yabancı postalar vasıtasıyla, bazen yaprak yaprak ülkeye sokulmuştur (Yetişgin, 2010:150). II. Abdülhamid, Osmanlı basınına oldukça sıkı bir takipten geçirirken, dış basını yeterince denetlemediğini fark etmiştir. Bu bağlamda padişah tarafından 1882 sonu ya da 1883 yılının başlarında *Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü* kurulmuştur. Bu müdürlüğün görevi; Avrupa'da yayımlanan Osmanlı aleyhindeki yazılara cevap vermek, devletin Avrupa nezdindeki olumsuz ön yargılarını kırmak ve Avrupa'da yaşanan gelişmeleri tanımaktır (Ataman, 2009:41). Osmanlı Devleti'nin özellikle siyasi arenada dış

basına karşı aldığı önlemlere rağmen, yabancı gazete ve neşriyatlarda son dönemde padişah ve İslam dinini hedef alan birtakım hakaretler engellenememiştir. Zira din ve devlet bağlamında hakaretlerin incelendiği bu çalışma kapsamında elde edilen veriler bu durumun kanıtı niteliğindedir.

1. 3.1. Gazeteler Aracılığıyla Gerçekleştirilen Hakaretler

Yukarıda da ifade edildiği gibi 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı basınında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bununla birlikte dış basına baktığımızda Batılı gazeteci ve gazetelerin çoğu Osmanlı lehinde veya aleyhinde yazılar kaleme almıştır. Söz konusu yazı ve yorumların şeklini ve yönünü çoğunlukla Osmanlı Devleti'nin iç ve dış ilişkilerindeki izlediği siyasi anlayış belirlemiştir (Yetişgin, 2010:126). Bu gelişmelerle birlikte II. Abdülhamid, başta Avrupa ülkeleri olmak üzere gazeteleri sürekli takip etmiştir. Osmanlı Devleti yabancı gazetelerin Osmanlı ile ilgili yazılarına cevaplar yazdığı gibi, bu gazetelerin İstanbul'daki temsilcileri tarafından sık sık saraya davet edilmişlerdir. II. Abdülhamid kendisine ve ülkeye yönelik Batı basınının zararlarını ortadan kaldırmak için Avrupa basınına satın alma yolunu denemiştir. Fakat bu yöntemin *“kısmi başarısı yanında daha çok Avrupa başkentlerindeki şarlatanları zengin eden bir”* sonucu olmuştur (Yetişgin, 2010:147). Avrupa'nın başını çektiği yabancı basın, Osmanlı Devleti'nin politikalarını ve padişahı hedef alan yazıların yanı sıra İslam dini ve unsurları da birtakım hakaretlere maruz kalmıştır. Öyle ki yapılan arşiv araştırması bize son dönem yabancı gazetelerinde padişaha, İslam dinine, Hz. Muhammed'e ve Müslümanlara başta Avrupa ülkelerinden olmak üzere birçok gazetede hakaretlerin mevcut olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda son dönemde tespit edebildiğimiz ilk gazete 1893 yılına aittir. Zira 17 Temmuz 1893 tarihli arşiv kaydında; Mısır'da yayınlanan *Fankola Gazetesi*'nin Mısır meselesi ilgili yayınladığı yazısında, padişah II. Abdülhamid'e hakaret edildiği belirlenmiştir.

(BOA, HR.SYS., 1002/ 45, 17 Temmuz 1893). Yine aynı tarihlerde 31 Temmuz 1893 tarihli kayıta; Paris'te yayınlanan Fransız *Gaudride Gazetesi*'nin 30 Ağustos 1893 tarihli nüshasında Hz. Muhammed'in tasvir edildiği bir resmin olduğu ve İslam dini hakkında hakaret içerikli yazıların kaleme alındığı belirtilmiştir. Söz konusu nüsha padişah II. Abdülhamid'e de takdim edilmiştir (BOA, Y.PRK.ZB., 12/6, 31 Temmuz 1893). 1893 yılında İslam dini aleyhinde başka bir hakaret hadisesinin bu defa *Tan Gazetesi*'nde olduğu görülmektedir. Zira 30 Eylül 1893 tarihinde Dahiliye Müsteşarı Ahmed Refik Bey tarafından kaleme alınan yazıda; posta ile gelen Avrupa gazetelerinden Tan Gazetesi'nin 26 Eylül 1893 tarihli nüshasında İslam dini aleyhinde zararlı bir makale olduğu belirtilmiştir. Ahmed Refik Bey, bu ve bunun gibi gazetelerin toplattırılması ve Osmanlı topraklarına girmesine engel olunması, durumun Hariciye Nezareti ile paylaşılmasını istenmiştir (BOA, Y.PRK.DH., 6/97, 30 Eylül 1893). Osmanlı Devleti'nin 19 yüzyıl sonunda yaşanan Ermeni olaylarının dış basını da etkilediğini söylemek mümkündür. Öyle ki bu defa padişah II. Abdülhamid'e hakaret eden kişilerin Ermeni vatandaşı olduğu anlaşılmaktadır. 17 Haziran 1895 tarihli arşiv kaydında; Yunanistan'da yayınlanan *Vatan Gazetesi*'nin sahibi ve redaktörü olarak tutuklanan 2 Ermeni gazetecinin padişaha hakaretvari yazılar yayınlamış oldukları belirtilmiş, bu nedenle haklarında takip başlatılmıştır (BOA, HR.SYS., 1704 /88, 17 Haziran 1895). 5 Ekim 1895 tarihinde Edirne vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne çekilen şifreli telgrafta; *Mir Gazetesi*'nin 1 Ekim 1895 tarihli nüshasında Bulgar edebiyatçılarından Vazof için 6 Ekim 1895 tarihinde bir anma etkinliği düzenleneceği ancak mezkûr anma programı sırasında Hz. Muhammed ve padişaha hakaret içeren bir levhanın teşhir olunacağı şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Bu iddia üzerine Osmanlı Devleti yetkilileri gerekli tedbirleri alacağını belirtmiştir (BOA, Y.PRK.DH., 8/79, 5 Ekim 1895). 31 Aralık 1896 tarihli arşiv kaydında; mütemadiyen Osmanlı hükümeti ve İslam dinine saldırı

ve sataşmaları olan *La Gazette de Francfurt*'ta yayınlanan makalenin tekzip edildiği belirtilmiştir (BOA, HR.TH., 186/86, 31 Aralık 1896). Öte yandan 1898 yılında yine Bulgaristan gazetelerinin birinde yine hakaret hadisesinin yaşandığına şahit olmaktayız. Zira 22 Temmuz 1898 tarihli arşiv kaydında; Bulgaristan'da yayınlanan *Otonomia Gazetesi*'nde İslam dini ve Osmanlı Devleti hakkında küstahça ve hakaret içeren yazılar yayınlandığı belirtilmiştir. Öyle ki gazetenin 8 Haziran 1882 tarihli nüshasında ve Saltanat-ı Seniyye komiserlerinden Nasuhi Bey'e göndermeli "Nasuhi Bey'e Açık Mektub" başlığı altında kaleme alınan yazıda; hem İslam dini hem de Osmanlı Devleti hakkında hakaretvari cümleler kullanılmıştır. Yazıda ayrıca Makedonya Hristiyanları Müslüman halk aleyhinde kışkırtılmış, Türklerden bahsederken "vicdansız" şeklinde ithamlarda bulunulmuştur (BOA, A.} MTZ.(04), 57/2, 22 Temmuz 1898).

19. yüzyıl sonlarında dış basında görülen hakaret hadiselerinin 20. yüzyıl başlarında da yer bulmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira 17 Nisan 1901 tarihli arşiv kaydında; İskoçya Protestan kiliselerinin birleştirilmesi münasebetiyle düzenlenen şenliklerde Hazine Nazırı Mösyö Belfort'ın yaptığı konuşmasında İslam dini ve Osmanlı Devleti hakkında kötü sözler kullandığı ifade edilmiştir. İstanbul'un fethinin bir felaket olarak servis edildiği söz konusu konuşma, Londra gazetelerinden birinde yer bulmuş ve durum fark edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Londra Sefiri, Belfort'ın konuşmasının olduğu ilgili gazete nüshası Osmanlı Devleti yetkilileri ile de paylaşmıştır (BOA, Y..A...HUS,414/78, 17 Nisan 1901). 7 Kasım 1901 tarihli kayıta ise; Londra'da çıkan *Daily Chronicle Gazetesi*'nin 22 Ekim 1901 tarihli nüshasında, padişah II. Abdülhamid'e "kızıl sultan", "evhamlı" gibi yakıştırmalar ile hakaret içerikli bir makalenin kaleme alındığı görülmektedir. Bununla birlikte gazete, "Sultan'ın Danışmanları" başlıklı yazıda; Türkiye'nin her tarafında anarşinin hüküm sürdüğünü ve Makedon,

Ermeni, Arnavut ve Yemen gibi isyanların olduğunu ileri sürmüştür (BOA, HR.SFR.3., 503/1, 7 Kasım 1901). 12 Haziran 1902 tarihli arşiv kaydında; Londra’da ikamet eden Necib Hindiye isimli şahsın iki kardeşi tarafından Kahire’de basılan ve padişahlar hakkında hakaretler içeren “*Hilafet*” adlı gazetenin, Hindiye tarafından dağıtımının yapıldığı belirtilmiştir. Osmanlı Hükümeti söz konusu gazetenin ülkeye girişine engel olunması konusunda Mısır Saltanatı 1. Seniyye Komiserliği’ne talimat verilmesini istemiştir. Yazıda dikkat çeken nokta ise gazetenin sahibi olan Necib Hindiye’nin hakkında bir idam kararı olmasıdır (BOA, BEO, 1858/139287, 12 Haziran 1902). Öte yandan konu ile alakalı 22 Haziran 1902 tarihli arşiv kaydında ise; aynı bilgiler tekrar edilmekle birlikte, gazetenin Rumeli vilayetinde de yer bulduğu belirtilmiştir (BOA, BEO, 1875/140582, 22 Haziran 1902). Viyana’da yayınlanan *Wiener Margeuzeitung Gazetesi*’nin 2 Eylül 1902 tarihli nüshasında da İslam dini aleyhinde yazının olduğu ifade edilmiştir (BOA, HR.SYS., 197/44, 2 Eylül 1902). 22 Temmuz 1909 tarihli arşiv kaydında ise; Filibe’de tekrar çıkmaya başlayan *Güneş Gazetesi*’nin 19 Haziran 1909 tarihli nüshasında eskiden olduğu gibi yine İslam dinine ve Osmanlı Devleti’ne yönelik hakaret içeren yazı yayınladığı belirtilmiştir. Arşiv kaydında söz konusu durumundan ötürü gazetenin yayın yapmasının engellenmesi için girişimlerde bulunulması gerektiği ifade edilmiştir (BOA, HR. SFR. 04.. 837/86, 22 Temmuz 1909). Son olarak 29 Nisan 1914 tarihli arşiv kaydında; Ermenilerin, Cenevre’de yayınlanan “*Terakıyy-i İslâm*” dergisine karşı, İslam dini ve Osmanlı Devleti’ne hakaret eden bir yazı kaleme aldıkları görülmektedir (BOA, HR.SYS., 2762/47, 29 Nisan 1914).

1. 3.2. Kitap, Kitapçık ve Risale Aracılığı ile Gerçekleştirilen Hakaretler

Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyıldan önce kitapların yasaklanması ve toplatılması gibi konular padişahların ferman ve iradelerine bağlı bir durum olmuştur. Ancak 19. yüzyılın ikinci

yarısından itibaren padişah Abdülmecid döneminde başta 21 Mart 1845 *Polis Nizamnamesi*, 1851 tarihli *Encümen-i Daniş Nizamnamesi* ile birtakım değişikliklere gidilmiştir. 1857 yılında ise 15 Şubat 1857 tarihinde *Matbaa Nizamnamesi* yayımlanmıştır. Buna göre devlet matbaası dışında kalan özel matbaalarda padişahın izni olmadan kitap basımı yasaklanmıştır. Aynı yıl *Kitap Tabı Hakkında Nizamname* ismiyle bir nizamname daha çıkarılmıştır. Bu nizamname daha çok kitap basımı ile ilgili olduğundan *Telif Nizamnamesi* olarak da adlandırılmıştır 1875 yılında Padişah Abdülaziz döneminde Maarif Nezareti, tüm vilayetlere bir emirname göndermiştir. Emirname hem Osmanlı ülkesinde hem de sınırları dışında basılacak kitaplarda ruhsat zorunluluğu getirmiştir (Çalışkan, 2019: 8-14).

II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde neşriyatlarla ilgili birtakım yeni düzenlemelerin yapıldığı ve yayınlara yapılan sansürlerin genişlediği görülmektedir. Öyle ki Batı'dan gelen kitaplar gümrük kapılarında uzun süre bekletilmiş ve detaylı bir sansür aşamasından sonra girişine ya gecikmeli olarak izin verilmiş ya da hiç izin verilmemiştir. Osmanlı yetkilileri tarafından hükümete veya İslam dinine yönelik zararlı olan kitaplara da el konulmuştur (Yetişgin, 2010:147).

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yabancı basında dine ve devlete yönelik gerçekleşen hakaret(sövme) hadiselerinin yanı sıra benzer durumun; kitap, kitapçık ve risalelerde de olduğu gözükmemektedir. Örneğin, 28 Mart 1886 tarihli arşiv kaydında; Hariciye Nezareti'nden Paris Sefareti'ne gönderilen tahriratta; "*İstanbul'da Bir Parisli*" başlıklı bir kitabın bir hafta kadar önce yayınlandığı, kitabın üç nüshasının posta yoluyla Osmanlı yetkililerine ulaştığı belirtilmiştir. Yapılan incelemede padişaha hakaret dolu sözlerin olduğu belirtilmiştir (BOA, HR.TO., 82/49, 28 Mart 1886). 3 Nisan 1886 tarihli arşiv kaydında da; içerikleri gerçek dışı ve İslam dini aleyhinde olduğu anlaşılan yirmi kitabın imha

edilmek üzere alıkonulmasına karar verilmiştir. Bu kitaplardan bazılarının isimleri ise şunlardır; *Ticaret Haritası, Seyahat Gazetesi, Balkan Coğrafyası Askeriyesi, Misali Avrupa, Bulgaristan ve Rumeli, Şark Muharebesi, Bulgaristan'a Merur*'dur. (BOA, MF.MKT.,90/71, 3 Nisan 1886).

4 Nisan 1887 tarihinde Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda ise; Yanya vilayetinde faaliyet gösteren misyoner Mihaylidi ve Samson adlı kişilerin Yanya'da yayınlanmak üzere kitaplarının bulunduğu, bu kitaplar içinde *Hristos Ekalipsis* isimli kitabın İslam dini aleyhinde hakarete varan çirkin ifadeler barındırdığı ve imha edilmesi için kitaba el konulduğu belirtilmiştir. Söz konusu yazıda ayrıca, her mezkûr kitap ve benzerlerinin dağıtımına ve neşrine engel olunmaya çalışılsa da bu tür yayınların satıcı ve yayıncılarının cezalandırılmasına ilişkin Maarif Nizamnamesinde açıklık olmadığından bir şey yapılamadığı ifade edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1409/106, 4 Nisan 1887).

22 Ocak 1888 tarihinde yeni bir *Matbaalar Nizamnamesi* daha çıkarılmıştır. 41 maddeden oluşan bu nizamnamede; yabancı matbaalar ile ilgili bazı bilgiler de mevcuttur. Buna göre; kitap, risale ve diğer neşriyatlar, yabancı ülkelerden Osmanlı ülkesine gelen yayınlar, basılı yayınların taşınması, satışı ve ilanlar hakkında hükümler ile mûhakemat kısmından oluşmaktadır. Çalışmamız çerçevesinde nizamnamenin ilgili maddesinde; yabancı memleketlerde basılan kitapların Maarif Nezareti'nden ruhsat alma zorunluluğu olduğu ve gümrüklere gelen yabancı matbuatın İstanbul'da Maarif Nezareti, taşralarda ise valiliklerce muayene edileceği belirtilmektedir. Bununla birlikte nizamnamede ülkeye girişine izin verilen kitapların ismini gösterir bir kitap listesi hazırlanarak bütün gümrük memurlarına gönderilmesi zorunlu tutulmuştur. Nizamnamede ayrıca kitap, risale vb. satışı yapacak dükkânların ruhsat alması zorunluluğu getirilmiştir. Nizamnamede zararlı olarak görülen kitabın sakıncalı sayfalarının çıkarılarak

basımına izin verileceği belirtilmiştir (Çalışkan, 2019:15-17; Demirel, 2004,94).

Yukarıda da ifade edildiği gibi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde basın-yayın organlarından Batılı gazetelerde İslam dinine ve değerlerine ile padişaha yönelik birtakım hakaretler yapılmıştır. Gazetelerin yanı sıra kitap, kitapçık ve risalelerin içeriğinde de benzer hakaretlerin olduğu görülmektedir. Öyle ki Matbaalar Nizamnamesinin çıkarılmasından çok kısa bir süre sonra yine aynı sorunlar baş göstermiştir. Zira 24 Mayıs 1888 tarihli arşiv belgesinde; Ayıntab'da Amerika misyonerlerine ait Kaliç isimli mekteplerinin kütüphanelerinde bulunan 80 cilt kitabın İslam dini ve Osmanlı Devleti aleyhinde bilgiler içerdiği belirtilmiştir. Bununla birlikte Vartanas Şirketi Ermeni Mekteplerinde eski Ermenistan haritası ve tarihi okutulduğu ifade edilerek, gereğinin yapılması talep edilmiştir (BOA, DH.MKT.,1509/67, 24 Mayıs 1888). 25 Temmuz 1892 tarihli kayıta ise; Paris'te Piyer Loti tarafından yazılan *Omarok* isimli Fransızca kitapta İslam dini ve Osmanlı Devleti padişahları aleyhinde sözlerin olduğu, mezkûr kitabın İstanbul-Beyoğlu kitapçılarında da bulunduğu ve söz konusu kitapların toplatıldığı belirtilmiştir (BOA, Y.PRK.MF.. 2/38, 25 Temmuz 1892). 3 Aralık 1893 tarihinde Sadrazam ve Yaveri tarafından, Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; İzmir'de Selest Artozya isimli şahsın Mekke-i Mükerreme, İslam dini ve Osmanlı Devleti aleyhinde hakaretlerin olduğu "*Kontur Lamek*" adlı bir risale yayınladığı belirtilmiştir. Öte yandan yazıda; Artozya'nın "*La Turki*" adında bir risale daha yayınlayacağı anlaşıldığından, buna ve bu gibi yayınların önlenmesi, aynı zamanda yapanların gerekli cezaları alması istenmiştir (BOA, DH.MKT.,177/55, 27 Aralık 1893). Yine yakın tarihlerde benzer bir durumun yaşandığı görülmektedir. Zira 4 Aralık 1893 tarihli arşiv kaydında; 1892 tarihinde Amerika'da yayınlanan bazı devletlerin siyasi mücadelelerinin "*Kırmızı Kitap*" isimli kitapta; İslam dini, Müslümanlar ve Osmanlı Devleti

aleyhinde yanlış ve zararlı bilgiler verildiği belirtilmiştir. Öyle ki kitabın 609. sayfasında Hariciye Nezareti'nde bir dönem görev yapmış olan Mösyö Foster'in de imzasının olduğuna yer verilmiştir. Bu nedenle devlet yetkilileri harekete geçmiş ve Osmanlı Devleti'nin Washington Sefareti'nden, Amerika Hariciye Nezareti'ne bir nota verilmiştir (BOA, Y.PRK.EŞA.,18/99, 4 Aralık 1893). 26 Aralık 1893 tarihinde Şurayı Devlet Matbuat-ı Ecnebi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda da; Paris'te Mösyö Kastalor imzasıyla çıkan "*Matine İspanyol*" isimli risalede, İslam dini ve Osmanlı aleyhinde yazı bulunduğu belirtilmiştir. Yazıda ayrıca, risalenin nüshalarının toplatılması ve söz konusu durumu zamanında haber vermeyen Paris Sefareti'nin de uyarılması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 189/34, 26 Aralık 1893).

Öte yandan 1894 yılına gelindiğinde yeni bir nizamnamenin daha çıkarıldığı görülmektedir. 30 Kasım 1894 tarihinde *Matbaalar ve Kitapçılar hakkında Nizamname* uygulamaya girmiştir. Bu nizamnameye göre; Yabancı neşriyat içerisinde padişahlık makamı, hükümet, devlet kuruluşları ve resmi olarak tanınmış mezhepler aleyhine siyasi ve dini açıdan kışkırtıcı yayınların yasaklanacağı, suç ve cinayeti teşvik eden yayınlar, müstehcen resim ve tasvir içeren kitaplara gümrüklerde alıkonulacağı ve satanların ise cezalandırılacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte 22 Ocak 1888 tarihinde çıkarılan Matbaalar Nizamnamesinde yetkili kurumlar tarafından zararlı bulunan kitabın sakıncalı sayfaları çıkarılarak basımına izin verilirken, 1894 nizamnamesinde kitap vb. yayınların birkaç sayfası dahi sakıncalı bulunursa tümünün imha edileceği ifade edilmiştir (Demirel,2004: 94; Çalışkan, 2019:19). Ancak incelenen arşiv belgelerinden söz konusu nizamnameye rağmen benzer hakaretlerin yaşanmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira 3 Şubat 1895 tarihli arşiv kaydında; farklı ülkelerden gelen yabancı uyruklu bazı kişilerin Osmanlı topraklarına gelirken beraberinde getirdikleri kitapların İslam dini ve Osmanlı Devleti aleyhinde birçok hakaret

barındırdığı belirtilmiştir. Yapılan incelemede söz konusu kitapların Avrupa'nın kütüphanelerinde yaygın olarak bulunan; tarih, fen ve edebiyat kitaplarından meydana geldiğine de dikkat çekilmiştir. İlgili arşiv kaydında ayrıca bahsi geçen hakaret ve düşmanlık içeren kitapların, Beyoğlu kitapçıları tarafından serbestçe satıldığı, uygun olmayan kitapların listesinin sansür merkezine gönderilmesi de istenmiştir (BOA, BEO, 564/42237, 3 Şubat 1895).

21 Haziran 1901 tarihli arşiv belgesinde; Ribaund adında bir şahsın Muhsin Sadık ismi altında İslam Dini ve onun peygamberine hakareti içeren “*İslam Nedir*” broşürünü Atina'da bastırmaya çalıştığı belirtilmiştir (BOA, HR.SYS., 1707/3, 21 Haziran 1901). Yine 28 Haziran 1901 tarihli arşiv belgesinde; Atina'da Muhsin Sadık'ın İslam dinini hicveden risalesini bastırmaya çalıştığı ve buna engel olunması istenmektedir (BOA, HR.SYS., 1707/5, 28 Haziran 1901).22 Eylül 1904 tarihli arşiv kaydında ise; daha önce Trablusgarb vilayetinde tercümanlık yapan, sonrasında Trablusgarb Vilayeti Maarif Muayene Memuru olan Faik Circiş Efendi'nin siyaseten İtalyan konsolosuyla birlikte hareket ettiği belirtilmiştir. Kayıta ayrıca Circiş Efendi'nin, içeriğinde Hz. Muhammed'e dair hakaretlerle dolu bir kitabın Osmanlı sınırları içerisine girişine göz yumduğu belirtilmiştir. Öyle ki bahsi geçen kitapta; Hz. Muhammed'in isimlerine hakaret edildiği, peygamberin tasvir edildiği bir resmin olduğu ifade edilmiştir (BOA, DH.MKT.,891/20, 22 Eylül 1904).

Son olarak 18 Temmuz 1912 tarihli arşiv kaydında; 1912 tarihinde Milano'da yayınlanmış Hz. Muhammed, İslam dini ve Müslümanlara yönelik oldukça ağır hakaretler ile ağıza alınmayacak sözler içeren “*Muhammedler*” isimli bir kitapçığın olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu kitapçıkta; “*Muhammedler kezzab (yalancı) bir peygamberin müritleridir. Bu muzır(zararlı) tarikat tarafından telkin ve tedris edilmiş başlıca nikat (ince mana) mezahib-i din Yahudi ile Hristiyanlıktan tağiren(aldatma) alınmış ve kanun-i*

tabiata muğayi (aykırı) bulunmuş birtakım ecza-i mübrakeneden (kutlu kısımlar) ibarettir. Hz. Muhammed yeni bir din ihdas etmek (kurmak) istediğinden kendisine peygamberlik sıfatı verdi. Evvela zevcesine ve sonra onun vasıtasıyla kendisini tanıyanların kafasına giriftar(yakalanmış) olduğu sara illetine (hastalığına) tutulduğu zamanlar Hazreti Cebrail ile Muhammed Müslüman tesmiye (işitme) olunan müridlerine taaddü zevcete mesağ (çok eşe izin) olduğunu ve bil-tefhim (anlatma) buna en evvel kendisi imtisal etti (alınan emre boyun eğme). Din için cihatta bulunacaklara cennetin küşade (açılma) olduğunu beyan ve müdafaa-i din için daima silaha müracaat olunmak lüzum geldiğini te'yit etti” gibi ağır sözlerle İslam dinine hakaretlerde bulunulmuştur (BOA, HR.SYS.,2898/21, 18 Temmuz 1912).

Sonuç

İslam hukukuna bağlı olan Osmanlı Devleti’nde hakaret suçu, tazir suçları kapsamında yer bulmuştur. Osmanlı toplumunda yaygın olarak görülen hakaret suçu kişiler arasında olabildiği gibi kutsal değerlere ya da devlet başkanına yönelik de olabilirdi. Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın ilk yarısında İslam Peygamberi Hz. Muhammed’e hakaret etmenin cezası, kişi mürted, olduğu başka bir ifade ile dinden çıktığı için ölüm idi. Bunların dışında kalan hakaret suçlarının cezası ise dayak ve hapis idi. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise hakaret suçlarının cezasında yeni birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Çıkarılan ceza kanunnameleri ile peygambere ve padişaha hakaret etmenin cezası azami üç yıl hapis cezası olarak öngörülmüştür. Yine söz konusu dönemde halk arasında görülen hakaret suçunun cezası değişiklik göstermekle birlikte kısa süreli hapis ve para cezası olmuştur. Bu çalışmada da; din ve devlet bağlamında Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yaşanan hakaret(sövme) hadiseleri arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir. Hemen belirtmek gerekir ki incelenen arşiv belgelerinin önemli bir kısmında hakaretin ne olduğu zikredilmemiş,

bunun yerine belgelerde sövme ve hakaret anlamalarına gelen; *şetm*, *sebb* ve *fazâhat-ı lisaniye* (edepsiz sözler) ifadeleri kullanılmıştır. Bununla birlikte arşivden elde edilen veriler, İslam dini ve unsurlarına, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'e ve padişaha birtakım hakaretlerin yapıldığını göstermektedir. Yapılan hakaretlere bakıldığında çoğunlukla bu kişilerin gayrimüslim olduğu, bunun yanında rütbeli makam sahibi bazı Müslüman kişilerin de söz konusu unsurlara hakaret ettikleri anlaşılmaktadır. Yine yapılan arşiv araştırması hakaretlerin basın-yayın organlarında oldukça yoğun bir şekilde olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Batılı devletlerden özellikle Avrupa menşeli gazetelerin ağırlıklı olduğunu söylemek mümkündür. Gazetelerin yanı sıra söz konusu dönemde bazı kitap, kitapçık ve risale gibi neşriyatlarda din ve devlet ekseninde hakaretlerin yapıldığı görülmektedir. Tüm bunlara ilaveten incelenen dönemde Osmanlı Devleti'nde yapılan hakaretler çoğunlukla sözlü olmakla birlikte, kimi zaman kutsal mekanlara kimi zaman Müslüman kişilere sözlü hakaretlerin yanı sıra fiili saldırıların da olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça / References

1. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi :

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 1858/139287, 1875/140582, 564/42237,

Dahiliye Dördüncü Şube (DH.EUM.4.Şb), 16/42,

Dahiliye Mektubi Kalemi, (DH.MKT), 2007/80, 2125/111, 51/45, 865/87, 1409/106, 1509/67, 177/55, 189/34, 891/20

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK), 28/104,

Dahiliye Nezareti Muamelat, (DH.TMIK.M.), 207/6
Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (DH.ŞFR), 188/39, 270/8,
Dahiliye Nezareti, (DH.MTV.), 20/13, 18/26,
Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3..), 503/1,
Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS.), 1728/82, 1002/ 45, 1704/88,
197/44, 1707/3, 1707/5, 2898/21
Hariciye Nezareti Tahrirat, (HR.TH.), 339/130, 371/85, 242/62,
186/86,
Hariciye Nezareti Tercüme Odası, (HR.TO), 353/31, 82/49
Hariciye Sofya Nezareti, (HR.SFR.04.), 298/83, 487/11, 837/86,
2762/47,
Kıbrıs Milli Arşivi Fetva Eminliği Evrakı, (KB.MAA.FE.), 8/58,
3/21,
Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.), 90/71,
Sadaret Bulgaristan (A.}MTZ.(04), 65/31, 65/74, 57/2,
Sadaret Mektubi Kalemi (A.}MKT.), 221/36,
Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Selanik Evrakı
(TFR.I..SL.), 143/ 14284,
Yıldız Hususi Maruzat (Y..A...HUS), 414/78,
Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y..PRK.AZN), 1/6
Yıldız Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y..PRK.DH.), 6/97, 8/79,
Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y..PRK.EŞA.),
10/73, 18/99,
Yıldız Maarif Nezareti Maruzatı (Y..PRK.MF.), 2/38,
Yıldız Meşihat Dairesi Maruzatı (Y..PRK.MŞ.), 6/52,

Yıldız Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y..PRK.ZB.). 12/6,
Zabtiye Nezareti, (ZB), 486/77,

2. Tetkik Eserler

Akbulut, İ. (2003). İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (52), 1, 167-181.

Ataman, B. (2009). “Türkiye’de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü”, *Marmara İletişim Dergisi*, 14(14), 21-49.

Baçoğlu, T. (2011). “Takvim-i Vekayı” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul, 198-200.

Boynukalın, M. (2009). “Sövmeye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.37, İstanbul, 397-398.

Çakır, H. (2011). “Tercüman-ı Ahval”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.40, 495- 497.

Çalışkan, Ç. (2019). *II. Abdülhamid Döneminde Kitaplar Üzerinde Sansür Uygulamaları (1876-1909)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirel.F.(2004). Osmanlı Devleti’nde Kitap Basımının Denetimi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (5), 89-104.

Erdoğan, S. (2024). Gayri Müslimlerin Hz. Peygambere Karşı İşledikleri Hakaret Suçu ve Cezası. *Bilimname Dergisi*, (51), 485-513.

Erkek, M. S. (2009). “17. Yüzyılda Kadı Mahkemesine Yansıyan Küfür Davaları”. *Acta Turcica*, (2),1, 52-60.

Güngör, B. (2023). *Osmanlı Ceza Hukukunda Hakaret Suçu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Kızılay, M.E. (2021). Hakaret Suçu Çerçevesinde Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukuku ve Türk Pozitif Hukuku Mukayesesi. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, Aralık, (2), 56; 47-70.

Mumcu, A. (1963). *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları*, Ankara.

Okudan, M. (2019). Geç Osmanlı Döneminde Devletin Kutsal Değerleri Korumadaki Duyarlılığı. *Bilimname Dergisi*, (38), 449-468.

Poyraz, Ö.(2022). Osmanlı İmparatorluğu'nda Ağır Cezaları Gerektiren Suç Sebepleri Üzerine Bir Tetkik (1839-1861)”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (3); 301-318.

Sarı, E. (2025). Osmanlı Basının Gelişim Sürecinde Sansür ve Baskı Politikaları (1828-1876). *Kronotop İletişim Dergisi* 2(1): 55-76.

Sarıman, S. (2024). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Azınlıkların ve Yabancıların Türklüğe Hakaret Suçları Üzerine (1926-1938). *CTAD*, 20(40), 325-357.

Türkçe Sözlük, (2005). Türk Dil Kurumu, Ankara,

Yazıcı, N. (2010). Takvim-i Vekayi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.39, 490- 492.

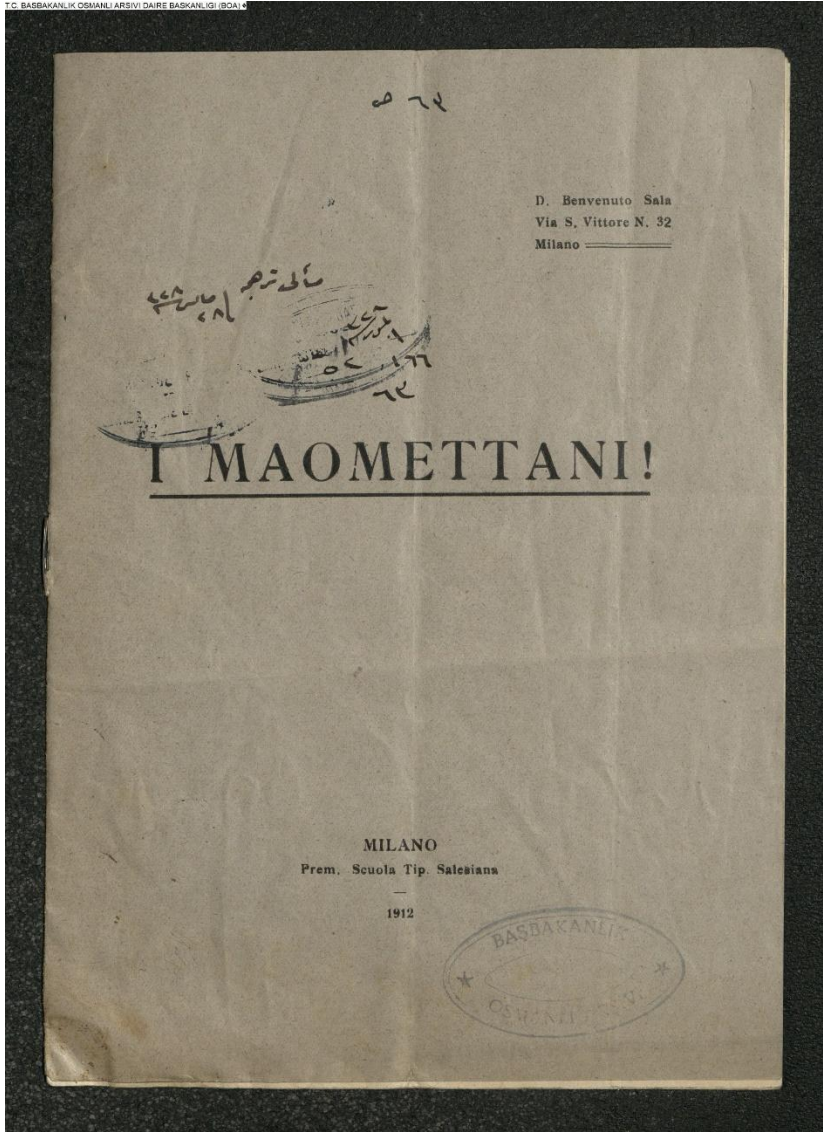
Yetişgin, M. (2010). Batı Basınından Osmanlı Devleti'ne Yaklaşımlar ve Osmanlıların Bu Yaklaşımlara Tepkileri. *OTAM*, 28, 119- 162.

Yıldız, H. B. (2019). *İslam Hukukunda Hz. Peygambere Hakaret Suçu ve Cezası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yurtseven, Y. (2001). Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.9, (3-4), 265-292.

Ekler

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

HR.SYS.02898.00021.002

Ek 1: Hz. Muhammed ve İslam'a Hakaret eden Muhammediler İsimli Kitapçığın Kapak Resmi.

باشلی نمبر اولی نمبر دوم	نمبر	نمبر	نمبر
۲	۳	۴	۵
هنا بعد من یونانستانه منتهی بقعه عثمانیه ناک اهلانی ۱۴ لایه اوله ایچیلو و ۱۱۰ نمدلو نقشه طاق سقاخانه بیدیه ششم X و قدردن کت خستانه و کت نایوبه ملک و عکری طاقه ارض مذکور معاینه تبعه حقیقت اجلا اولانه ادا و جفا حدیث تجاوز اتمه X لایه اوله حواش واقع جوامع شریفه و تأسیسات ینه قلم و عکری دیوینه X قبرستان و طی طهور اغینه تحویل ایلد X اورتری یانین مزارت نایوبه محض ایلد سواقده قالدیریم یا حجه اوره برلنده جفا و نهران علیه اسلام علبه عتقا تحفه ایلد X و جوامع شریفه ادا اولانه صلاح ستندیه تقیه نیکد مایه ایلد X و ارض سقاخانه اوده فقوریتک برنج قوی سواقده هلبه سی یاننده جلا ایلد حبس و توفیق اولد X و نظارتم کندونه جور و ادا ایلد X اسلام وقفه غصب اولدی X ساقم محمد معافری او قافدا ادا اولد فاندنه تبعه اجبار ایلد جوامع اسلامیه ناک ایلدی نویده استان ایلد X تر حاله اسلام قبرستان قلم و کلیسا ات ایلد قفرد جیفایله ملک اوره اتمه X ایت ارض مذکور بوش معاند ۱۵ بور	هنا بعد من یونانستانه منتهی بقعه عثمانیه ناک اهلانی ۱۴ لایه اوله ایچیلو و ۱۱۰ نمدلو نقشه طاق سقاخانه بیدیه ششم X و قدردن کت خستانه و کت نایوبه ملک و عکری طاقه ارض مذکور معاینه تبعه حقیقت اجلا اولانه ادا و جفا حدیث تجاوز اتمه X لایه اوله حواش واقع جوامع شریفه و تأسیسات ینه قلم و عکری دیوینه X قبرستان و طی طهور اغینه تحویل ایلد X اورتری یانین مزارت نایوبه محض ایلد سواقده قالدیریم یا حجه اوره برلنده جفا و نهران علیه اسلام علبه عتقا تحفه ایلد X و جوامع شریفه ادا اولانه صلاح ستندیه تقیه نیکد مایه ایلد X و ارض سقاخانه اوده فقوریتک برنج قوی سواقده هلبه سی یاننده جلا ایلد حبس و توفیق اولد X و نظارتم کندونه جور و ادا ایلد X اسلام وقفه غصب اولدی X ساقم محمد معافری او قافدا ادا اولد فاندنه تبعه اجبار ایلد جوامع اسلامیه ناک ایلدی نویده استان ایلد X تر حاله اسلام قبرستان قلم و کلیسا ات ایلد قفرد جیفایله ملک اوره اتمه X ایت ارض مذکور بوش معاند ۱۵ بور	هنا بعد من یونانستانه منتهی بقعه عثمانیه ناک اهلانی ۱۴ لایه اوله ایچیلو و ۱۱۰ نمدلو نقشه طاق سقاخانه بیدیه ششم X و قدردن کت خستانه و کت نایوبه ملک و عکری طاقه ارض مذکور معاینه تبعه حقیقت اجلا اولانه ادا و جفا حدیث تجاوز اتمه X لایه اوله حواش واقع جوامع شریفه و تأسیسات ینه قلم و عکری دیوینه X قبرستان و طی طهور اغینه تحویل ایلد X اورتری یانین مزارت نایوبه محض ایلد سواقده قالدیریم یا حجه اوره برلنده جفا و نهران علیه اسلام علبه عتقا تحفه ایلد X و جوامع شریفه ادا اولانه صلاح ستندیه تقیه نیکد مایه ایلد X و ارض سقاخانه اوده فقوریتک برنج قوی سواقده هلبه سی یاننده جلا ایلد حبس و توفیق اولد X و نظارتم کندونه جور و ادا ایلد X اسلام وقفه غصب اولدی X ساقم محمد معافری او قافدا ادا اولد فاندنه تبعه اجبار ایلد جوامع اسلامیه ناک ایلدی نویده استان ایلد X تر حاله اسلام قبرستان قلم و کلیسا ات ایلد قفرد جیفایله ملک اوره اتمه X ایت ارض مذکور بوش معاند ۱۵ بور	هنا بعد من یونانستانه منتهی بقعه عثمانیه ناک اهلانی ۱۴ لایه اوله ایچیلو و ۱۱۰ نمدلو نقشه طاق سقاخانه بیدیه ششم X و قدردن کت خستانه و کت نایوبه ملک و عکری طاقه ارض مذکور معاینه تبعه حقیقت اجلا اولانه ادا و جفا حدیث تجاوز اتمه X لایه اوله حواش واقع جوامع شریفه و تأسیسات ینه قلم و عکری دیوینه X قبرستان و طی طهور اغینه تحویل ایلد X اورتری یانین مزارت نایوبه محض ایلد سواقده قالدیریم یا حجه اوره برلنده جفا و نهران علیه اسلام علبه عتقا تحفه ایلد X و جوامع شریفه ادا اولانه صلاح ستندیه تقیه نیکد مایه ایلد X و ارض سقاخانه اوده فقوریتک برنج قوی سواقده هلبه سی یاننده جلا ایلد حبس و توفیق اولد X و نظارتم کندونه جور و ادا ایلد X اسلام وقفه غصب اولدی X ساقم محمد معافری او قافدا ادا اولد فاندنه تبعه اجبار ایلد جوامع اسلامیه ناک ایلدی نویده استان ایلد X تر حاله اسلام قبرستان قلم و کلیسا ات ایلد قفرد جیفایله ملک اوره اتمه X ایت ارض مذکور بوش معاند ۱۵ بور

HR.SYS 1728/82 2ark (Aşfbos)

HR.SYS.01728.00082.001

Ek 3: Yunanistan'da Müslüman Halka ve Kutsal Yerlere Yapılan Hakaretler Hakkında Belge.

BÖLÜM 4

OSMANLI DEVLETİ'NDE KAZ DAĞI ORMANLARI & SANAYİSİ(1732 -1913)

Arzu BAYKARA TAŞKAYA¹

Giriş

Karesi Sancağı'nda bulunan Kemer Edremit' e bağlı olan Kaz Dağı; nam-ı diğer İda Dağları, ormanları ve ona bağlı olan endüstriyel yapısıyla anılmaktadır. 1844 Temetüat defterinde burası Cami-yi Kebir ve Kasaba-yı Ezine-yi Kaz Dağı olarak verilmiştir.(Başgöl,2004) .Bir ara Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne de bağlanan bölge, bu vilayette imal edilen gemilere hammadde sağlamıştır. Geniş bir alanda görev yapan Osmanlı donanmasının eksiklerinin giderilmesi, külfetli, ancak her sene yerine getirilmesi gereken bir zorunluluktur. Bu nedenle devlet, bazı çözümler geliştirmişti. Bu çözümlerden birisi de ocaklık sistemi olarak adlandırılan yöntemdi. Osmanlı Donanması için malzeme ve personel tedarik eden yerlerden birisi de Karesi Sancağı'ydı. Sancağın Edremit Körfezi'nde yer alan kazâlarından birisi olan Kemer-Edremid (Burhaniye), ocaklık sistemine göre donanmaya hizmet vermekteydi. Osmanlı İmparatorluğunda donanma için kereste, Tersane-yi Amire için yıllık zift ve katran temini Kaz Dağından yapılmıştır. Devlet her yıl aldığı bu ürünleri belli bir ücretle öncelikli olarak temin etme hakkına sahip olmuştur (Taş,

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, Kütahya/Türkiye, Email: a.baykara20@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-1712-4881,

2024,239). Bu bölge daha evvel de araştırmacıların konusu olmuştur. (Gökçe,2014,60-85).

Bölgenin orman varlığının ne kadar önemli olduğunu da yapılan araştırmalardan takip edebiliyoruz. (Tezcan, 2009 ve Gürsoy, 2017).

Harita 1 Kaz Dağları (İda) Haritası (Choiseul-Gouffier, 1782) .

İncelememizde Kemer-Edremit kazasına bağlı Kaz Dağlarının başta kereste olmak üzere Osmanlı donanmasına yaptığı katkılar hakkında, arşiv belgeleri ve ikincil kaynaklardan elde edilen bilgilere dayanarak değerlendirmeler yapılmıştır. Ana kaynaklarını, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinden yararlanarak oluşturduğumuz makale Kaz Dağlarının sosyal ve ekonomik yapısı hakkında bilgi vermektedir. Kaz Dağı ormanları, buradan elde edilen ürünler, nerelere hangi ürünlerin sevk edildiği, vergilendirme, çalışanlar hakkında bilgi verilirken yangınlar, kaçakçılık vs. ormanlar hakkındaki arşive yansıyan her türlü evrak detaylı şekilde açıklanmıştır.

1887/1888 (H 1305) salnamesinde Karesi Sancağındaki Kemer-i Edremit kazası Biga'ya bağlı bulunuyordu. Sancakta bulunan suyuolları da burada bulunan keresteler için ulaşım yolu haline gelmişti. Menderes Çayı, Bayramiç Nahiyesinin civarından çıkar. Kaz Dağı'nın Bayramiç tarafından çıkan üç beş çayla dağlardan gelen sular bir iki saat mesafeden akarak "Ilıca" olarak adlandırılır. Bu bölgeden ve Çayırılı başından çıkan sular, Evciler suyuyla ve Bayramiç tarafından gelenlerle birleşir. Kaz Dağı'ndan kesilen kereste bu çay ile denize indirilmiştir (1305 Karesi Salnamesi, 80).

1892/1893 (H1310) Salnamesinde Hüdavendigâr Vilayetindeki orman varlığı hakkında bilgi verilmiştir. Karesi Sancağı'na bağlı Kemer-i Edremit kazasında orman koruyucusu Mehmet Faik Efendi'den bahsedilir. (1310 Hüdavendigâr Salnamesi, 277). 1893/1894(H 1311) yılında ise Kemer-i Edremit Orman piyade koruyucusu Mehmet Efendi memur olarak verilmiştir. (1311 Hüdavendigâr Salnamesi, 282). Karesi Sancağındaki tüm ormanlar 1896/1897 (H 1314) yılındaki salnamede tek tek anlatılmıştır. Toplamda 850 bin dönüm orman alanından bahsedilir. Burada verilen ormanlar içinde Kaz Dağları verilmemiştir (1314 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, 312- 317) .

XIX. yüzyılın başında Kaz Dağı ormanlarından elde edilen sanayi ürünleri nedeniyle bölgenin adeta katledildiğini de öğreniyoruz. İşin aslı bu durumun kasıtlı yapılmış olduğu gerçeğidir. Walpole'nin verdiği bilgiler çok üzücü olmakla beraber gerçektir:

“Artık Kaz Dağı eteklerindeki tepeleri tırmanmaya başladık ve kısa sürede çamlık bölgeye ulaştık. Tırmanışımız sırasında, yalnızca zift yapımında kullanıldığı anlaşılan, yüksek köknar ağaçlarından oluşan çok geniş ormanlardan geçtik ve terebentin kaynatılıp koyulaştırılması için kabaca inşa edilmiş bir dizi fırın gördük. Bu geniş ormanların birçoğu yanmıştı ve yukarıdaki karlı tepelerin beyaz kenarları, onlarla güçlü bir tezat oluşturan, dalsız, dimdik duran, kömür gibi siyah yanmış binlerce devasa çam ağacının tuhaf görünümüyle karşılaştık. Zift ocakları ve zift çıkarma mevsiminde sadece Çanakkale'den (Troad) değil, Salamis Adası'ndan da gelen işçilerin barınması için kullanılan birkaç kulübe, bu تنها bölgede karşılaştığımız tek yapı kalıntılarıydı² (Walpole,1818 ,119-120).

XIX. yüzyılın ortasında Kaz Dağları hakkında bilgi veren diğer bir Kişi olan Tozer de bölgedeki sıkıntılı vaziyeti şu şekilde anlatır:

“ Çınar, meşe, kestane, köknar, çam, kızılğaç ve kocayemişten oluşan karışık bir bitki örtüsünün ortasında. Bu açıklıklardan birinde sürüleriyle birlikte bir Yörük kabilesi bulduk. Yörükler yine tamamen pastoraldir; ancak Türkmenler sürülerinin bakımının yanı sıra; odun kesme ve sattıkları zift toplama işleriyle de meşguller. Bu ormanların pek çok yerinde siyah ve kömürleşmiş ağaçlar gözlemledik ve araştırınca bunların zift çıkarmak için yakıldığını öğrendik. İda'nın sahası eski çağlarda da ünlüydü. Reçineli bir çamın havai fişek yapımında kullanılması gibi, bu bölgelerin yerlilerinin de eğlenmek için ağaçları yakmayı sevdikleri söylendi. Ormanlar kuruduğunda bu sebepten dolayı zaman zaman büyük

² **Salamine (Külür, Kelür veya Kolori)** olarak da bilinir. Atina'nın bulunduğu yarımada kuzeyden güneye paralel uzanan ve özellikle antik çağda Atina limanının güvenliği açısından stratejik öneme sahip olan adadır.

yangınların çıkmaması şaşırtıcıdır, ancak büyük çapta herhangi bir iz bulamadık.”(Tozer, 1869, 13-14).³

Cuinet’te göre bu bölge Karesi Sancağında Kemer –i Edremit kazasına bağlı olarak geçer (Cuinet, 1890, 4) . Kaz Dağları’nın eteklerinde, derin ormanlarla çevrili, güzel ve geniş bir ova yer almaktadır. Çam, köknar ve yaşlı meşelerin koyu yeşilliği, asmaların parlak ve neşeli tonlarını ortaya çıkaran kalın bir çerçeve oluştururken, geniş bahçelerdeki meyve ağaçlarıyla birleşerek, büyük parlak yapraklı dut ağaçlarının ve tütün tarlalarının sıralandığı bahçeler oluşturuyor. İşte bu zengin doğanın ortasında, uzaktan Edremit kasabası görülebiliyor; burası Karesi yolunun iki yanında, Aktchei Limanı’na giden devasa zeytin ağaçlarının gölgesinde zarif bir şekilde konumlanmıştır (Cuinet, 1890 ,275). Kaz Dağı, Şemsettin Sami’ye göre Anadolu’nun kuzeybatısında bir dağ olup ormanlıktır. Truva şehrinin harabeleri de buradadır (Şemsettin Sami,1314, 1896,Cilt 5, 3688-3689).

Zift ve katran, gemilerin inşa ve kalafatlanmasında kullanılan iki ayrı malzemedir. Katran, geminin iç ve dış gövdesi ile güvertesinin suyla temastan kaynaklanan çürümeye karşı korunması ile ön plana çıkarken; zift, geminin tekne ve gövdesinin içeriye su sızdırmaması için kullanılmaktaydı. Zift, köken olarak katrandan elde edilmektedir. Yeni bir gemi inşa edildiği zaman ise önce teknesi funda ile yakılıp kurutulur ve daha sonra kalafat edilirdi. Bir kadırgaya birinci kalafatında 12 kantar⁴ (675 kg.) üstüğü ile 25 kantar (1408 kg.) zift harcanırdı. Daha sonra bu rakam 20 kantara (1126 kg.) düşürülmüştür (Taş, 2024,238). Gemi imali dışında bu iki malzeme önemli kalelerde bulunan topların kundaklarını yağmur, kar ve güneşin yıpratıcı etkisinden korumak için de kullanılmaktaydı. Bir kaleye senede iki defa Mart ve Kasım ayının

³ Osmanlı Devletinde ormanların tahribatına en iyi örnek Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetidir. Baykara Taşkaya,2024,116-132.

⁴ **Kantar**, ağırlık olarak 56,449 kg eşittir.

başında katran gönderilmekte ve gönderilen katranın masrafı devlet tarafından karşılamaktaydı (Taş, 2024,238).

Katran ve ziftin taşınması gereken tulumların hem Kaz Dağı'ndan hem de Ağrıboz Adasına ⁵bağlı olan Kolori reayasından temini sağlanmıştır. Kaz Dağı'ndan alınacak katran ve ziftin tulumlara yüklenmesi işleminde, bazen sadece tulum ücreti verilmiş; Ağrıboz Adasının adı anılmamıştır. Batı Karadeniz'de yer alan Ereğli, Alaplı, Hoşalay ve Azdavay kazaları katran temin edilen diğer yerleşim yerleriydi. Bu kazalardan katran ve zift teminine Kaz Dağı havalisinden temin edilen katran ve ziftin yeterli olmadığı durumlarda başvurulmuştur.(Taş, 2020, 1230).

Devlet kesimini yaptığı ormanları miri orman statüsünde bulunan yerlerden temin etmiştir.(Baykara,2025,37). Osmanlı döneminde stratejik öneme sahip orman ürünleri öncelikle devletin ihtiyacı görülecek şekilde kontrollü ve izinli olarak üretilip satılmıştır.(Kılıç, 2018). Osmanlı Devleti'nde ocaklık teriminin kullanım alanları çeşitlidir. En yaygın biçimde idarî teşkilât içerisinde rastlanan ocaklık statüsündeki sancakları ifade etmek üzere geçer. Ocaklık sancaklar hükümet ve yurtluk-ocaklık sancaklar olmak üzere iki çeşittir. Osmanlı döneminde kaleme alınan bazı kanunnâme ve risâlelerde ocaklık sancakların hukukî ve idarî statüleri açıklanmıştır. Buna göre ocaklık sancaklar hükümet, yurtluk-ocaklık gibi adlarla fetih sırasında hizmeti görülen mahallî beylere veya emîrlere çoğunlukla kendi toprakları olmak üzere bırakılan yerlerdir. Hükümet tabir edilen sancaklar mülkiyet, yurtluk-ocaklık sancaklar ise arpalık ve sancakbası yoluyla veriliirdi. Hükümet sancaklarda timar sisteminin gereği olan tahrir yapmaz, yani bu gibi sancaklarda timar ve zeâmet tahsisatı yoktur. Sancak

⁵ E(A) ğrıboz , Yunanistan'ın Girit'ten sonra en büyük adasıdır. Ege Denizinde yer alır. Kuzeydoğusundaki Skiros Adasıyla birlikte, merkezi Halkis olan Evvoia ilini oluşturur. Eğrıboz, Yunanistan'ın doğusunda eski bir Osmanlı sancağı ve bu sancağın merkezi olan şehirdir. Kiel,1994 491-493.

gelirinin tamamı idarecisi konumundaki beylere (hâkim) aittir. Yurtluk-ocaklık sancaklarda ise tahrir yapılabilir ve içinde timarlar bulunabilirdi. Hükümet sancaklarda Osmanlı merkezî idaresinin memurları konumundaki beylerden ve kul taifesinden hiç kimse bulunmazdı. Beyleri mahallî hânedan mensubudur ve kendilerine ait askerleri vardır. Ancak bunlar beylerbeylikler içindeki diğer sancaklar gibi sefer zamanında bağlı bulundukları beylerbeyinin emri altında sefere çıkarlar. Genellikle beyleri azledilmez. Öldüklerinde veya hizmette kusurları görüldüğünde sancakları evlât ve akrabalarına verilir, aile dışından kimseye tevcih yapılmazdı. (Kılıç, 2007, 317-318). Zift ve katran sağlama konusunda ocaklık tayin edilen kazaların yoğun olarak bulunduğu yer Kaz Dağı ve çevresiydi. Burada bulunan Edremit, Bayramiç, Çan, Balya Biga, Ezine ve Tuzla isimli kazalar her sene 3,000 kantar (169,224 kg) zift ve 3,000 kantar (169,224 kg) katranı Tersane-i Emire'ye teslim etmekle yükümlüydü. Bu miktar tek bir kazadan değil bu sayılan kazaların toplamından alınmaktaydı. (Taş, 2024,238-239). Zift, katran, kereste kapasitesiyle ekonomiye katkıda bulunan Kaz Dağlarının önemli merkezlerden biri olması şaşırtıcı değildir.

1. Zift ve Katran Temini

1.1. Ocaklık ⁶

Sancaktan temin edilen zift ve katranın her yıl düzenli olmadığı, değişiklik gösterdiğini görüyoruz (Uzunçarşılı 1988, 451). Karesi Sancağında ocaklık olarak gönderilen katran ve zift için kazalar seferber olmuştur (Kılıç, 2007, 317-318). Tersane için istenen katran ve zift ilkbaharda sefere çıkacak olan gemiler için alınmıştır. Bu şekilde daha önceden donanmanın ihtiyacı için hazırlıklar yapılabilmiştir. Bu iş için önce satın almak için mübaşir seçilmiş; vilayetin idari açıdan en yüksek devlet görevlisi de bu işi

⁶ Ocaklık için: Kılıç, 1999,119-137;Kazdal, 2022, 308-324.

sağlamakla gözetimci olarak görevlendirilmiştir. İlk arşive yansıyan evrak 1739 yılına aittir. 26 Mart 1739 (15 Zilhicce 1151) tarihli evrakta Tersane kalyonları için Kaz Dağı, Biga ve diğer kazalardan satın alınacak 3000 kantar zift ve 3000 kantar katran ile Filibe, Tatarpazarı ve Samakov'dan gelmesi beklenen demirin bir an evvel hazır edilmesi ve İstanbul'a gönderilmesi; Tersane-yi Amire mübaşirlerine teslim edilmeleri istenmiştir (BOA, C..BH.. 168 - 7927).

15 Haziran 1759 (19 Şevval 1172) tarihli evrakta Tersane için İlkbahar'da sefere çıkacak donanma kalyonlarına gerekli olan zift ve katranın Bayramiç, Kaz Dağı, Biga, Edremid ve Balya havalisinden alınması istenir. 1173 senesi için 3000 kantar zift ve 3000 kantar katran satın alınmak üzere toplamda 6000 kantar zift ve katranın tulumlarla Secavful adlı gemiye yüklenmesi bildirilir. Her kantarın birer kuruştan lazım gelen ücretinin 6000 kuruş tuttuğu belirtilir. Tersane-yi Amire Emmini Sıdkı Mustafa Efendi tarafından mübaşir tayin edilmiş ve malzeme mahalle gönderilmiştir. Gerekli olan evraklar Baş Muhasebe'ye kayıt edilmiştir (BOA, C..BH.. 19 - 917).

1763 yılında arşivde iki evrak bulunur. 6 Mayıs 1763 (22 Şevval 1176) tarihli evrakta ilkbaharda seferber olacak gemiler için lazım olan malzeme isteği belirtilmiştir. 3000 kantar zift ve 3000 kantar katranın Bayramiç, Kaz Dağı, Biga ve Balya havalisinden satın alınması ve biran evvel İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Gerekli ücretin yol parasıyla birlikte birer kuruştan hesap edildiğinde toplam tutarı 6000 kuruştur. 1177,5 kuruşun geçen mevsiminden kaldığı bildirilmiştir. Baş Muhasebeden yapılan hesapla Tersane-yi Amire Emmini Rakım Elhac Mehmet Efendi tarafından işlemlerin yapılması amacıyla bir mübaşir tayini tayin edilmesi ve zift ve kantarın en iyisinin eksiksiz bir şekilde biran evvel teslim edilmesi istenir. Tersane-yi Amire 'ye durum yazılmış işlem muhasebeye kayıt edilmiştir (BOA, C..BH.. 148 – 7072). 27 Aralık 1763 (21

Cemaziyelahir 1177) tarihli diğer evrakta Tersane-i Amire için Kaz Dağı havalisinden 77 senesine ait olarak satın alınan zift ve katran parasının ödenmesi istenmiştir. Bu defa Kaptan tarafından beş gemi ile taşınması planlanan malzemenin bilgisi verilmiştir (BOA, AE. SMST. III,18 - 1205) 1966 kuruş tutan meblağın gönderildiği belirtilir.

Tablo 1 1764 yılı Zift ve Katran Alımı için Ödenen Ücretler (BOA, AE. SMST. III / 18 – 1205).

Taşıyan Gemiler	Zift (Kantar)	Katran (kantar)
Esad Kulu Ali Reis	200	200
Esad Hadi kulu Ali Reis	227,40	172, 60
Defa merkum Ali Reis	200	12, 24
Esad Hasan Reis	354, 20	200
Esad (?) oğlu Mustafa	200	200
Toplam	1381	584, 84

Farklı gelir kaynaklarının da bu iş için yapılacak ödemede tahsis edildiğini görüyoruz. 26 Mart 1770 (29 Zilkade 1183) tarihli evrakta Tersane-i Amire'deki Donanma-yı Hümayun kalyonları ile diğer gemilerin ihtiyacı olup Kaz Dağı, Bayramiç ve civarından getirilen 3000 kantar zift ve 3000 katran katranın toplamda 6000 kantar tutan bedelinin, Suğla (İzmir Sancağı) avarızı gelirinden karşılanması belirtilmiştir (BOA, AE. SMST. III 116 - 8821).

Oluşan aksilikler sebebiyle malzeme gönderilmemesi imal edilen kalyonların yapımının da gecikmesine neden olmuştur. 30 Ocak 1771 (13 Şevval 1184) tarihli evrakta Kaz Dağı havalisinden tersaneye ocaklık olmak üzere 3000 kantar zift ve 3000 kantar

katranın bu mübarek aylarda⁷ Tersane-yi Amire' ye gönderilmesi istenmiştir. Katranın henüz gelmediği ve bu mahal için tayin edilen mübaşir Haski tarafından bundan daha önce satın alınması istenen 4000 kantar katran ve 2000 kantar ziftin ihmal ve takaslı satış nedeniyle henüz tersaneye teslim edilemediği belirtilmiştir. Bu durum sebebiyle kalyonun yapımının ertelenmesi istenmiştir. Gerek kalan katranın ve gerek Haski tarafından satın alınacak olan 6000 kantar zift ve katranın biran evvel tahsil edilmesi ve kayıklara yüklenmesi istenmiştir. Tersane-yi Amire 'ye gönderilmesi istenen zift ve katranın bir saatlik yakın mahallerden, mübaşirler tayini ile tahsil edilmesi ve kayıklara yüklenmesi Tersane-yi Amire 'ye gönderilmesi için Seddilbahir Muhafızı olan paşaya durum yazılmıştır (BOA, C..BH..127-6154).

İlkbaharda denize çıkarılacak donanma gemileri için lazım olan zift ve katranın Biga, Bayramiç, Tuzla, Edremid, Ezine, Çan ve Kaz Dağı havalilerinden satın alınması 26 Nisan 1774 (14 Safer 1188) tarihli evrakta bildirilmiştir. 1774(1188) senesi için 3000 kantar zift ve 3000 kantar katranın satın alınması istenmiştir. Hiçbir şekilde katranın tüccar ve başka şahıslara satılmaması vurgulanmıştır (BOA, AE.SABH.I.. 312 - 21009). Arada geçen dört yıl arşivde evrak yoktur. 20 Kasım 1778 (29 Şevval 1192) tarihli evrakta Vezir Gazi Hasan Paşa tarafından baharda tersaneye gerekli olan senelik tertibinden zift ve katranın Biga, Bayramiç ve Kaz Dağı kazalarından alınması için tulum ve yol ücretinin her bir kantarının bir kuruştan alınması istenmiştir. Bu iş için mübaşirler tarafından 3000 kantar katran ve 3000 kantar ziftin acele olarak gemilere yüklemesinin yapılması belirtilmiştir (BOA, C..BH.. 266-12280).

1782 yılında arşivdeki evraklardan iki defa alım yapıldığını takip ediyoruz. 19 Ekim 1782 (12 Zilkade 1196) tarihli evrakta donanma kalyonlarının ihtiyacının tedarik edilerek depolanması için

⁷ Recep, Şaban Ramazan(Temmuz, Ağustos, Eylül) ayları mübarek aylardır.

evvelce satın alınıp teslim olunandan başka, katran, zift ve reçinenin Ağrıboz, Boğazhisar ve Kaz Dağı'ndan tedariki için kaptan paşaya emir yazılmıştır. Tertip olunan miktarların İstanbul'a gelip depo edilmesinden sonra ihtiyaç halinde tekrar satın alınması için ilm-ü haber örneği gönderilir (BOA, TS. MA. e /900–65).

Yedi yıllık aranın ardından bölgeden iki defa mal temin edildiğini görürüz. 12 Temmuz 1789 (18 Şevval 1203) tarihli evrakta Tersane-yi Amire'ye lazım olan Ağrıboz ve havalisinden satın alınacak katrana karşılık Çardaklı Sayid Ali Ağa tarafından Hacı Mahmut kaptanın gemisine yüklenen Tersane-yi Amire mahzenine teslim olunan 278,5 kantar katranın yol ücreti hesap ettirilmiştir. Mahsuben 92,5 kuruşluk ücretten 7,5 kuruş indirim yapılmış; kalan 85 kuruş Baş Muhasebe'ye kayıt edilmiştir (BOA, C..BH.. / 234 – 10854). Kaz Dağı'nda üretilen Tersane-yi Amire'ye gidecek malzemelerden 317 kantar 54 ludre (lora?)⁸ katranın 14 Eylül 1789 (23 Zilhicce 1203) tarihli evrakta Boğazlı Elhac Mustafa Reis gemisiyle nakil edileceği; her kantarı 40 akçeden 105,5 kuruş 41 akçe hesap tuttuğu Baş Muhasebeye bildirilmiştir. Kurşunlu Mahzen'e nakli için yol parasının verilmesi istenmiştir. Baş Muhasebeye kayıt yapıldığı, ücretin yollandığı belirtilir (BOA, C..BH.,17 - 822).

Tersaneyi Amire 'ye verilmek üzere yine iki senelik bir aranın ardından nakil gerçekleştirilmiştir. 2 Ocak 1791 (26 Rabiul Ahir 1205) tarihli evrakta ilm-ü haber yollanmış donanma-yı hümayun gemileri için Debbağ Elhac Mehmet adlı tacirden Kaz Dağı ve havalisinden satın olunarak teslim olunan her kantarı 3'er kuruştan hesap ettirilen malzemenin 1325,5 kuruş fiyat tuttuğu bildirilmiştir. (BOA, C..BH.. 10 - 466).

⁸ 1 ludre = 563,2 gramdır. Burada verilen ölçünün tam olarak ne olduğunu tespit edemedik. Ağırlık ölçüsü olan ludre'nin olacağını düşünüyoruz.

1793 ‘te devleti ihtiyacı olan malzemenin bölgeden tedariki yapılamamıştır. 5 Ocak 1793 (22 Cemazeyilevvel 1207) tarihli evrakta baharda çıkacak donanma kalyonları ve gemileri için lazım olan 2000 kantar katran ve 1000 kantar ziftin Fethiye (Mekri), Ağrıboz ve Kaz Dağı’ndan Tersane Emmini Osman Efendi tarafından tersaneye teslim olunmasıyla bedelinin Hazine-i Amire tarafından verilmek üzere İstanbul’a nakli bildirilmiştir (BOA, C..BH.. 135-6541). 1793 yılında devlet ocaklık için istediği katranı alamadığı için ortalık karışmıştır. Malzemenin hesaplanarak satın alınması ve sorumluların cezalandırılmaları için şahısların isim ve şöhretleri istenmiştir. 6 Eylül 1793 (29 Muharrem 1208) tarihli evrakta ise İlkbahar'da Ak ve Karadeniz'e çıkacak donanma kalyonlarıyla, diğer miri gemilere yeterli malzeme tedariki ve gemilerin yağlanması için Kaz Dağı havalisinden alınacak 6000 kantar zift ve katrandan bahsedilir. (BOA, C..BH.. 26 - 1218). Mübarek aylarda Biga Sancağı’na 1208 senesine mahsuben elli bin kantar zift ve katranın tahsilinin Giritli Seyyid Mustafa ve diğer Mustafa’nın tayin edilmiş olduğu belirtilmiş; malzemelerin gönderilmesi istenmiştir. Ancak havaliden zift ve katran imal edenler, yaptıkları zift ve katranı tüccar taifelerine daha fazla ücretle satmıştır. Kış yaklaştığından ona göre işe müdahale edilmesi istenmiştir. Reaya malzemeyi tüccara devlet ruhsat vermeden nasıl satabilmiştir? Devlete verilmesi istenen zift ve katranın satılması engellenmelidir. Donanma-yı Hümayunun baharda sefere çıkacağı, hazırlanması için zift ve katrana ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Dersaadet’e buralardan malzeme tedariki imkânı olmadığından; Tersane-yi Amire’deki birkaç gemiye zift ve katran temin edilemeyeceği belirtilir. Bunun için Kaz Dağı’ndan malzeme satın alınması, Bursalı Hacı Mustafa Ağa’nın Kemer ve Edremit sahasında bu işi yapması istenmiştir.

1794 yılında ise ocaklık malzemeleri gelmediğinden İstanbul’daki merkez tersane çalışmasını durdurmuştur. 30 Eylül 1794 (5 Rabiulevvel 1209) tarihli evrakta donanma ihtiyacı için

malzemenin Biga Mütessilimi Hadımzade Osman Bey tarafından Kaz Dağı ve civarında her bir kantara navlun ücreti de eklendiğinde birer kuruştan satın alınması istenmiştir. 1209 senesinde Kaz Dağı havalisine 3000 kantar katran, 3000 kantar ziftin mahalle yollanan satın almacı (mübaayacı) tarafından gönderilmesi belirtilmiştir. Üç aydan fazla adı geçen kazaların ahalilerinin düşmanca tavırlarını yüzünden teklif edilen bedelleri kabul etmeyerek, özür dileyerek malları vaktinde göndermedikleri belirtilmiştir. Gelen mübaayacıya hiçbir şekilde katran ve zift verilmemiştir. Tersaneyi Amire'den inşa edilen kalyonlara ve gemilere zift ve katran lüzumlu olduğundan donamanın tam zamanında kalafat ve teçhizat yapması için katran ve ziftin bu mevsimde bölgeden ücreti ödenerek satın alınması İstanbul'a getirilmesi istenmiştir. Vaktinde işlem yapılmadığı takdirde ise genel düzenin bozulacağı belirtilmiş ve işin araştırılması vurgulanmıştır. Adı geçen kazalardan Biga mütessilimi Hadımzade Osman Ağa tarafından malzeme satın alınması, bu işin hızlı bir şekilde yapılarak Tesane-yi Amire'ye teslimi istenmiştir (BOA, C..BH..: 103 - 4986).

1796 yılında tekrar aynı 1794'deki durum yaşanmış; ocaklık için gerekli malzemeleri tersaneye vermekle yükümlü kazalar malzeme göndermek istememiştir. Edremit, Bayramiç, Datça ve Tuzla kazaları ayanları birer evrak göndererek malzemelerini vermişlerdir. Biga ve Balya kazası Ayanı Yakup Ağa; Çan Kazası Ayanı Elhac Emin Efendi, kazamızda zift ve katran yoktur! diye mübaşire haber vermiştir. Tersane-yi Amire için seneyi mübarekede katran ve ziftin bulunmasının imkânsızlığı ortadadır. Hangi kaza ayanı karşı çıkarsa adlarının bildirilmesi istenmiştir. Biga, Çan ve Balya kazaları hisseleri ile Biga kazasındaki işlemler Hacı Emir oğlu Hacı Mehmet Ağa kulları ve Bayramiç ve Balya kazaları hisselerinin Biga Mütessilimi Hadımzade Osman Bey tarafından mübaşire acele teslimi istenmiştir. Malzemelerin gemilerle hemen iskelelere gönderilmesi Tersane-yi Amire'ye teslim edilmesi için müşir

Karaosmanzade kocabaşı Elhac Mehmet Ağa'ya hitaben dört evrak yollanmıştır. 24 Ocak 1796 (14 Recep 1210) tarihli evrakta donanma için Kaz Dağı ve havalisinden dolum ve nakliyesi dâhil olmak üzere ve her kantarı birer kuruştan 6000 kantar temiz ve en kaliteli (ala) katran ve zift satın alınması istenmiştir (BOA, C..BH.. 211-9867). Her kazanın hissesine düşen 8062 'şer kantar zift ve katranı Tersane-yi Mamure mahzenine teslim etmesi için bu seneyi mübarekede kazalardan malzeme alınmalıdır. Fakat zift ve katranın her yerden talebi olduğu düşünüldüğünde mübaayacı olanlar gerek tersaneden aldıkları emtia bedel akçesini yetersiz bulduğundan; gerekse zarar edeceklerini belirterek mallarını vermek istememişlerdir. Katranın Deraliyye'de donanmayı hümayun sefinelerinin levazımından satın alınması, 6000 kantar zift ve katranın 25.000 kuruşa mal olacağı belirtilir. Katran ve ziftin miri fiyat olarak her kaza hissesine düşen zift ve katranı gemilere yükleyerek Tersane-yi Amire'ye teslim etmesi belirtilir. Ayan ve zabitan ve seraskere hitaben 1210 senesi evasıtında⁹ kayıt ettirmesi Kaptanı Derya Hüseyin Paşa tarafına verilecek 6000 kuruş ücretle Mübaşir tayin edilen Ali tarafından nakli istenmiştir. Aynı yıl üç ay sonra 22 Nisan 1796 (14 Şevval 1210) tarihli evrakta ilkbahar'da sefere çıkacak donanma kalyonları ve çeşitli gemiler için gereken Biga,Tuzla Ezine-i Kaz Dağı, Edremid ve diğer kazalardan Tersane-yi Amire için tersaneden mübaşirler tayin edilmesiyle 1211 senesi için alınacak tulum ücreti ve gemi taşıma ücretleri dahil olmak üzere kantarı birer kuruştan 3000 kantar katran ve zift satın alınması tersaneye teslimi tekrarlanır (BOA, C..BH..113-5451). Baş muhasebeye de yapılan bildirimde eski fiyattan ücret kesilmesi istenmiş, malzemenin teslim edilmediği durum olursa vurguncu (muhtekir) ve tüccarlara mal satılmaması vurgulanmıştır.

⁹ Evâsıt Arabî ayların onu ile yirmisi arasındaki günlerine verilen isimdir. Burada yılın ortası mı kastediliyor tam olarak anlayamadık.

Tablo 2 . 1796 yılında Katran ve Zift Miktarları

Kazalar	Zift (Kantar)	Katran (Kantar)
Serdemli	428	428
Kaza-yı Edremit	428	428
Kaza-yı Tuzla	428	428
Lersam	428	428
Çan	428	428
Biga	429	429
Balya	429	429
Toplam	2998	2998

Aslında ocaklık için istenen malzemelerin taşınması, yüklenmesi için her birine farklı mesai harcanması ve bu işlerin sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir. 12 Temmuz 1800 (19 Safer 1215) tarihli evrakta Tersanedeki kalyonlara Ağrıboz'daki Kolori reayası tarafından Kaz Dağı'nda imali yapılan elli bin kantar katranın koyulması için temin edilecek tulumların parası istenmiştir (BOA, C..BH..33-1555). Her sene 3000 kantar katran imal ederek, Tersane-yi Amire'ye miri fiyatla teslim etmek üzere 1215 senesine mahsuben 3000 kantar katranın eski fiyatla 200 kuruştan donanmayı hümayun tercümanının kaydı vasıtasıyla Kolori reayaları kocabaşlarına teslimi istenir. Ayvalık, Midilli ve Edremit kazalarından her birinin 25 para ücretten mal vermesi belirtilir. Eskisi gibi reayanın akçelerini teslim etmek üzere kaza kadılarına ve gerekli olan yerlere iletmesi istenmiştir.

21 Eylül 1801 (13 Cemazielevvel 1216) tarihli evrakta Tersane levazımı olarak Ağrıboz'da Kolori reayasının Kaz Dağı'nda imal etmiş oldukları ve nakliye masrafının hazinece karşılanması için Mahzen-i Sürp Emîni Hasan'ın mührü ile yazılan evrakın gönderilmesi sağlanmıştır (BOA, C..BH..104-5005). 3000 kantar katranın 1216 senesine mahsuben alındığı Kaptan Mahmut Reis gemisiyle 1000 kantar katranın getirilerek Tersane-yi Amire mahzen serbaşına teslim edildiği belirtilir. Reis efendi irad kabulünün verilmesi için gönderilen ilmühaberde her kantarı 40 akçadan lazım gelen 333 kuruştan 33 kuruş indirilmesini belirtmiş; kalan 300 kuruşun Baş Muhasebe'ye verilmesini istemiştir. Yine diğer bir teslimatta 8 Şubat 1803 (15 Şevval 1217) tarihli dir. Sefere gidecek olan donanma ve diğer gemiler için Ezine, Çan, Biga, Bayramıç, Tuzla, Edremit, Kaz Dağı kadılarına; Biga Mütesellimi Hadımzade Elhac Osman Zeyd Mecidiye tarafından yazılan evrakta malzemenin tulum ücreti ve gemi ücretiyle her kantarının birer kuruştan hesaplanmasını istemiştir. 3000 kantar zift ve 3000 kantar katranın gemilere yüklenerak İstanbul'a götürülmesi; özellikle bu iş için malzeme ayrılması ve civardan parası verilerek katran ve zift satın alınması belirtilirken; bu amaçla başka kimseye malzeme satılmaması istenmiştir (BOA. C..BH.. 244-11309).

Harita 2. 1801 yılı Kaz Dağları Haritası (Olivier,1801)

1804 yılına ait evrakta hem her yılki malzeme istenmiş; hem de kalan malların gönderilmesi için haber verilmiştir. 19 Eylül 1804 (13 Cemazielahir 1219) tarihli evrakta Tersane için her sene Ağrıboz ve havalisinden satın alınıp Kaz Dağı ve etrafındaki Kolori Adası reayası tarafından imal olunan katranın yüklenmesi ve Tersane-yi Amire 'ye teslimi istenmiştir. Molova ve Midilli kazalarından

malları taşımak amacıyla her sene kayık verildiği yine sene-yi mübarekede gerekli yerlere lazım gelen zimmetler için kazaların kayıklarını vermeyi ertelemeleri veya karşı çıkmalarının önlenmesi bildirilir. Ortaya çıkacak zaman kaybının önlenmesiyle işin zamanında yapılması ve malzemenin satın alınması belirtilir. Kaza kadılarına, voyvada ,ayan ve zabitan ve iş erlerine satın alımın yapılması için mübaşirler vasıtasıyla divanhane amire çavuşlarından Rodoslu Mehmet Çavuş gönderilmiştir (BOA, C..BH. 39-1845). 5 Ekim 1804 (29 Cemazielahir 1219) tarihli evrakta Kaz Dağı'ndan tersane için katran tedarikine ve burada tulum olmadığından Midilli, Edremid ve Ayvalık kazalarından büyük tulumlar alınması gerekli ise 1000 adet büyük (kebir) yağ tulumunun gerekli olduğu bildirilmiştir. Kazadan bunların 30 paraya satın alınması, başka bir kazanın reayasından üç senelik tulumların bakaya kalanları olduğu, Kolori Adası reayasından bunların da satın alınması bildirilir. Kolori reayası tarafından her sene 3000 kantar katran verildiği; ancak bu katranın alınması için Kaz Dağı'nda tulum olmadığı belirtilir. Katranın iskelelere sevki gemiye yüklenmesi, Tersane-yi Amire' ye ulaştırılması istenmiştir (BOA, C..BH../217-10127).

1805 yılında yapılan yazışmalar fazlaşmıştır. Baş Muhasebe'ye kayıt olan 14 Ocak 1805 (12 Şevval 1219) tarihli evrakta (BOA, C..BH.. 112-5448). Katrandan 1219 senesine mahsuben Çardaklı Mercan oğlu Mustafa Reis'in Gemisi tarafından taşınan donanma kalyonları için Ağrıboz'dan satın alınması istenen malzeme ve Kolori Reayası tarafından Kaz Dağı'nda üretilen katrandan 854 kantarın tersane mahzenine teslim edilmesi ve malzeme ücretinin verilmesi istenir. Mahzen müşiri tarafından verilen ilm-ü haberle, yol ücreti hesap ettirilerek ödenmesi gereken miktarın 284,5 kuruş olduğu belirtilir. 34,5 kuruş indirim yapılmış olduğu kalan 250 kuruşun ödenmesi bildirilmiştir. Reisülküttab Ataullah Efendi tarafından Ağrıboz'dan satın alınmak için üretilen katranın bedelinin zamanında verilerek, Donanma kalyonları için

Kaz Dağı'ndan satın alınması istenmiştir. Malzemenin Ali Reis'in Gemisine yüklenerak götürüleceği, 1303 kantar katranın teslimatına ait kayıtların ilm-ü haber defteri için teslimat gerekmektedir. İstanbul'da Kurşunlu Mahzen'e teslim olunan katranın yol parası hesap ettirdikten sonra 101 kuruş tutan ücretinin Baş Muhasebe'ye kayıt ettirilmesi sağlanmıştır (BOA, ..BH.. /252– 1661). Aynı yılda şubat ayının başında donanma kalyonları ve diğer gemiler için Tire, Burgazhisarı, Ağrıboz, Kaz Dağı ve Aydın sancaklarından alınması planlan ham kendir, yelkenlik bez, reçine, pamuk ipliği ile beraber 3000 kantar zift ve 3000 kantar katranın verilmesi yinelenmiştir (BOA, C..BH.. 19-905). İki gün sonraki evrakta seferber olacak Donanma ve tersane için Biga Mütesellimi Hadımzade Osman Zeyd Mecid ve kethüdalara Tersane-yi Amire tarafından mübaşirlerin tayini istenmiştir. 1220 senesi için tulum ve yol ücretiyle toplamda her kantarı birer kuruştan hesap ettirilmiş olan ücretin mübaşirlere verilmesi istenmiştir. Bayramiç, Tuzla ve Kaz Dağı havalisinden 3000 kantar zift ve 3000 kantar katranı Umur-u Bahriye Nazırı Seyid Ali Elhac Mecit tarafından satın alınımının gerçekleşmesi istenirken; hiçbir tüccara katran satışı yapılmaması için uyarı da yapılmıştır (BOA, C..BH,172–8103).

21 Temmuz 1810 (18 Cemazieyahir 1225) tarihli evrakta her sene Tersane için Kolori Reayası tarafından Kaz Dağı'nda yapılan 3000 kantar katranın 1225 senesi için imali ve hazırlanması ve geri kalan malzemenin Bodrum'dan temini için haber verilmiştir. Katranın nakli için gerekli olan geminin Gelibolu vs .çeşitli yerlerden temin edilmesi ve malzemelerin gönderilmesi bildirilmiştir (BOA, C..BH.. 44-2066).

Donanma kalyonları ve diğer gemiler için her sene yapıldığı gibi 17 Kasım 1813 (23 Zilkade 1228) tarihli evrakta da Kaz Dağı ve havalisinden tulum ve yol ücretiyle beraber kantarı birer kuruştan 3000 kantar zift ve 3000 kantar katranın satın alınması gönderilmesi istenmiştir. Gemi ücreti ile beraber her kantarın 1'er kuruş olarak

hesap edilmesi 1209 senesine mahsuben alınması belirtilir (BOA, C..BH.. 103-4989). Malzemelerin Tersaneye teslimleri için geçen senenin zilhiccesinde Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşı Biga Mütessellimi Hadım Süleyman Paşa' ya gönderilen haberin henüz mütessellime iletilmediği belirtilmiştir. Katranın tersaneye teslim edilmesi için mütessellimlerin gerekli yerlere evrak göndermesi istenmiştir. Üç aydan daha fazla süre geçmiş olduğu halde iki kazadan tahsilat yapılması uygun bulunmuştur. Tersanenin tatil dönemine denk gelmesi nedeniyle zift ve katrana çok daha fazla ihtiyaç olduğu belirtilir. Tersane için bu mevsimde bir ludreden katran ve zift satın alınması; işin gecikeceği de bilindiğinden Biga Mütesselliminin malzemeleri bizzat Tersane-yi Amire ye teslimi istenmiştir.

Her sene yapıldığı gibi Ağırboz havalisinden Kolori reayası tarafından Kaz Dağı'ndan imali yapılan 3000 kantar katranın 18 Mayıs 1816 (20 Cemazielahir 1231) tarihli evrakta Kaz Dağı'ndan tersaneye teslimi belirtilmiştir. Malzeme için gemiler gönderilmesi istenmiştir. İstanbul' a malın iletilmesi için Midilli, Gelibolu, Lâpseki ve Bozcaada vs kazalarından temini sağlanan gemilerle malzemelerin Tersane-yi Amire'ye getirilmesi; bunları vermek üzere kiralanan gemilerle katranın iskeleye taşınması istenmiştir. Bütün bu yapılan masrafların ücretinin 1230 senesine mahsuben alınması vurgulanır (BOA, C..BH. 131-6345).

Yine aradan geçen üç yılın ardından 23 Ocak 1819 (26 Rabiulevvel 1234) tarihli evrakta donanma gemilerine lazım olan Kaz Dağı'nda Kolori reayası tarafından imal ve tedarik olunan senelik 3000 kantar katranın Tersane-yi Amire 'ye her yıl olduğu gibi imali ve iskelelere getirilmesi sağlanmıştır. Bunun dışında Molova Gelibolu, Lapseki ve Y(C)unda Adası kazalarından tedarik edilen gemilerle taşınması belirtilmiştir. 1234 senesi kayıtlarına da müracaat olunarak, tersane için Midilli, Edremid ve Ayvalık kazalarından tulum satın alınması istenmiştir (BOA, C..BH.. 135-6517). Bölgeden katran ve zift yollanmasına birkaç yıl atlanmasına

rağmen devam edilmiştir. Yollanan katran ve zifte kereste de eklenmiş; İstanbul'a malzeme gönderimi sürmüştür.

22 Mayıs 1830 (29 Zilkade 1245) tarihli evrakta donanma kalyonları için her sene yapıldığı gibi bu senede Boğazhisarı ve havalisinden mayıstra ve alborte(a) kirpası,¹⁰ Kaz Dağı'ndan kereste, Gideros, Alaplı ve Çayağzı havalisinden seren ve sütunun tersaneye gönderilmesi istenmiştir. (BOA, C..BH.. 156 – 7402 -2). Kaz Dağı'ndan 3000 kantar zift ve 3000 kantar katranın 500 parça lata-yı kebir çam ile 1000 parça koğuş çam kerestesinin gönderilmesinin üzerinden çok fazla zaman geçmiş olması nedeniyle 1246 senesine mahsuben alınması, zamanında teslim edilmesi istenmiştir. Boğazı Muhafızı Elhac Ali Paşaya gerekli emirler yazılmıştır.

Bir yıl sonraki 15 Kasım 1831 (9 Cemazielahir 1247) tarihli evrakta Tersanedeki büyük gemilerin hazırlığı için Kaptan-ı Derya Halil Paşa'nın evrakı yollanır. Kaz Dağı ve havalisi kazalarından 6000 kantar zift ve katranın alınması belirtilmiş; 1246 senesi tertibinden az olmayacak şekilde 905 kantar 46 ludre zift ve 537 kantar 50 ludre katranın teslimi istenmiştir. Ayrıca 47 senesine tertibinden 2351 kantar 57 ludre zift ve 2401 kantar 33 ludre katran bakayası olduğu da bildirilmiştir. Bendereğli'den(Zonguldak) her sene olduğu gibi senelik satın alınacak zift ve katranın İnebolu, Kastamonu ve Canik taraflarından bakayası ile birlikte satın alınması ve gönderilmesi için Boğaz Muhafızı Vezir Salih Paşa'ya hüküm yollanmıştır (BOA, C..BH ,218–10161-2). Ertesi sene 24 Ekim 1832 (29 Cemazeyilevvel 1248) tarihli evrakta donanma için Kaz Dağı ve havalisi kazalarından temin edilecek zift ve katrandan 1833 / 1247 senesine mahsuben oluşturulan evraklarda belirtildiği üzere İstozlu Yorgi Reis kayığıyla Tersane'yi Amire 'ye teslim yapılması istenmiştir. 371 kantar 80 ludre ziftin 40 paradan hesap ettirilerek 371 kuruşa mal olduğu belirtilmiş; paranın Tersane-yi Amire

¹⁰Mayıstra ve Alborte Kirpası, *Keten* bezi ve pamuklu beze verilen addır.

hazinesine verilmesi, Baş Muhasebe 'ye kayıt olunması istenmiştir. (BOA, C..BH.. 136 - 6559).

Donanma-yı hümayun kalyonları için katran ve zift temini ile alakalı son evrak 19 şubat 1840(15- Zilhicce 1255) tarihlidir. Ağrıboz'un Kolori reayası tarafından Kaz Dağı'nda imal edilen 650 kantar katranın gemi ücretiyle Hristo Reis'in Gemisine yüklenmesi; teslim olunması belirtilir. Her kantarı 40 akçeden hesap olunarak 216,5 kuruş 20 akçe tutan ödemenin kaydının Baş Muhasebe'ye yapılmasıyla ücretin Tersane-yi Amire Hazinesinden verilmesi istenmiştir (BOA, C..BH.. 64 - 3023).

Arşiv evraklarından takip edebildiğimiz kadarıyla devletin her sene olmasa da diğer senelere de ertelenen zift ve katran temini mübaşirler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Devletin kaza başına belli malzeme kotası koyduğu, kazalardan tersanenin ihtiyacı için malzemeleri tedarik etmek adına, başka şahıs ve tüccarlara yapılacak katran ve zift satışına engel olduğunu görüyoruz. Buna karşın malzeme vermekle yükümlü olan kazaların devlete malzeme satmak istemediği de ortadadır. Bazı yıllarda kazalar ürettikleri katran ve zifti daha yüksek fiyattan tüccarlara satmıştır.

1.2. Ertesi Seneye (Bakaya) Kalanlar

Her sene tersaneye teslimi istenen malların çeşitli vasıtalarıyla tesliminin yapılamadığı durumlarda işin seneye ertelenmesi söz konusu olmuştur. Bakaya kaydedilen işlemlerin ilki 24 Temmuz 1735 (3 Rabiulevvel 1148) tarihli evraktır. Donanma gemilerine gerekli olan Kaz Dağı kazalarından alınması istenen katranın tulumlarla tersaneye taşınması için Edremit, Midilli ve havalisinden “*Vulik*” adıyla bilinen gemilerden iki tane istenmiştir. 1000 kantarlık malzemenin taşınması için iki gemiye ihtiyaç olduğu belirtilir ve bu iş için gümrük eminine hitaben yazı gönderilmiştir (BOA, C..BH.. 81-3863).

7 Ocak 1772 (11 Şevval 1185) tarihli evrakta Tersane ‘ye kalafat temini için Kaz Dağı havalisinden katran alınması; istenmiştir. Ayvalık ve Yunda Adaları gemileriyle gönderilmesi için Kaptan-ı Derya Hasan Paşa’ya hüküm yollanır (BOA, C..BH.. ,245-11341). Devletin katran için ödenmesi gereken 1000 kuruşun tahsilinin Tersaneyi Amire’den mübaayacı Seyit Ali Reis ve Hadımsade Hüseyin Ağa’ya verilmesi belirtilirken, 100 lata kerestesinin , Kaz Dağı’ndan kalan katranla beraber gemilere yüklenmesi istenmiştir (BOA, C..BH.. ,245-11341-2) .

Bir yıl sonra aranın ardından 14 Şubat 1773 (22 Zilkade 1186) tarihli evrakta ise donanma kalyonları için Kaz Dağı havalisinde Biga, Ezine, Edremit, Balya ve Tuzla kazalarından her sene ocaklık olarak satın alınan 3000 kantar katranın miri fiyattan her kantarı için birer kuruştan tutan ücretinin verilerek tahsili istenmiştir. Tersane-yi Amire Eminî tarafından her kantarı bir kuruştan 3000 kantar zift ve katranın kazalar ahalisinden bedellerinin verilerek, tersaneye gönderilmesi bildirilmiştir. Tersane-yi Amire Eminî tarafından tayin olunan mübaayacılar tarafından sahiplerine zift ve katranın teslim edilmesi sağlanmalıdır. Tersane-yi Amire’nin ihtiyacı için Mahzen Eminî tarafından her zaman olduğu gibi 86 senesine ait olarak Elhac Ahmet Ağa tarafından satın alması için 1487,5 kantar katran ve 480,5 kantar ziftin teslimi belirtilmiştir (BOA,C..BH..86-4135-2). Mubayaacının teslimat dışında reaya zimmetlerine 1512,5 kantar zift ile 2219,5 kantar katranı, miri fiyata tabi olarak her kantarını birer kuruş 3732 kuruş ücreti vermesi istenmiştir. Sene bakayasından kalan zift ve katranın Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa tarafından tahsil edilmesiyle Tersane-yi Amire’ye gönderimi belirtilir.

1779 dan 1790 yılına kadar mübayaacı Çardaklı es-Seyyid Ali Ağa’ya bölgeden birkaç kez mal alımı yaptırılır. Kaz Dağı’ndaki Ağrıboz havalisinden gönderilen 3000 kantar zift ve aynı miktarda katrandan kalan bakayanın gönderilmesine ve fiyatları aynı

olduğundan takas yapılması için evrak iletilmiştir. 14 Haziran 1779 (29 Cemazeyilevvel 1193) tarihli evrakta kalyonlara ocaklık olarak verilen zift ve katranın Ağırboz'dan 95 ve 97 senesine mahsuben satın alınması ve teslimi Çardaklı es-Seyyid Ali Ağa'ya iletilir. Gönderilmesi ve teslimi istenen ziftin 1300 kantardan fazla olduğu ancak Ağırboz'dan alınan katranın 1195 senesinden 58 kantar ve 62 ledro; Kaz Dağı'ndan 545 kantar 6 ledro; 1197 senesinden 100 kantar katran 80 ludrenin noksan olduğu belirtilmiştir. 1604 kantar zift 48 ludre kaldığı da bildirilmiştir. Anılan zift ve katranın fiyatının uygun olduğu ve tersanenin ihtiyacı olduğundan belirtilenden fazla alınmasının gayet iyi olacağı belirtilir. Bakaya borcun ödenmesi belirtilirken, daha fazlasının teslimi için ziftin her bir kantarının borcu olan bir kantar katrana karşılık takas yapılmasıyla ödenmesi uygun bulunmuştur. Baş Muhasebe'ye yapılan kayıtla Tersane-yi Amire mahzenine gönderilen ilm-ü haber verilmiştir (BOA, C..BH.. 107-5198).

Tablo 3 Kaz Dağı'ndan 1780 -1784 yıllarına ait gönderilen Katran ve zift Miktarları (BOA, C..BH.. 107-5198).

Yıl	Zift (Kantar)	Katran (Kantar)
1780	3000	3000 + 3000
1782	3000	3000 + 3000
1784	-	3000

Tabloda iki yıl arayla gönderim yapıldığını görüyoruz. 9 Ağustos 1782 (29 Şaban 1196) tarihli evrakta donanma kalyonları için mübaşir tayin edilen Çardaklı es-Seyyid Ali Ağa'ya, ayan ve iş erlerine Tersane-yi Amire'ye bağlı Donanma-yı Hümayun kalyonları ve gemilerinin teçhizatını tamamlaması istenmiştir. Bunun için Boğaz hisarları tarafından 6000 kirpas, Kaz Dağı ve havalisinden 3000 kantar katran ve zift, Ağırboz tarafından 3000 kantar katranın

Tersane-yi Amire Eminince satın alınarak nakli bildirilmiştir. 1295 senesine alınmak üzere zift, katran ve kirpasın mübaşirden alacağının Tersane-yi Amire Emine Ruhi Süleyman’a teslimi istenmiştir. 2396 kantar 80 leryo zift ve 1817 kantar katran ve 6000 top kirpasla beraber gönderilecektir. Seneyi mübarekede bakayasının Tersane-yi Amire mahzenlerine teslim edilmesi istenmiş, bu işi yapmaya görevli olan müteahhidin Baş Muhasebe’ye kayıt olması bildirilmiştir. Tersane-yi Amire’ye şu an bir teslimat yapılmadığı bildirilirken, getirilecek malzemelerin hepsinin teslimi için mübaşir tayin edilmiştir. Mübaayacı Seyid Aliye ve ona bağlı her kademenin görevini yapması istenmiştir (BOA, C..BH..255-11791).

22 Aralık 1785 (19 Safer 1200) tarihli evrakta Tersane için Kaz Dağı ve havalisinden zift ve katranın bakayasının tamamen tedariki istenmiş, Tersane’ye teslimat için Çardaklı es-Seyyid Ali Ağa’ya evrak yollanmıştır (BOA, C..BH..261-12063). Tablo 4’de üç yıllık ne kadar malzeme teslim edildiği gösterilmiştir. 1786’da iki kere teslimat yapılmıştır.

Tablo 4 Kaz Dağı’ndan 1785-1787 Yılları Arasında Zift ve Katran Temini (BOA, C..BH.. 261 - 12063).

Emir Ağa			Çardaklı es-Seyyid Ali		
1785	1786		1786	1787	
Katran (kantar)	Zift (kantar)	Katran (kantar)	Katran (kantar)	Katran (kantar)	Zift (kantar)
1282 /46	3000	3000	3000	3000	3000

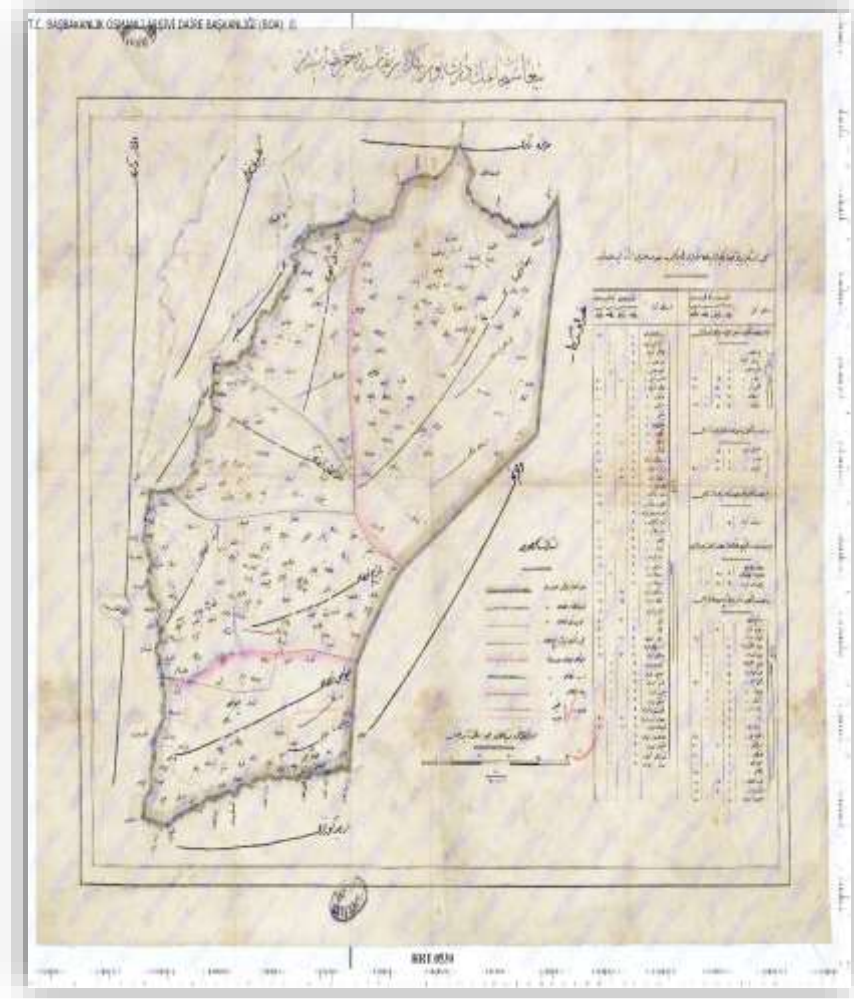
Eksik kalan malzemelerin bu sefer beş yıllık toplamının istendiğini görürüz. Zift ve katran satın alınması için 1784-1788 (H 1198-1202) yılları arasında bu yıllara ait ödenecek 520 kantar zift,

8417 kantar katranın bakıyyesinin olduğu 14 Temmuz 1788(10 Şevval 1202) tarihli evrakta bildirilmiştir. Donanma kalyonları için Kaz Dağı ve havalisinden satın alınması istenen zift ve katranın belirlenen miktardan noksan gönderildiğı ve hazırlıkların tamamlanarak eksiksiz şekilde nakli belirtilir. Satın almaya görevli bulunan memur Çardaklı es-Seyyid Ali'ye evrak gönderilir (BOA, C..BH.. 67 - 3143). Çanakkale'deki ¹¹Lâpseki Kadısına ve Kaz Dağı havalisinden zift ve katran tedarikiyle görevli Çardaklı es-Seyyid Ali Ağa'ya 15 Temmuz 1789 (21 Şevval 1203) tarihli yollanan evrakta malzeme parasının peşin verildiğı belirtilir. Kaz Dağı ve havalisinden tersane için katran ve zift satın alacak görevlinin altı sene içinde 1298 senesinden 1202 senesine kadar yapılan teslimattan hariç kalan katran ve zifti teslimi istenmiştir. Baş Muhasebe'ye kayıt olan 7800 kantar 91 Ludre katran; 1427 kantar 95 ludre ziftin hiçbir şekilde eksik bırakılmamak kaydıyla Tersane-yi Amire 'ye yollanması belirtilir (BOA, C..BH..70-3303). 1790 teslimatı Çardaklı es-Seyyid Ali Ağa'nın son görevidir. 28 Haziran 1790 (15 Şevval 1204) tarihli evrakta 976 kantar katrandan kalan bakayanın mübaşirler tarafından tahsil edilmesi yazılmıştır. Donanma-yı Hümayun kalyonları için Kaz Dağı ve havalisinden satın alınan Lâpseki'de oturan Çardaklı es-Seyyid Ali Ağa'ya ısmarlanan katran ve zift bakayasının tahsili istenmiştir. Durumun Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı Vezir İzzet Mehmet Paşa'ya iletilmesi istenmiştir (BOA, AE. SSLM. III 98-5886).

1792 senesine ait olmak üzere 26 Haziran 1792 (6 Zilkade 1206) tarihli evrakta Tersane için Kaz Dağı ve Ağrıboz'dan satın alınacak zift ve katranın, bakayası olan 1958 kantar 69 ludre katran; 3000 kantar katranın Ağrıboz reayasından alınması; işin Tuzlacı Elhac Muhammed'e görev verilmiştir. Devletçe ödenmesi lazım gelen ücretin tamamen teslim edilmesi istenmiştir. Kaz Dağı'ndan imal olunan zift ve katranın mirisinin Divanhane tercümanı ve

¹¹ Tuncel, 1993, 197-199.

Kocabaşlarına verilmiş olduğu; Ağırboz'dan alınacak mallara mahsuben Kolori reayası tarafından imal olunacak 3000 kantar katranın alınacağı ve gönderileceği belirtilmiştir. Kaz Dağı mübayacasının Kolori Reayasından katranı alması belirtilmiştir (BOA, C..BH, 39-1857).

Harita 3. 1867 yılı Biga Sancağı Haritası. (Çanakkale'nin Biga, Lapseki, Ezine, Bayramiç ve Ayvacık kazaları) .(BOA, HRT.h..530) . EHT (Ölçek 1/400000) .

10 Kasım 1796 (9 Cemazielevvel 1211) tarihli evrakta Ahmet ve Süleyman Reisin gemilerine yüklenerek 538 kantar 74 ludre katran teslim etmesi için hesap ettirilen 179,5 kuruştan 19,5 kuruş indirim yapılmıştır. Daha fazlasının 160 kuruş verilerek Baş Muhasebe'ye teslimi sağlanmıştır. Donanma için Ağrıboz'a tabi Kolori Reayasının Kaz Dağı'nda yaptıkları 538 kuruş 74 para tutan katranın, Tersane Mahzeni'ne teslim edildiğinden parasının verilmesi sağlanmıştır (BOA, C..BH.. /91-4399).

Malzeme tedariki için sadece Ağrıboz Adası'nın adının geçtiği evraklara da rast ediyoruz. 13 Mayıs 1801 (29 Zilhicce 1215) tarihli evrakta Donanma-yı Hümayun kalyonlarının ihtiyacının karşılanması için her yıl Ağrıboz'dan satın alınan Kolori Reayası tarafından imal olunan 1215 senesinden tahsil edilecek ücretin Hüseyin Reis'in gemisine yüklenmesi istenmiştir. 750 kantar katrandan 10 kantarının noksan olduğu belirtilmiş; toplamda 1140 kantarı getirilmiş ve mahzene teslim olmuştur. Mahzen Müşiri müdürüne verilen ilm-ü haberde, reisin tüm katranı eski fiyattan hesap ettirmesi istenir. Noksan malzemenin ücretinin geri ödemesi ve satış sonrasında 240 kuruş ödemenin bulunduğu hatırlatılır. Toplamda 1200 kantar katranın 1 kantarlık ücreti ise 48 kuruştur. 240 kuruştan 20 kuruş yapılan indirimle 220 kuruşun verilmesi Baş Muhasebeye bildirilmiştir (BOA, AE. SSLM. III/38-2179).

Midilli Mütessellime yazılan 1 Mayıs 1805 (2 Rabiul Evvel 1220) tarihli evrakta Kolori Reayası tarafından miri fiyat üzerinden kantar başına malzemeyle tulum ücretinin 80 akçe verilmesi belirtilir. 3000 kantar katran, 3000 kantar ziftin Kaz Dağından tulum olmasıyla taşınamayacağı bildirilir. Midilli, Ayvalık ve Edremid' den tulum tedariki yapılması istenmiştir. Kazalardan büyük yağ tulumları bulunmasıyla Hacı Hasan tarafından 30 paraya satın alınması iki gemi yardımıyla taşınması belirtilir (BOA, C..BH..218-10136). Geçmiş senelerden kalan bakaya teslimlerin de yapılması bildirilir.

Biga Sancağı Mütessellimine ve diğer yöneticilere yazılan evrakta suret defterlerine Tersane tarafından hemen kayıt yapılması; mübaşirlere evrakların defterdara gönderilmesi belirtilir. 22 Temmuz 1817 (8 Ramazan 1232) tarihli evrakta Donanmayı hümayun kalyonların ve gemileri için lazım gelen Kaz Dağı ve havalisinden 3000 kantar zift ve 3000 kantar katranın gönderilmesi bildirilir. Tersane defterlerine müracaat olunarak düzenlenen pusula gereğince 1228 senesinden 1231 senesinin sonuna kadar dört senelik tertipten teslim edilmesi gereken miktara göre oldukça az teslimat yapıldığı belirtilir. 6899 kantar 40 ludre zift, 4795 kantar 41 ludre katran bakaya kaldığı belirtilmiştir. Tersane'yi Amire'nin mala ihtiyacı olduğu, pusula gereğince malzemelerin vaktinde gönderilmesi istenmiştir. 10.694 kantar 80 ludre ziftin acilen imal edilmesi ve gemilere yüklenmesi, Dersaadet'e gönderilmesi, Tersane-yi Amire'ye teslim olunması tekrarlanır (BOA,C..BH../131-6347).

Tablo 5 . 1814-1822 yılları arasında Katran ve Zift Kayıtları

1814 Senesi (Kantar)		1821 Senesi(Kantar)		1822 Senesi(Kantar)	
Katran	3000	Katran	3000	Katran	3000
Zift	3000	Zift	3000	Zift	3000
Tulum ücreti ve yol parası (Nevl)	120	Tulum bahası ve Nevli	120	Tulum ücreti ve yol parası (Nevl)	120
Toplam	6120	Toplam	6120	Toplam	6120

Tabloda yine aynı miktarlarda katran ve zift temini devam etmiştir. Yapılan masraflar içine tulum ücreti ve yol parasının da dahil edildiğini görüyoruz.

16 Eylül 1822 (29 Zilhicce 1237) tarihli evrakta donanma gemileri için Kaz Dağı ve havalisinde imal edilerek alınan zift ve katranın yol ücretinin verilmesi istenmiştir. Zift ve katrandan 1237 senesi tertibine mahsuben Ovalı Hacı İsmail Reis gemisiyle malzeme getirilmesi istenmiştir. Tersane-yi Amire ye teslim olunan 145 kantar zift ve 245 kantar katranın toplamı 390 kantardır. Her kantarı 2'şer kuruştan hesap edilen yol parasıyla toplamda 780 kuruş ücreti kaydedilmiştir. Hesabın Baş Muhasebe'ye kayıt olunması ve Tersane-yi Amire hazinesinden verilmesi istenmiştir (BOA, C..BH.. 71-3348).

Bakaya verilen son evrak aradan geçen on yılın ardından gönderilmiştir. Bu süre içinde idari yapılanmada farklılık olduğu için sancak teşkilatlanmasında değişikli yapılmıştır. 14 Mayıs 1832 (13 Zilhicce 1247) tarihlidir. Bu evrakta donanma için Kaz Dağı ve havalisinden her sene gönderilen zift ve katrandan bakaya kalanlarının mübaşire gönderildiği; mübaşir hazır olduğu halde taraflardan istenen, zift ve katranın imalinin sadece Bayramiç kazası tarafından yapıldığı belirtilmiştir. Kazanın Biga Sancağından ayrılarak Hüdavendigâr sancağına bağlandığı göz önüne alındığında her kazanın hissesine düşecek kadar ödeme yapması istenmiştir. Durum Tersaneyi Amire gönderilmiş; Bayramiç kazasının hissesine düşecek 857 kantar zift ve katranın Bayramiç Dağlarında yaptırması belirtilmiştir. Voyvoda tarafından yirmi beş gün sonra 1247 yılına ait gönderilmesi istenen malların; 1246 bakayasından kalanlarla birlikte durumu Baş Muhasebe'ye yazılmıştır. Tatar gönderilmesiyle işin bitirilmesi belirtilir. Her bir kazanın kendi hissesine düşeni imal etmek üzere hazırlanması iletilir. Biga Sancağına bağlı Biga, Çan, Ezine kazaları ve Ayvalık, Bayramiç, Balya Edremit kazalarının bu işten hariç tutulduğu; Bayramiç'in hissesini yapması istenmiştir. Katrancı ustasının 6-7 ay sürecek imalat için hemen başlanmasını, bunların diğer malzemelerle beraber gönderilmesinin belirttiğini görürüz. Bu amaçla çeşitli mübaşirler tayin edilmişse de, zift ve

katran imal olunamamıştır. 1247 yılı tertibinde altı senede 700 kantar bakaya kaldığı, Mehmet Salih Paşa tarafından kayıt edilmiştir (BOA, C..BH..101-4863). İş bitmediği takdirde başka bir mübaşir tayiniyle malların ulaştırılması istenmiştir. Edremit ve tarafında zift ve katran imal olunduğu incelenmiştir. Durum için adam yollanmış Edremit'in uzakta yer aldığı; diğer kazalar ahalisinin de bu işi gayet iyi yaptığı düşünüldüğünden zift ve katran imal ustası da olmadığından Biga Sancağının zift ve katran imalinin Biga, Çan ve Ezine kazalarından karşılanacağı; Ayvacık, Bayramiç ve Balya, Edremit kazalarının ise başka hükümet olduğu bildirilir. Bayramiç'in ise kendine düşen payı verdiği belirtilmiştir. 15 Şubat 1832 (13 Ramazan 1247) tarihli evrakla 1246 senesinden 100 kantar bakaya olduğu bu günlerde gönderileceği; 47 senesi tertibinin ise şu günlerde hazırlanmakta olduğu ve yollanacağı bildirilmiştir. Cenderoz tarafından malzemenin Mübaşir Azad Ağa tarafından Tersane-yi Amire-ye gönderilmesi belirtilmiştir (BOA,C..BH.. 101-4863).

Katran ve zift tedarikinin “Bakaya” olarak verilerek sürdürüldüğünü görüyoruz. Hükümet, hemen hemen her sene allanacak 3000 kantar zift ve katranın imaline çalışmıştır.

1.3. Diğer Yerel Tersanelere Katran ve Zift Temini, Zift ve Katranın Farklı Kullanım Alanları

İnşa edilen diğer yerel tersane tezgâhlarındaki gemiler İstanbul' a yollanmak üzere yapılmıştır. İlk evrak 23 Ağustos 1759 (29 Zilhicce 1172) tarihlidir. Midilli'de inşa olunan iki kalyon için gerekli 1500 kantar katranın, Edremit, Bayramiç kazalarından Tersane-yi Amire'ye gönderilmesi istenir. Tulum ve gemi ücretiyle beraber ödemenin yapılacağı; Midilli Nazırı ve kaza emirlerine yazılmıştır (BOA, C..BH.. 268-12359).

Midilli Adasında Midilli Mütesellimi tarafından inşa olunan iki Donamayı hümayun kalyonunda 31 Ocak 1771 (14 Şevval 1184) tarihli Nazır Halil Ağa'nın arzuhalinde belirttiği gibi katran ve zift

gönderilmesi istenmiştir. Bundan önce Çardak sakinlerinden Kaz Dağı havalilerinden satın alınması için Ali Reis'in gemisine 1000 kantar katran yüklenerek Midilli'ye nakil edilmiştir. Ancak reise hitaben durum yazılmış; Midilli Adasında yapılacak kalyonlara gerekli zift ve katranın bir an evvel Kaz Dağı'ndan satın alınarak gönderilmesi hakkında Seddülbahir Muhafızı eski Sadrazam Ali Paşa'ya ve Biga Mütesellimi' ne evrak gönderilmiştir (BOA, C..BH.. 86 – 4107).

23 Mayıs 1789 (7 Zilhicce 1212) tarihli evrakta Limni Adası'nda Elhac Mehmet Bey tarafından yapılmakta olan fırkateyn için zift ve katranın her kantarının birer kuruştan Kaz Dağı'ndan mübaşirler tarafından satın alınması bildirilir. Tersane-yi Amire'ye ait ücretin de Baş Muhasebe'den ödenmesi istenmiştir (BOA, C..BH.. 168- 947).

Sakız Kalesinde kullanılmak üzere iki defa katran istenmiştir. Bahri Sefid Boğaz Muhafızı mirmiran Seyid Ali Paşa tarafından Sakız Kalesi'nde mevcut top arabaları vs için lazım olan katrandan Kaz Dağı ve havalisinden gönderilen 50 kantar katran yetmediğinden Tersane tertibini sıkıntıya sokmamak üzere 50 kantar katran daha satın alınması ve gönderilmesi belirtilir. 19 Ocak 1826 (9 Cemazeyilahir 1241) tarihli evrakta Sakız Kalesi'ne Bahri Sefid Boğazı muhafızı Elhac Mustafa Paşa tarafından bundan daha önce de 50 kantar katran gönderilmesi sağlanmıştı diye yazılır. Şahıs tarafından daha önce yapıldığı gibi kaleye katran gönderilmesi; kalenin muhafızı Yusuf Paşa tarafından Sakız Naibine bildirilmiştir. Tersane Emni Karatu Efendi'ye o bölgede Tersaneyi zora sokmayacak kadar, 50 kantar katran daha getirilmesi 1239 senesi Cemazielahir başında gerekli ücret ve yol parasının Tersane-yi Amire Tertibini zarara sokmadan kaleye gönderilmesi bildirilmiştir. (BOA, C..AS.,421-17454). Burada ilginç olan 1826 yılında yapılacak olan teslimat için üç yıl kadar uzun bir süre geçtiği gerçeğidir. Aynı işlem diğer evrakta da vardır. 21 Mart 1829 (15

Ramazan 1244) tarihli evrakta yine aynı kale için 88 parça kundakta kullanılmak üzere katran gönderilmesi bildirilir. Kaz Dağı havalisinden 50 kantar katran satın alınarak gönderilmesi; Sakız Muhafızı Yusuf Paşa'ya kayıt edilmesi gerekmektedir. Bahri Sefid Boğaz Muhafızı mirmiran Seyid Ali Paşa tarafından satın alınması 1241 senesi Cemazielahirinde evrak gönderilmiş olduğu belirtilmiştir. İcap eden ücret -yol parası ve masraflardan indirim yapılarak 150 kuruşu devlet tarafından verilmek üzere kalede mevcut olan 88 parça kundak için 30 kantar katranın yeterli geleceği, yazılır. Malzemenin iletilmesi durumun Dersaadet'e bildirilmesi istenmiştir (BOA, C..AS, 809- 34356).

2. Kereste Temini

Kaz Dağı'nın, yapılan gemiler için kereste tedarik eden bir merkez olduğunu evraklardan izliyoruz. Gemi yapımındaki temel malzeme kerestedir. Bu iş için kullanılacak oldukça fazla çeşitte kereste tipi görürüz (Bostan, 2003,102-104). Lata-yı kebîr ve koğuş çam keresteleri, çam ağaçlarından elde edilmekteydi. Başta Tersaneyi Amire için olmak üzere Kemer, Midilli, Rodos, Kale-yi Sultaniye'deki çeşitli tiplerdeki gemilerin inşası için kereste istenilmiştir. İnşa teknikleri bakımından ise, dönemin şartlarına uygun olarak kalyonlar keresteden yapılmakla beraber, geminin modelinden kaynaklanan farklılık sebebiyle pek çok kereste çeşidine ihtiyaç oluyordu ve bu durum kereste temini için devletin yeni orman kaynaklarına ulaşması mecburiyetini beraberinde getiriyordu. Kalyonların kadırgalara nispetle uzun ve yüksek olması sebebiyle çok daha fazla keresteye ihtiyaç duyulması yanında kalyonlarda bulunması gereken sütun ve seren direklerinin varlığı ve çeşitliliği bu konuda aynı tedbirler alınmasını gerektirmiştir ve kalyon aksamına göre kereste çeşitleri ortaya çıkmıştır. Bir kalyonun sütun ve serenlerinin çeşitliliği geminin büyüklüğüne göre de değişiyordu (Baykara Taşkaya, 2021, 336-365).

Öncelikle bazı şahıslara verilen kereste kesim imtiyazlarına değinmek yerinde olacaktır. Maliye Nezaretine yazılan 2 Nisan 1868 (9 Zilhicce 1284) tarihli evrakta Kaz Dağı ormanından kesilen kereste için taliplilere ihale edilmesi için Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne gönderilen evrakta da belirtildiği üzere işlemlerin yapılması ücretinin ödenmesi istenmiştir (BOA, A.}MKT. MHM./404-3). 30 Eylül 1868 (12 Cemazielahir 1285) tarihli evrakta Pope ile Bspaben adlı şahıslara Kaz Dağı ormanlarından mukavele haricinde ağaç kesme ve nakline müsaade edilmemesi belirtilmiştir. Kaz Dağı ormanlarını kestiği için Tersane-yi Amire'deki inşa faaliyetini engelleyeceği; bunların haricinde Tersane-ye Amire'nin işine yarar kerestelerin kesildiği, malzemenin usul ve nizamına uygun olarak alınması birçok zaman alacağından bu müddet zarfında gösterilen miktardan fazla kereste kesilerek nakledilmesine de izin verilmemesi istenmiştir. Bu istekle gelenlere iskelelerden ruhsat verilmemesi bildirilmiştir. Memurlar tarafından damga vurulan ağaçlara dokunulmamış; Maliye Nezaretine evrak bildirilmiştir. Tersane-yi Amire için gerekli kerestenin güzelce muhafaza edilmesi istenmiştir. Bahriye Nezareti'nin gönderdiği evraka acele olarak cevap beklendiği bildirilir (BOA, A.}MKT. MHM./422-21).

Kişilere imtiyazla ormanların işletilmeye verilmesi için son evrak; Cumhuriyet döneninde yollanmıştır. 13 Temmuz 1923 (29 Zilkade 1341) tarihli evrakta Kaz Dağı ormanları Tersane-i Amireye ait olduğundan, müzayede yoluyla başkasına verilmesinin uygun olmadığı belirtilmiştir. Maliye Nezareti'ne yazılan evrakta mahallin meclisi tarafından ormanların ihalesinin gerekli olacağı Bahriye Nezareti'ne gönderilmiş; meclis-i mahsus-u vükelada görüşülen duruma göre bilgi verilmesi istenmiştir (BOA, A.}MKT. MHM./394-2).

2.1. Tersane-yi Amire Gemileri için Malzeme

1761 yılında kereste ile ilgili ilk evrak gelmiştir. 14 Mayıs 1761 (9 Şevval 1274) tarihli evrakta Nefsi Kale-i Sultaniye İslam ve

reayadan olan kaza ahalisinin öteden beri ziraat ve bölge koruması (hırsat) ile geçimlerini sağladıkları belirtilir. Kaz Dağı nam Tağı karyesi olan Bayramiç, Ayvacık ve Ezine kazalarının devlete kereste göndermekte oldukları fakat halkın bunu gönülden istemedikleri belirtilir. Adı geçen kasabaların tam 40 saat mesafede olduğu düşünüldüğünde, kereste kesimi ve iskeleye nakil edilmesinin öküz ve arabalarla yapılacağı belirtilmiştir. Fakat ahalilerinin bunu istemedikleri; Kale-yi Sultaniye meclis-i kebirinin, İslam ve reaya Hristiyanların bu durumlarının incelenmesi istenmiştir. Bu iş için Mübaşir aracı tutulmuştur (BOA, MVL, 571-19). Kaz Dağı'nın ziraatla meşgul olduğu belirtilirken vermekle yükümlü oldukları miri ürünleri göndermek istemedikleri açıkça belirtilmiştir.

Bölgeden kereste nakli devam etmiştir. 6 Temmuz 1768 (20 Safer 1182) tarihli evrakta Kaz Dağı'ndan kereste kesimi ve nakli için gönderilen Tersane-yi Amire Mimar Ali Halife'nin harcırahıyla toplamda 16.000 akçenin muhasebeden gönderilmesi istenmiştir (BOA, AE. SMST. III/98-7397). Evrakta başka bir bilgi verilmez. 23 Ekim 1776 (10 Ramazan 1190) tarihli Kaptan-ı Derya Vezir Gazi Hasan Paşa'ya gönderilen evrakta, Vezir Sadık Mecid Paşa Reis'in gemisi için Kaz Dağı'ndan lata ve kereste gönderilmesi istenmiştir. Rodos ve Midilli'de inşa olunan kalyonların bir an evvel tamamlanarak denize indirilmeleri belirtilmiştir. 1000 parça lata, 1500 parça kebir koğuş kereste gönderilmesi için mübaşirler tayin edilmiştir (BOA AE.SABH.I../281-18911).

Tersane-yi Amire Emine tarafından iki kalyonun inşasında kullanılmak için mübaşir tayini istendiği 28 Eylül 1782 (20 Şevval 1196) tarihli evrakta bildirilir. Donanmanın gemileri tamirâtı ve inşaatı için Kaz Dağı ve havalisinden kereste gönderilmesi istenmiştir (BAO, C..BH.. 124-6020). 1000 parça koğuş çam, 500 parça lata-yı kebir çam için Tersane Emine Hasan Ali Mahmut tarafından tayin olunan mübaşirlerle kesim yapılması ve kesilenlerin nakli istenmiştir. Malların taşınması için Askeri, gayri askeri,

Doğancı, Şahancı, Çakırcı, Fezelkeş, Arabacı ve Havas herkesin seferber olmasıyla yardımı istenmiştir.

Tablo 6’da belirtildiği gibi Bali Alam Lodsılata’nın gemisiyle 15 Eylül 1784 (29 Şevval 1198) tarihli evrakta Kaz Dağı ve havalisinden kesilip aşağıda isimleri yazılı olan kalyonlarla muhtelif zamanlarda nakil olunan çam kerestelerinin çeşidini ve miktarlarını gösterir pusula gönderilmiştir (BOA, C..BH.. 261-12083).

Tablo 6, 1784 Yılı Yapılan Teslimatlar

Malzeme	Parça	Kantar
Lata-yı kebir çam	1000	-
Koğuş Çam	2000	-
Katran	-	3000

Tablo 7 1879-1880(1297- 1298) yılı Gemilerle Yapılan Kereste Nakli

Gemi	Yıl	Lata-yı Çam(Parça)	Koğuş Çam	Toplam
Ağır Kalyon Nasrhak	97	-	270	-
Hünkarım Miri Tarak	97	-	100	-
Kalyon Tusaz –Halil Paşa Hüseyin	97	30	180	-
Kalyon Hedile El Memun	97	45	270	-
Hekle ve Miri Hedid	97	20	150	-
Kalyon Reamet Hamamcı	98	60	280	-
Kalyon Buladacren	98	80	370	450

Kalyon Teretaral Ali Kapdan	98	30	200	230
Kalyon Tunyad Fadıl Paşa	98	40	226	266
Kalyon Büyük Elagözlü	98	88	106	194
Kalyon Tunyad Fadıl Paşa	98	27	86	113

Tablo 7’de 97-98 yıllarına ait birkaç defa farklı şahısların kalyonlarıyla taşınması yapılan kerestelerin miktarları verilmiştir. Görüldüğü gibi en çok istenen kereste türü de lata çam ve koğuş çamdır.

2.2. Diğer Yerel Tersane Mahalleri ve Çeşitli Kullanım Alanlarına Kereste Temini

Kaz Dağları’nın kerestesinin etraftaki yerel tersanelere de yollandığını görüyoruz. İlk malzeme gönderimi Kemer Edremit’e iletilmiştir. 17 Ağustos 1732 (25 Safer 1145) tarihli evrakta Kemer-i Edremit sahasında Kara Osmanzade Küçük Hüseyin’in inşa etmekte olduğu kalyon için Kaz Dağı ve havalisindeki yedi kazadan 100 parça koğuş çam, 500 parça lata-yı kebir kerestesi gönderilmesi istenmiştir. Senelik 1500 parça kereste istenmiş; 1235 senesinden 44 senesine gelinceye kadar biriken malın sayısından daha az malzemenin gönderilmemesi istenirken; 7779 kuruş ücret ödenmesi gerektiği hatırlatılır. Bakaya keresteden 100 parça koğuş ve 200 parça lata-yı kebir çam kalmıştır. Firkateyne gönderilmek üzere 1200 parça kerestenin sahaya nakil edilmesi, memurlara teslim edilmesi belirtilir. Bu amaçla verilen talimat üzerine geride kalan 6579 parça kerestenin üçte birinin bırakılabileceği; şahsa gönderilen 1200 parça kerestenin ise hızlı bir şekilde sahaya nakil edilmesi bildirilir. İş, Bahri Sefid Muhafızı Mustafa Paşa’ya yazılmıştır. Mahallere gönderilen adı geçen kazalar ahalisinin 1200 parça keresteyi Midilli Nazırı Ağa’nın teslim etmek üzere gönderdiği;

bundan daha fazlasına ise borcumuz yoktur diye cevap verdikleri belirtilmiştir. 7779 parçalık kerestenin kazalardan bakaya denilmesine rağmen verilmediği gibi görevlilerin azarlandığı bildirilmiştir. Firkateynin biran evvel tamamlanması için bitirilmesi için işlin acil olduğu belirtilmiş; bakaya 1200 parça kerestenin biran evvel yollanması, malzemenin gecikmeden sahaya iletilmesi belirtilmiştir (BOA, C..BH.. 246-11409).

28 Nisan 1733 (14 Zilkade 1145) tarihli evrakta ise Midilli’de yapılacak 51 (38,5 metre) ve 53 zira (40,17 metre)¹² zira’lık iki kalyonun yapımı için gerekli kereste miktarı için mimarın keşif defteri yollanmıştır. Kerestenin Ezine-i Kaz Dağı'ndan temin olunarak Midilli'ye nakli istenmiştir. Kaptan Paşanın evrakı Ezine-yi Kaz Dağı süvarisi Ahmet Ağa ile Kemer-i Edremit Voyvadası Koca Mehmet Ağa’ya gönderilmiştir. Kalyon ,liman reisi ve kalyon mimari tarafından kerestenin gönderilmesi belirtilir (BOA, D..BŞM.d...1785). Tabloda verilen ilk sayı alınacak olan malzemenin adedini ikincisi de tutarını bildirmektedir. Alınacak kerestelerin uzunlukları ise zira şeklinde ölçüleriyle birlikte kaydedilmiştir.

Tablo 8 Midilli’de Yapılan 51 Ziralık Kalyon

Omurga 10/ 6400	Budca Silme Sagir 2/1200 (zira 8)	Bade Budu silme Sagir 4/1040 (zira 8)	İstarburu Silme Sagir 41800 (zira 8)	Buru Silme kat 2/12300
Kanad Meşe 2/26 Zira 8	Yare kanat 4320 Zira 8	Ustad Omurga 5/800	Akrep Ser ve Kıç 2/380 (Zira 14)	Pireçol Akreb 5/1000
Tırhandil çam 2/240	Döşek kalyon 80/8600 (zira 9)	Çatal Katga 25/1250	Eke Kalyon (Zira 8) 160/11200	Katka Sırd ve Kıç 50/2500

¹² **Zira**, İslam ülkelerinde ve Osmanlılarda kullanılan dirsek ucuyla orta parmak ucu arasındaki mesafeye denk düşen uzunluk ölçüsü birimidir.

Dolmasız (zira 8) 25/3700	Dolmakıç 75/3750	Perulita Lekarmur 320/19200	İki Latalı 320/16000	Serçaya 100/16000
Elvah Ekeri 100/9500	Berecun Kelyu 700 /35000	Pireçol Lamyadre 300/ 8100	Harca (zira 9) 25/1500	Babalık Meşe 2/400
Maymuncuk Kebir Karaağaç 2/200	Maymuncuk Sagır Karaağaç 4/240	Urgat Karaağaç 3/4120	Urganlı Karaağaç 2	Koğuş Kalyon 1000/120000
Lata-yı Kebir 200/38000	Lata-yı Sagır 300/30000	Çam ve yaklık Vüruduna 120/9600	Çabuk Kurma için 400/2800	On kayık 2/300
Kayık Kol 12/420	Dümen 1 /600	Yekse 2/160	Sürme Hal Zira 80/3200	Kızak 20/14000
Felenk 180/10800	Ugat Kara 6/840	Koğuş 120/19200	Dilme için Tomruk 500/2500	

Görüldüğü gibi 51 zira ve 53 ziralık kalyonların keresteleri birbirine benzemektedir.

Tablo 9 Midilli’de Yapılan 53 Ziralık Kalyon

Omurga 10	Budça Silme sagır 2	Budca Silme Sagır 3	Ustad Yaru Silme Kebir 4	Bodur Silme Kıç 2
Kanad Meşe 28/ 2	Pare Bir Kanad 4	Ustad Omurga 5	Akreb ve Kıç 2 /2 (zira 14)	Pİreçol Akreb 5
Tirhandil 2	Döşek Kalyon 9/ 85	Eke Kalyon 18	Kangasır Kıç 55	Çatalkatka 28
Dolyesır 80 (zira 8)	Dolye 2/8 80	Burutalı Lakrmoz 2/8330	İki çerletalı /8 320 (zira 2)	Suhaya 8 / 110
Elvac Eğri 8 110	Pireçol kebir 720	Pireçol Yalavra 320	Hırsça 9 /27	Babalık Meşe 2
Maymuncuk Kebir Karaağaç 2	Maymuncuk Sagır Karaağaç 4	Irgad Karaağaç 3	Urganlı Karaağaç 2	Koğuş çam kalyon 1020
Lata kebir çam 320	Lata sagır çam 320	Dayaklık ve Revtağ 130	Çubuk çam 420	Adak Kalyon 20

Kalyon Kol 12	Dev Hatıl Karaağaç 1	Yeke Karaağaç 1	Sürme Hatıl 22	Kızak 20
Felenk 180	Kara Ağaç 6	Koğuş 120	Besleme için Tomruk 800	

Yapılan diğer bir kırlangıç kalyonu için 6 Kasım 1787 (25 Muharrem 1202) tarihli evrakta kereste istenir. Midilli'de yapılacak iki kırlangıç sefinesinin üç ayda tamamlanmasının sağlanması için Midilli Nazırının belirttiği sürede işi gerçekleştirmesi istenir. Kaz Dağı'ndan kereste tedariki bildirilir. Midilli Nazırı Seyid Ömer Ağa tarafından Midilli sahasında inşa olunan 24 zira (18-19 metre) geminin inşası için Nazırı sabık Süleyman Ağa 'ya görev verilmiştir. Ecnas kerestesi Midilli Ahalisinden ve çok az miktardaki kerestesinin ise Kaz Dağı tarafından kesilmesi için inşanın bitirilmesi, kalyonun suya indirilmesi(tenzil) belirtilmiştir. On gün içinde kalyonların sütunları dahil bütün hepsinin kalan ahşap, felenk ve kazaklarının yapılması istenmiştir (BOA, C..BH 253-11722).

20 Eylül 1789 (29 Zilhicce 1203) tarihli evrakta Tersane-yi Amire sahasında tamir edilecek gemilere gerekli olan ecnas kerestenin Kaz Dağlarından kesilerek nakledilmesi için Ordu-yı Hümayundan defter ve evrakların gönderilerek vakfa (Mevkufat) kayıt ettirilmesi istenmiştir. Baş Muhasebeden kayıtların İlm-ü haberlerinin gönderimi yapılmıştır. Ücretin 1204 senesinden alınmak üzere verildiği belirtilmiş; orduyu hümayun tarafından ücretleri verilmek üzere, düzenlenecek olan kerestelerin suret defterlerinin İstanbul'da düzenlenerek mahallerine ulaştırılması bildirilmiştir (BOA, AE. SSLM.III/392–22680). Tersane Emimi Ağa, orduyu hümayuna gelerek işleri halletmiş; kayıtlar, Baş Muhasebe 'ye gönderilmiştir (BAO, AE. SSLM. III/392 – 22680-2).

Kale tamirinde kullanılmak üzere malzeme istendiği de olmuştur. 2 Kasım 1790 (24 Safer 1205) tarihli Ayazmend Kadısına

¹³ yazılan evrakta Çandarlı Kalesi'nin imarında kullanılmak amacıyla 62 kuruş masrafla gerekli kerestenin biran evvel gönderilmesi yazılır. Kaz Dağı'ndan kereste, Çandarlı karşısında Temrut adlı yerden taş, Menemen'den araba, Sakız ve Foça'dan ameale tedariki sağlanması için evrak yollanmıştır (BOA, C..AS.. 1202-53815).

Diğer evrakta kereste kesim işlerinin ne zaman yapıldığı hakkında ayrıntılı bilgiler verildiğini görüyoruz. 3 Şubat 1795 (23 Rabiul evvel 1199) tarihli evrakta donanma kalyonları için Kaz Dağı ve havalisine bağlı kazalarından alınması istenen 100 parça koğuş ve 500 parça lata-yı kebir çam kerestelerinin kışın etkisinin hafiflediğinde kesileceği belirtilir. Devlete nakil edilmeleri için Gazi Hasan Paşa tarafından gerekli olan mübaşirler tayin edilmiştir. Emir Süleyman tarafından 143 parça koğuş ile 500 parça lata-yı kebir çam kerestesinin icap eden miri fiyatı 1203,5 kuruş tuttuğu bildirilmiştir. Malzemenin mübaşir tarafından teslim edebileceği belirtilmiştir (BOA, C..BH../271–12517).

Malzeme taşınması esnasında uygulanan yönetmeliklerden biri malzeme götüren geminin malını boşalttıktan sonra geminin tekrar boş dönmesi nedeniyle bu durumu önlemek için gemiye tekrar mal yüklenmesidir. 3 Ekim 1797 (11 Rabiulehir 1212) tarihli evrakta Hassa silahşörllerinden Osman Bey tarafından Kale-i Sultaniye sahasında yeni yapılmakta olan kalyonun inşasında gecikme yaşanmasını önlemek için Kaz Dağı ve havalisinden kereste getirilmiştir. Donanmayı hümayun gemilerinden Yusuf Kaptan'ın şu an idaresinde bulunan aktarma sefinesine kaptan-ı derya tarafından haber gönderilmiştir. Kaz Dağı'na malzeme götüren bu geminin işi bitince dönüşünde tersaneye boş gelmemek için oradan kereste yüklenmesi yapılmıştır. Kaptan Paşa tarafından aktarma sefinesi kaptanı ile mürettebatına 695 kuruş ve 138 kuruş kumanya ücretiyle

¹³ Altınova (Ayazmend), *Balıkesir ilinin Ayvalık ilçesine bağlı bir mahalledir.*

toplam 833 kuruş ödenmiştir. Ücretin Hazineyi Amire ‘den verilmiştir (BOA, C..BH.. 122-5910).

Arşivde tamamlanamayan gemilerin yapımı için Kaz Dağı’ndan kereste getirilmesine ihtiyaç olduğu durumlar da bildirilmiştir. Silahşörlerinden Biga Sancağı mütesellimi Hadımzade Osman Bey’in Midilli’de inşa ettirdiği korvet-i hümayuna Edremit civarından ve Kaz Dağı’ndan kereste gönderilmesi için 2 Kasım 1804 (28 Recep 1219) tarihli evrak yollanır. Tersane-yi Amire’den bazı kerestelerin temini için evrak gönderilmiş; birkaç seneden beri tezgâhta kalmış geminin tamamlanması ve denize indirilmesi belirtilmiştir Bu amaçla kerestenin adaya gelmesinin gerekliliği Midilli Naibine de yazılmıştır. Edremit ve Kaz Dağı kadılarının verdikleri dört evrak gönderilmiş; gerekli işlemlerinin yapılarak kayıtlanması, korvetin inşası durduğundan Tersane-yi Amire tertibine mahsuben 100 parça lata çam ve 300 parça çam koğuşunun verilmesi; Baş Muhasebe’ye kayıt yapılması sağlanmıştır. Halen Midilli Nazırı olan Dergah-ı Ali Kapıcıbaşı Elhac Ahmed Ağa ‘nın bu sefer korveti bitirmek için lata ve koğuş kerestenin Kaz Dağı’ndaki İstanbul tertibine ait malzemelerden verilmesi şartıyla, Biga Sancağı Mütesellimi Hadımzade Osman Bey’e hitaben evrak gönderilmiştir (BOA, C..BH., 76-3611) .

18 Aralık 1806 (7 Şevval 1221) tarihli evrakta Tersanedeki donanma kalyonları ile diğer gemilere gerekli olan kereste, zift, katran ve çeşitli levazımın Boğazhisar, Ağrıboz, Kaz Dağı ve çeşitli yerlerden satın alınmasıyla İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. (BOA, C..BH.. 86-4103). Kaz Dağından 3000 kantar zift ve 3000 kantar katran, tulum ücreti ve yol parasının 1 kuruştan yazılarak temin edilmesi istenmiş; Baş Muhasebe’ye kayıt açılması; tertibatın Tersane-yi Mamure Hazinesinden verilmesi sağlanmıştır.

27 Eylül 1821 (29 Zilkade 1236) tarihli evrakta Tersaneyi Amire için gerekli zift, katran, kereste ve kirpasın Kaz Dağı ahalisinden temini belirtilirken; parasının bir an evvel gönderimi

istenmiştir. 35 senesi devlet için alınacak olanların 36 senesinden kayıt edilmesi belirtilmiş; her bir kazanın kendi payına düşen hisselilerini göndermeleri belirtilmiştir. Malzemelerin Çuhadar Arif Ağa tarafından gönderilmesi için; Tersane-yi Amire 'den 30.000 kuruşun tahsili sağlanmıştır. İşlemlerin Bekçibaşından yapılması istenmiştir (BOA, C..BH.. 52-2440-3).

Tablo 10 1821 Yılı Kaz Dağı'ndan Tersaneye Taşınan Malzeme Miktarı ve Ücreti

Malzeme	Miktar (Katran)	Toplam Ücret
Kirpas	13.750	
Zift	3000	
Katran	3000	
Latagir	1000	10.250
Koğuş	1500	

Tablo 10'da sadece kereste değil, bez (Kirpas) ve katranın da gönderildiğini görüyoruz.

Arşiv belgelerinde bakaya kalan katran ve zift olduğu kadar aynı şekilde kerestenin de bakaya olarak teslim edilmediği durumlar olmuştur. 17 Eylül 1824 (23 Muharrem 1240) tarihli evrakta donanma kalyonları için gerekli olan Kaz Dağı'ndan alınması istenen zift, katran ve kerestenin gecikmeli olarak tersaneye gönderilmesi istenir. 1236 senesi tertibinden 895 kantar katran 27 ludre; 1238 senesi 2001 kantar katran, 75 ludre; 39 senesi tertibinden ise 2 ludre zift ve katranın kaldığı bildirilmiştir. 1235 senesinden 1239 senesi sonuna kadar lata ve koğuş çamdan toplamda 5246 parça kerestenin bakaya kaldığı bildirilmiş; Tersane-yi Amire defterlerinde kayıtların olduğu hatırlatılmıştır. Zift, katran ve kerestenin donanmayı hümayun levazımdan Tersane-yi Amire 'de kullanılmak üzere gerekli olduğu ortadadır. Nakliyatın hemen yapılması için uygun

gemiye yüklenerek teslimi; Bahri Sefid Muhafızı tarafından da gerekli olan yerlere gönderilmesi belirtilmiştir (BOA, C..BH.. 79-3783).

Bahri Sefid Muhafızı Elhac Ali Paşa tarafından yollanan evrakta Biga-yı Kemer'i sahasında Kapıcıbaşılardan Kara Osmanzade Hüseyin Ağa tarafından yapılmakta olan fırkateyn için Kaz Dağı ve havalisi kazalarından kereste gönderilmesi istenmiştir. Tersane-yi Amire'nin ihtiyacı olan bakaya kalmış 7000 bu kadar kerestenin 1200 parçasının Kemer Edremit, Edremit, ve Ayvacık kazalarından gemiyle iskeleye gönderilmiş olduğu belirtilir. 4 Aralık 1830 (18 Cemazeyilahir 1246) tarihli evrakta iskeleye nakille indirilecek malzemelerin 115 parçası Kemer sahasına gönderilmiştir. Kaz Dağı ve havalisi kazalarından 45 senesine mahsuben Tersane-yi Amire'ye gidecek kerestenin hemen gönderilmesi istenmiştir. İşin kış dönemine denk gelmesi nedeniyle kesilip nakli sağlanamamıştır. Geminin tamiratının ilerlemesi için fırkateyne kereste gerekli olursa yine aynı senenin tertibinden Tersane-yi Amire'ye gönderilmesi bildirilmiştir. Fırkateyne gönderilmek üzere bakaya olan kerestenin kesildiğinde hemen nakli belirtilmiş ancak bu defa gerekenin yapılması için sahadaki işi yöneten Nikola kalfa tarafından gerekli incelemelerin yapılması belirtilmiştir. Ek olarak 5000 parça keresteye ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Fırkateynin imali için edaklık kerestenin iskele mahallerine gönderilmesi amacıyla malzeme kalmadığından, geminin denize indirilmesi işleminde fitilin altına koyulacak edaklık malzemesinde 300 parça çam keresteye ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. 45 senesine mahsuben Tersane-yi Amire mürettibi olan kerestenin her zaman olduğu gibi Ezine ve Bayramiç kazalarına ait olan hisselerini göndermeleri istenir (BOA, C..BH.. 165-7788). 45 senesine mahsuben gemiyi inşa eden Nikola Kalfa'ya Ezine ve Bayramiç'in hisselerine düşen miktarlarını Odunluk İskelesine nakil etmeleri bildirilir. Çan ve Biga kazaları kendi hisselerine ait keresteyi Kara Biga İskelesine indirmeleri belirtilir.

Biga Sancağı kazalarından 5138 parça kereste alınacaktır. Firkateynin bitirilmesi için ayrıca 3608 parça kerestenin Tersaneye teslimi gereklidir. Yedi kazadan alınması gereken 1500 parça kerestenin 44 senesine gelince çok az parçasının teslim edildiği 7779 parça kerestenin de gönderiminden vazgeçilmiş olduğu belirtilir. 45 senesinden 38 parça; 46 senesinden 300 parça lata-yı çam olmak üzere toplamda 692 parça koğuş çam kerestesi bakaya kalmıştır. Geminin bitirilmesi için malzeme teslimlerinin yapılması sağlanmalıdır (BOA, C..BH.. 165–7788-2).

Bazı evraklarda açıklayıcı bilgilendirme yapılmadığını görüyoruz. Bahriye Nezareti'ne yazılan 20 Mart 1868 (26 Zilkade 1284) tarihli evrakta Tersane-i Amire için Kaz Dağı ormanları ile diğer ormanlardan kesilip nakledilen keresteye ait evrakın gönderildiği belirtilmiş; gerekli olanın yapılması istenmiştir. Evrakta başka bir bilgiye rastlamadığımız için sadece bu bilgilerle yetiniyoruz (BOA, A.}MKT. MHM. 402–66).

1906 senesi gelen son evrak kaydında ise donanma kalyonları için Hadımzade Osman Bey tarafından Kaz Dağı'ndan kesilip nakil olunacak lata ve koğuş kerestesinin Kara Hasan Reis'in gemisi tarafından taşınacağı bilgisi verilmiştir. 5 Haziran 1906 (18 Rabiul evvel 1221) tarihli evrakta durum bildirilir. Dersaadet ve Tersane'yi Amire'ye mahzencibaşına teslim edilen 75 adet kebir çamın, 341 adet ve 141 adet koğuş çamın her birinin 241 paradan ücretinin hesap edilmesi istenmiştir. 1483,5 kuruş tutan ücretin Baş Muhasebe 'ye kayıt edilmesi ve Tersane-yi Amire hazinesinden verilmek üzere gönderilmesi istenmiştir (BOA, C..BH.. 253 - 11717).

3. Ulaşım ve Denetim

Orman ürünlerinin taşınması zahmetli, bir iştir. Nispeten sıvı olan malzemelerin tulumlarla taşınması bunların gemilere yüklenmesi de bu işin farklı bir unsurudur. Malzemelerin taşınması sırasında gemilerde görev yapan kişilerin yeme –içme masraflarının

da karşılanması gerekmiştir. Uzun bir lojistik süreç bu işin parçasını oluştururken; Osmanlı Devleti teknolojinin de gelişmediği bir dönemde bu işleri harika bir şekilde organize etmiştir.

Kemer-Edremit ve diğer Karesi kazâları asırlara yayılan denizcilik geleneğine sahip bir bölgede olmaları sebebiyle, kazâdan Osmanlı donanması için donanma askeri talebi de yapılıyordu (Gökçe, 2014,67).

3.1. Malzeme Nakli

Malzeme götürülmesi işi gemilerle temin edilmiştir. Malzemenin üretildiği yere en yakın liman yüklenecek yer olarak seçilmiştir. Yine diğer bir unsur aynı zamanda gemilerdeki yeme içme masraflarının karşılanmasını da gerektirmektedir. İlk olarak yol ücretinin de yer aldığı bir makbuz hakkında bilgi vermek isteriz. 24 Şubat 1711 (6 Muharrem 1123) tarihli evrakta Bahr-i Sefid’de Kolori Adası’ndan nakil olunan reçine ve katranın gemi taşıma ücretine (navlun) ait Yahya Ağa'nın masraf makbuzudur (BOA, İE.ML.. / 69-6479).

Tablo 11 1711 Tarihli Kaz Dağı’ndan Malzeme Teslimatı

İşlem	Miktar
Reçine (Kantar)	510,11
Katran Kantar	4521,11
Gemi Ücreti	40

Tablo 11’da yapılan toplam masrafın 5133 kuruş olduğu verilmiştir. Bu ücretlerden sadece 40 kuruş taşıma ücretine aittir.

Tersane-yi Amire Emini Mustafa Efendi’nin Salkı Setri Selim Efendi tarafından Tersane-yi Amire sahilinde inşasına başlanan kalyonu için Kaz Dağı’ndan kesilen ve nakil edilmesi istenen malzemeler için uğraştığını görüyoruz. 1000 parça lata-yı

kebir çam, 1500 parça koğuş çamın İstanbul'a nakli istenmiştir. Baş Muhasebe'ye ve Tersane'yi Amire Ruznamçesindeki çalışanlara bu konu hakkında bilgi verilir. Kaz Dağı tarafına gönderilen kalyonun toplam gemi mürettebatının 60 kişiden oluştuğu, 2'şer parça ücretleriyle beraber reisler(rüesa) ve silahlarının birer parça olan ücretlerinin, (mevacib) tüketecekleri zahirelere ait masrafların verilmesi belirtilir. Kaptan harcırahı olan Kolağuz ücretinin 1054,5 kuruş ile birlikte her zamanki zahirelerinin ücretleri verilmiştir. Tersane-yi Amire tarafından yevmiyesi 20 para verilen ücretle kereste hamalları bulunması istenmiştir. Kabcılı Üçdoklu adlı kalyona kereste yüklenmesi ve kalyonun yükünün Dersaadet'e geldikten sonra, buradaki kerestenin yüklenmesi ve nakli mümkün olamayacağından gelen, Kaplanbaşı adlı kalyona kalafat ve mühimmat vs, yüklenmesi bildirilir. 29 Temmuz 1776 (12 Cemazielhir 1190) tarihli evrakta Tersane'de inşalarına başlanan kalyonlar için Kaz Dağı İskeleyi'nden kereste nakledilecek olan Kaplanbaşı Kalyonun ücreti ve harcırahlarına dair evrak yollanır. Bu durum tersanenin mal naklini gerçekleştirmesi esnasında başvurduğu bir yöntemdir. Boşalan kalyona götürülmesi gereken malzemelerle yükleme yapılmış; geminin boş gitmemesi sağlanmıştır. Sinop tarafından gelen diğer kalyonunda buraya gelmesiyle yüklenen zahireden kalanlar ve 25'er kişinin maaşları (mevacip) için 2007 kuruş ödeme yapılmıştır. Kişi başı 2'şer parça zahire ücretleri verilmiştir. Bu gemiyle inşa olunan kalyonu cedidin yapılması için gerekli kerestenin nakliyatı gerçekleşmiştir (BOA, (BOA, C..BH.. 254 - 11748).

Donanma-yı hümayun kalyonlarından olup 7 Mayıs 1785 (27 Cemaziyel Ahir 1199) tarihli evrakta Kaz Dağı İskeleyi'nden tersaneye kereste getirmeğe görevli bulunan Kaplanbaşı Kalyonun 40 kişilik mürettebatı için verilecek yeme- içme masraflarının karşılanması gerekmektedir. Pirinç, mercimek, yağ ve peksimetin kayıklarla taşınması için kâtibinin verdiği ücret Baş Muhasebe'ye

hesap ettirilmiştir. Alınması gereken 60 kile un ve 30 kile mercimek, 180 okka zeytinyağı (revgan-ı zeyt) ve 83 kantar peksimetin Matbaa-yı Amire Emini ve kalyonları Hesabı tarafından teslimi istenmiştir¹⁴ (BOA, C..BH.. 205 - 9569). 23 Ekim 1786 (29 Zilhicce 1200) tarihli evrakta ise Donanma kalyonlarından Kaz Dağı'ndan kereste naklini yapacak aynı kalyon olan kaplan başlının tayfası için yeme-içme (mekulat) ücreti olan 95 kıyye (vukıyye) zeytinyağının muhasebeye hesap ettirdikten sonra 51 kuruş ücretinin Baş Muhasebe'ye kayıt ettirilmesi 10 Nisan 1787 (26 Cemazielahir 1201) tarihli evrakla belirtilmiştir (BOA, C..BH., 273 - 12567).

3.2. Denetleme

Kereste kesiminin de belli şartlarla yapıldığını ihlallerin önlendiğini evraklardan görebiliyoruz. Kaptan Paşa'ya yazılan 10 Şubat 1858 (25 Cemazeyilahir 1274) tarihli iki tezkerede Tersane-yi Amire için Kaz Dağı'ndan istenen kerestenin nakil ve ulaştırılması işine, Biga Mal Müdürü Hakkı Bey ile Müftü Hazım Efendi, meclis azasından Hamamcı Hacı Hafız'ın ahaliyi tahrik ettiği ve engel olduğu bildirilmiştir. Bölgeden malzemenin kesilmesi ve getirilmesine mani olunmuştur (BOA, MVL/320-4). Hazım Efendi tarafından kaza ve karyeler ahalilerine bazı kimseler gönderilmiştir. Bu memurların ahaliyi kendi akıl ve fikrine yönlendirdiği bu yüzden emrin gecikmesine sebep oldukları belirtilir. Hazım Efendi tarafından yazılan mektuptan birinin Biga Mutasarrıfına ve Bahriye Meclisine gönderilmesi sağlanır. Gelen evrakta işe mani olunduğu bildirilirken; işlemlerin yapılması istenmiştir. Ayvacık ve Bayramiç kazaları ahalisinin kesim yapması belirtilirken; işe engel olanların memuriyetlerinden azl ve ihraç edilerek yerlerine başkalarının tayini istenmiştir. Bir gün sonra yazılan Maliye Nezaretinden gönderilen evrakta Hamamcı Hacı Hafız'ın meclis azalığından alınması

¹⁴ Kıyye (Okka), geçmişte kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür. Kıyye-i atika olarak da adlandırılır. Günümüzde 1282 gramdır. Kallek, 2001,317-320 ve Kallek, 2007, 338-339.

mutasarrıfa yazılmıştır. Müftünün yerinin değiştirilmesine, müdürün görevden alınarak yerine yenisinin atanmasına karar verilmiştir (BOA, MVL/320-4-6).

Kereste kesiminde yapılan ihlallere diğer bir örnek de 6 Ağustos 1861 (29 Muharrem 1278) tarihli evraktır. İngiltere, Nemçe ve Yunan devletlerinin tüccarları bazı kişilere kereste kestirmiştir. Malzemenin Kumkale İskelesine nakil edilerek gönderilmesi esnasında kerestenin vergisinin ve naklinin iptali istenmiştir. Kerestelerin Kaz Dağı'ndan kesildiği 17 Temmuz 1861 (9 Muharrem 1278) tarihli evrakla bildirilmiştir. Tüccar kendisine ait ruhsatlı ormanlardan kereste kesildiğini belirtmiştir. Tüccarın protesto edildiği, konsoloslara iletilir. İngiltere, Nemçe ve Yunan Devletinden bazı kişilerin kereste kesmek için Kaz Dağı ve Kumkale İskelesinden malzeme çıkarmak istemesi üzerine, kereste kesimi ve naklinin yasak olduğu belirtilmiştir. Kerestenin Kaz Dağı'ndan şahıslara ait ormanlardan kesildiği belirtilmesine rağmen; ürünlere dışa satım ruhsatı verilmemiştir. Ticaret yapıldığı belirtilse de durum protesto edilmiş, işin konsoloslar tarafından kerestenin nakline ruhsat verilmesine bağlı olduğu bildirilmiştir (BOA, HR. MKT. 386-98).

Arşivde imtiyaz verilen ormanlardaki durumu denetlemek amacıyla memurlar görevlendirildiğini görüyoruz. Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı tarafından 13 Mart 1902 (28 Şubat 1317) tarihli evrakı Şura-yı Devlet'e göndermiştir. Biga Sancağı'nda Ezine Kazasına tabi Bayramiç nahiyesinin Karanlıkdere ve Kuzukırkıldığı hududundaki Kaz Dağı miri ormanından Yorgi Hacı Serandi'ye ihale edilen ak ve karaçam kerestesi hakkında anlaşma sağlandığı bildirilmiştir. Kaz Dağı ormanlarına tahkikat için gönderilen Ali Efendi'nin masraflarının karşılanması bildirilmiştir (BOA, ŞD. /531-1). Yevmiye 100 kuruş verilerek mahalle gönderilmesi istenen Orman ve Fen-i Ahşab Muallimi Hoca Ali Efendi'ye 47 günde işini tamamlaması amacıyla, 100 kuruşta 47 kuruş yevmiye verilmesi

gerekecektir. Gelen diğerk evrak Orman Maden ve Ziraat Nezareti'ne Şura-yı Devletten 29 Mayıs 1902 (18 Zilhicce 1319) tarihinde gönderilmiştir. Biga Sancağında Ezine Kazasına bağılı miri ormanlardan altı senede kesilen imal ve ihraç edilmek üzere her sene karşılığı olarak 60 kuruş bedelle mart ayının başında mukavelename imzalanan Yorgi Hacı Serandi'ye ihale edilen yerin incelenmesi istenmiştir. 15.000 metre genişliğindeki ak ve kara çam kerestesinin çıkarılması ve malzemesinin incelenmesi istenmiştir. Örnekleri gibi yevmiye bozdurulmasından oluşan harcırahın ödenmesi için izin istenmiştir. Görevlinin 47 günde memuriyetinin tamamlanması 200 'er kuruştan verilmesi gereken 4700 kuruşun karşılanması 25 Mayıs 1902 (16 Safer 1320) tarihli evrakla bildirilir BOA, BEO, 1856-139151).

Bazı durumlarda yapılan kereste kesimlerinde vergilendirme uygulanmıştır. 24 Mayıs 1827 (27 Şevval 1242) tarihli evrakta Mansure askerleri masrafına karşılık olmak üzere afyon, alacehri ve kökboya, üzüm, keçe ve seccadelerden ve Kaz Dağı'ndan nakil olunacak kerestelerden birer miktar rüsum alınması belirtilir. Bahri Sefid Boğazı Muhafızı Elhac Mustafa Paşa'dan bundan daha evvel Kaz Dağı kerestesini teftiş ve idare etmesi amacıyla etraftaki nüfuzlu şahıslardan ücretli baltacı belirlemesini istemiştir. Adı geçen mahalden oldukça fazla kereste kesilmesi ve bir kısmının Biga, Lâpseki ve Kale-yi Sultaniye iskelelerine Tekfurdağı, Gelibolu taraflarına, bir kısmının da Edremit, Kemer Edremit, Kızılca, Tuzla, Ezine sahillerine gönderilmesi belirtilir. Malzemelerin Midilli Sakız, İzmir ve Mısır (Kahire)'a satılamadığı incelenmiştir. Baltacılar verilen evrakta sahile nakil ettikleri iskelelerde satış yaptıkları fiyatları erbab-ı vukuftan alarak mültezimlere olmayacak şekilde Asakir-i Mansure-yi Muhammediye masrafına göre düzenlenen miri rüsumat defterine kaydetmeleri belirtilmiştir. Kerestenin miri rüsumata kayıt edilmesi Bahri Sefid Boğazındaki iskele muhafızı tarafından işlem yapacak memurlara yardımcı olunması vurgulanır.

Ezine kazası dâhilinde, boğaz sahili hariç olduğu halde, o taraftan düzenleme olamayacağından Hüdavendigâr Sancağına bağlı “Kızılca Tuzla” olarak bilinen Ayvalık Köşederesi’nden; Kızılca Tuzla sahilinde adı geçen Edremit Körfezi iskeleleriyle bağlantı sağlanması; görevlilere yardımcı olunması istenmiştir. Midilli Nazırına hitaben ve İzmir havalisinden dahi” *Burkan Taifesine*” topluca kereste kestirilmesi istenmiştir. İzmir’e nakil ve satışının yapılması için keresteden hem vergi hem de miri tahsili uygun görülmüştür. Kaz Dağı kerestesine kıyasla her cins kereste taşınmasında miri resim alınması istenmiş; İzmir muhafızına hitaben emir verilmiştir (BOA, HAT, 313 - 18488).

Ormanların korunması için alınan önlemlerden en önemlisi buraların varlığını sürdürmesi amacıyla memurlar vasıtasıyla denetiminin sağlanmasıdır. Biga Mutasarrıflığıyla kaymakamına, Nafia Nezaretine yazılan 13 Nisan 1867 (8 Zilhicce 1283) tarihli evrakta Kaz Dağı ve Karaman ormanlarının keşif ve muayenesini yapmak için görevlendirilen mühendis Mösyö Tasi’ye gereken kolaylığın gösterilmesini bildirilmiştir. Adı geçen orman kolcu memurlarından, Onak adlı memur hariç, diğerlerinin görev süresinin uzatılması istenmiştir (BOA, A.}MKT. MHM. 379–27). 18 Ekim 1868 (1 Recep 1285) tarihli evrakta ise Kaz Dağı ormanlarının muhafazası için görev yapacak olan korucuların göğsüne bir alamet-i farika asılması; Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayet’nce gönderilen evrakla belirtilir (BOA, A.}MKT.MHM., 424–31).

Orman denetimlerini yapacak kişilerin masrafları evraklara yansıyan diğer bir konu olmuştur. Maliye Nezareti, 1 Temmuz 1867 (10 Rebiülevvel 1285) tarihli Şura-yı Devlet’e havale ettiği Nafia Dairesinde okunan evrakta Kaz Dağı ormanlarından kesilecek kereste için Edremit tarafından getirilmesi istenen Orman müfettişi ve azalarının maaşının orman hasılatından ödenmesini istemiştir (BOA, İ.ŞD.. 6-323). Orman Müfettişi Rıza Bey’in maiyetine bir aylık 150 kuruş maaşla kâtip tayini istenmiştir. Bu yolla Cezayir-i

Bahr-i Sefid Vilayeti valiliği orman işlerinin bir kat daha hızlanması ve işin kolaylaşması sağlanacaktır. Uygun maaş tahsisıyla ücretin hazinece verilmesi; Maliye Nezaretine paranın gönderilmesi istenmiştir (BOA, İ..ŞD.. 6-323-2). Maliye Nezareti'ne 5 Ağustos 1868 (15 Rebiülahir 1285) tarihli gönderilen Nafia Dairesinde okunan evrakta imtiyazlar hakkında bilgi vermiştir. Hüdavendigâr Vilayetine bağlı Karesi Sancağına bağlı olan kazalarda imtiyaz süresi dolduğu için yeni kereste kesimi imtiyazı için taliplilere müzayede yapılması belirtilmiştir. Yine buna ek olarak ormanların muhafazası için bazı yeni memurluklar oluşturulmuştur. Ezine nahiyesinde bulunacak Süvari idaresine yıllık 500 kuruş ödeme yapılması; merkez idare olan Kale-yi Sultaniye 'nin bazı bölgelerine orman müfettişliği vekâletinin kurulması istenmiştir. Edremit, Ezine ormanlarında görev yapmak için icabına bakılmak üzere görevli olan Edremid kazası süvarisi Süleyman Efendi'ye maaş ve harcırah olarak 150 kuruş ödenmesi istenmiştir. Edremit kazasında Küre, Akçeli ve Ezine Nahiyesi içinde Çavuş Gölü, ve Akçeli karyesinde dahi 200 kuruş maaşla 5 tane piyade bölgesi kurulması sağlanacaktır. Ormanların daha iyi korunması ve idaresi için bu bölgelerde memur istihdam edilmesi Orman Meclisinden onaylanmıştır. Memurların tayininin yapılması; hazinece gerekli olan işlemlerin 25 Temmuz 1868 (4 Rebiülahir 1285) tarihinde gerçekleştirilmesi istenmiştir. Kaz Dağı Ormanı'nın muhafazası için korucu istihdamı ve maaşlarının ödendiğini görüyoruz (BOA, İ..ŞD.. /8-437).

Bölge ormanlarının muhafazası için yapılan tayinler devam etmiştir. Sadrazam tarafından 7 Ocak 1896 (21 Recep 1313) tarihli evrakta Biga, Ayvacık, Ezine ve Edremit kazaları orman memurları idaresinde olan Kaz Dağı sıradağları; Akdeniz ve Marmara sahillerindeki ormanların genişliği söz konusu olduğundan korunmasının göz önünde bulundurulması bildirilmiştir. Bu amaçla fen dairesi tarafından buralarda yapılan imalatın incelenmesi, orman varidatının artırılması için merkezi Ezine olmak üzere üçüncü

sınıftan bir orman müfettişinin tayini ve müfettiş masrafının karşılanmasını istenmiştir. Nezaretçe senelik 15.200 kuruş ödeme sağlanmasıyla, bu defa taşrada Aslahan adıyla bilinen tahsisattan Orman ve Maden ve Ziraat Nezaretine bu ücretin gönderilmesi istenmiş; şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesinde düzenlenen mazbata gönderilmiştir (BOA, BEO, 672-50337). Orman ve Maden Ziraat nazırı tarafından 13 Mart 1897 (9 şevval 1314) tarihinde Ezine kazası Kaz Dağı ormanlarında görev alacak müfettiş maaşı ve masrafının 15.200 kuruş tutan toplam ücretinin 18.800 kuruşunun nezaretin 1315 senesi muvazenesine ilavesi istenmiştir. Hazineye, Maliye Nezaretinden daha sonra yollanan cevaba göre işin tamamlanması bildirilir (BOA, BEO, 923-69210).

Orman müfettişlerinin tayinleri için diğer bir evrak da 1893 yılına aittir. Selanik'teki Karasu sahili, Kaz Dağı, Konya ve Sinop ormanlarında her biri beş franka satılabilecek milyonlarca ağaç kesimi için Fransa'dan getirilecek mühendislerle, onların refakatlerine verilecek Orman Mektebi mezunlarının maaş ve harcırahlara dair evrak yollanır. Hazinece t30 Kasım 1893 (21 Cemaziel evvel 1311) tarihli evrakta Tuna Vilayeti'ndeki ormanlardan Tersane için Tophane-yi Amire tarafına kesilecek kerestelerin uygun olanların ayarlanması için tayin olunan Meclis-i Muabir reisi Mösyö Fas ile onun ekibindeki Müfettiş Hüseyin ve Jack Efendilerin, Pervejeski Vilayeti emvalinden verilmek üzere aylık 3000 kuruş maaş, 36.000 kuruş harcırahının yollanması için gerekli muamelelerin yapılması sağlanır. Beş milyon varidatı olan bu ormanların, cins olarak ne türde ağaç varlığının bulunduğu, hangi ağaçlardan kesim yapılması gerektiği ve hangi ağaçların daha sonrası için kesim yapılmak üzere ayrılacağı düzenlenecektir. am cinsinde bulunan ağaçların ne kadarının satılacağı, yüklemelerinin nerelerden ve hangi iskelelerden yapılacağının saptanması için Fransa'dan gelecek dört kişinin I. sınıf ,diğer dört kişinin ise 2.sınıftan orman mühendisi olması kaydıyla her biri komisyona

bildirilen ormanları teftiş ve muayenesi sağlanacaktır (BOA, C..İKTS, 41 - 2044). Tuna Vilayetinde oluşturulması istenen senelik komisyon için 50.0000, Karaman Komisyonuna 45.0000,dühan komisyonuna 43.0000, Kaz Dağı komisyonuna 40.000 kuruş, mühendise adı geçen komisyonları oluşturması için 50.0000 kuruş ücret iletilmiştir.

Ormanlar, eşkıyaların da sığındığı bir mekân olarak görülmüştür. Balıkesir Karesi Mutasarrıflığı'na 20 Mayıs 1913 (7 Mayıs 1329) tarihli evrak yollanmıştır. 14 Temmuz 1913 tarihli evrakta Edremit civarında bulunan Kaz Dağlarındaki ormanların tahrip edilmemesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Eşkıyaya bu manada engel olunması bildirilir. Eşkıyaların, en ufak bir ayrıntı gözden kaçırılmayacak şekilde buradan ayaklarının kesilmesi sağlanmalıdır (BCA, 621-12-31; 110-9-1-7). Orman nizamnamesinin 16. Maddesindeki uygulamaların yapılmak istendiği; Karakaşan Aşireti'nden bir ya da birkaç kişinin adliyece tahkikat ve takibatının yapılmadığı belirtilir. Böyle bir ihbar olmamışsa da, durum Jandarma Kumandanlığı'ndan adliyeye iletilmiştir. Ormanların muhafazası için suçluların cezalandırılmasıyla işin bu şekilde çözülmesi vurgulanır.

3.3. Yangınlar

Orman yangınları ise değinmemiz gereken diğer bir sorundur. Osmanlı Devleti'nde ormanlarda yangın çıkarmanın cezası ömür boyu kürek cezası olmasına rağmen; yangınların önüne geçilememiştir. İhmal ve dikkatsizliğin yanında şahsi menfaatler için ormanlar kasten yakılmıştır (Kılıç, 2020, 12). Yangınlarla gündeme gelen suçluların cezalandırılması işi; ormanlara yarar sağlamamıştır. Ormanlardaki yangınların bizzat suçluları köylüler olduğundan suçlular bulunamamıştır. Yakılan arazilerin tarla veya meralara döndürülmesi ise en önemli sıkıntıdır (Baykara Taşkaya, 2025, 29-97).

Bölgede çıkan ulaşabildiğimiz ilk yangın kaydı 1887 yılına ait evraktaadır. Ser Kâtibi Şehriyari tarafından 23 Ağustos 1887 (3 Zilhicce 1304) tarihli yazılan evrakta Bahr-ı Sefid Boğazı'nın Anadolu tarafındaki Kaz Dağı Ormanının tutuştuğu; yapılan tahkikata göre bu yangının çıkma sebebi hakkında inceleme başlatıldığı bildirilmiştir. Ayrıca, vergi toplamak amacıyla iskelelere memur koyulması ve ormanda nüfusun iskân edilmemesi vurgulanmıştır. Bu maddelerin Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi reisi olup Girit'ten gelen Mahmut Paşa tarafından verilen evrakta da aynen belirtildiği vurgulanmış; servet değeri taşıyan ormanlarımızın bu şekilde yakılması ve işgal edilmemesi istenmiştir. Yangının derhal söndürülmesi istenir. Bir daha olmaması için yapılacak olan tedbirlerin biran evvel alınması 2-3 güne kadar kararının gönderilmesi istenmiştir (BOA, İ.DH.. /1045-82123).

Diğer bir yangın haberi de Dâhiliye Nazırı tarafından Biga Mutasarrıfınca tarafından 10 Eylül 1894 (9 Rabiul evvel 1312) tarihli yazılan evrakta bildirilir. Kaz Dağı Ormanları, Bayramiç Ormanları vs. mahallerde meydana gelen yangınların söndürülmesine ilişkin Biga Mutasarrıflığı'nın acele olarak iletilen telgrafında Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'ne bilgi verilir. Bu olaylara sebebiyet verenlerin yakalanması istenmiştir. Ayvacık'ın Domuzçukuru ormanında ortaya çıkan Bayramiç Haradiyesine (?) kadar gelen yangının söndürüldüğü, kazanın civar ormanlarının yangından korunmuş olduğu bildirilir (BOA, DH. MKT.280- 56). Katran Dağındaki yangından sonra kuraklıktan ve Poyraz rüzgârlarının şiddetinden dolayı yangının Bayramiç Nahiyesi ormanına kadar yaklaşmış olduğu; yangının mukataa ormanlarına kadar genişlediği bildirilmiştir. Bayramiç Çeriler Karyesi civarında kellik orman katına yakın ortaya çıkan yangının Karabayır'a ilerlemesinin ortadan kaldırılması istenmiştir. Bu haberin kaynağı 3 Eylül 1894 (22 Ağustos 1310) tarihinde oraya gitmiş olan müdür Koca Hacı Rahmi Efendi'nin evrakından anlaşılmıştır. Merkez liva

ve kazada bu müddet içinde alınacak tedbirlerle müdür ve orman süvari memuru Besim Bey’ ,ser müfettiş muavini Artin Efendi’nin ve civar kazalar orman memurlarıyla 300-400 kadar ehli kuranın bu işle ilgileneceği belirtilmiştir. Ezine merkezindeki orman müfettişliğinden gönderilen telgraf gereğince bu işi yapanların cezalandırılması istenmiştir (BOA, DH. MKT. 280–56-2).

XX. yüzyılda verilen diğer bir yangın haberi de 1910 yılına aittir. Kale-yi Sultaniye Mutasarrıf Vekili tarafından 4 Eylül 1910 (22 Ağustos 1326) tarihli yazılan evrakta Biga kazasının Katrancı köyü civarındaki Kaz Dağı isimli mevkide çıkan orman yangınının hemen söndürülmesi bildirilir. Yangının başka taraflara da sıçramaması için civardaki köylerin ahalilerinden yeteri kadar jandarma gönderilmesi ve bu işe karışanlarının biran evvel bulunması istenmiştir. Kale-i Sultaniye Mutasarrıfından alınan yazıyla kanuni takibatın yapılması Biga Kaymakamlığına bildirilmiştir (BOA, DH. İ.UM. EK./60–18).

Sonuç

Biga Sancağı’na bağlı olan Kemer –i Edremid kazası içinde bulunan Kaz Dağı, ormancılık faaliyetleri ile devlet içindeki ekonomik yapılanmasını sağlamıştır. Evraklarda katran ve zift imali için “Kaz Dağı Kazaları” olarak verildiği gibi, Kaz Dağı’na bağlı üretim yapan Ağrıboz Adasındaki Kolori Reayası da belirtilmiştir. Buradan şu anlamı çıkarmaktayız zift ve katranı imal eden Kaz Dağı ahalileri yanında; Eğriboz Adasında bulunan Kolori Reayası da üretim sürecine dâhil bulunmaktadır. Kolori Reayasının belli bir dönemde Kaz Dağı’nda bulunan baraklarda kalarak bu işi yapmış oldukları sonucunu da çıkarabiliriz.

Yeniçağ tarihiyle alakalı evrakların da yoğun olarak yer aldığı bu makaleyi Osmanlı arşivindeki yüzden fazla evrakı tarayarak eliminizden geldiğince açıklamaya gayret ettik. Kaz Dağı havalisinin ocaklık statüsünde olmasıyla, buradaki kazaların devlete

her yıl vermekle yükümlü oldukları 3000 kantar zift ve 3000 kantar katranı yollamak zorunda kalmaları burada özel bir idare oluşturmuştur. Her yıl Tersane-yi Amire için zift ve katranın buradaki kazalardan üretilmesi ve belli bir fiyatla devletçe alınması bir çeşit angarya olarak da görülmüştür. Nitekim evraklara uzak mesafelerdeki iskelelere mal götürülmesinin zorluğu ve bölgenin tarımsal üretim merkezi olduğu yönünde sitemkâr bildirimler de yansımıştır. Üretimlerini yalnız devlet için yapan bu kazaların bu durumdan şikâyetçi oldukları ortadadır. Devlet, öncelikle katran ve zift gibi akışkan malzemelerin taşınması için tulum sağlamak; hem de kazaların ürettikleri malzemeleri İstanbul'a nakletmek zorunda kalmıştır. Hem Kaz Dağları hem de Eğriboz adasındaki Kalori reayası katran ve zift için tulum da imal etmiştir. Malzemenin üretilmesinden taşınmasına kadar uzayan bu sürecin düzgün bir organizasyonu gerekmektedir. Osmanlı bu uzun lojistik programını harika bir biçimde idare etmiştir. Arşiv evraklarından her yıl düzenli olarak katran ve zift yollandığının takibini yapamıyoruz. Çünkü arşivde her yıl düzenli olarak evrak takibini de bulamadık.

Malzemelerin üretilmesinin ardından tulumlara doldurulmasıyla merkeze İstanbul'a yollanması gemiler vasıtasıyla gerçekleştiğinden; işin diğer bir sıkıntısı da ulaşımın sağlanması olmuştur. Kaz Dağı'nda üretilen zift ve katranın her sene gönderilmesinin istenmesine rağmen, kazaların üretim yapamadıklarını belirttiği evraklar da fazladır. Evrakların birçoğu ertesi seneden kalan (bakaya) katran ve zift; hatta keresteyle doludur. Kaz Dağı ormanları, katran ve zift yanında kereste teminine de müsait olan yapısıyla Osmanlı Devleti'nin gemi inşasında malzeme yollayan önemli bir yer ekonomik birimdir. Her yıl bölgeden katran ve zift üretiminin yanı sıra; üretilen kerestenin de buradan temin edilmesi, işin denetiminin zorlaşmasına neden olmuştur. Kerestenin başta Tersane-yi Amire olmak üzere Limni, Kale-yi Sultaniye, Midilli vs. gibi diğer gemi üretimi yapan yerel tersanelere de

gönderildiğini görüyoruz. Yine bu küçük yerel tersaneler gemi üretimlerini Tersane-yi Amire için gerçekleştirmiştir.

Fazla olmamakla beraber bazı durumlarda, ormanların kullanılmasına imtiyazlarla izin verildiğini evraklardan tespit ettik. Bunların da denetim altında tutulduğunu gördük. Ormanların şahıslara iltizamla verilerek işletilmesi devletçe tercih edilmemiştir.

Devlet bu bölgede yer alan ormanların denetimini artırmak için müfettişler göndermiştir. Ormanlardan yapılan üretimle oluşan orman tahribatına; yangınlarla oluşan tahribat da eklenmiştir. Ormanlarda güvenliğin sağlanması yangınların ve kaçak kesimlerin önlenmesi için devletin bölgeye memur ataması, müfettişler göndermesi denetimi artırmıştır. Yangın ortaya çıktığında devletin yaptığı tek iş ise yangınları söndürmeye çalışmak ve buna neden olanları cezalandırmaktır. Yasalarla korunmak istenen Kaz Dağı ormanları, devletin yaptığı imalata tam bir sınır koyamaması, bölgeyi sadece üretim alanı olarak görmesi yüzünden tahribata uğramıştır.

Devlet XX. yüzyıla girerken birçok alanda yaptığı yapısal değişikliklerle ormanları korumaya çalışırken, merkez tersanedeki çalışmalara devam etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Arşiv evraklardan yararlanarak oluşturduğumuz yazı, Osmanlı Tarihinin sadece şehir tarihiyle alakalı kısmını değil aynı zamanda sosyal ve ekonomik yapılanması hakkında da ayrıntılı değerlendirmeler yapmaktadır. Yazıda ulaşım, vergilendirme, gemi mühendisliği ve ormanların kapladığı alan gibi ekonomik yapı içinde yer alan farklı konular hakkında da kıymetli bilgiler verilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Ali Emiri Tasnifi (III. Selim), AE AE.SSLM.III / 392 – 22680, AE.SSLM.III / 38 – 2179, AE.SSLM.III 98 – 5886 AE.SMST.III 116 – 8821 ,AE.SMST.III 98 - 7397

Ali Emiri Tasnifi (I. Abdülhamit), AE.SABH.I.. 312 – 21009 ,AE.SABH.I.. / 281 - 18911

Ali Emiri Tasnifi ((Mustafa III) AE.SMST.III / 18 – 1205

Babıali Evrak Odası BEO ,1856 – 139151 BEO , 672 – 50337, BEO ,923 – 69210..

Bab-ı Defteri(Baş Muhasebe Defterleri), D..BŞM.d... 1785

Cevdet Tasnifi (İktisat) C..İKTS 41 – 2044

Cevdet Tasnifi (Bahriye Tasnifi), C..BH.. 17 - 822 ,C..BH.. 261 - 12083 ,C..BH.. 218 - 10136 C..BH.. 261 - 12063 C..BH,172 – 8103, , C..AS 809 - 34356, C..BH.. 268 - 12359 ,C..BH., 273 – 12567, C..BH 253 - 11722 C..BH.. 266 - 12280, C..AS.. 1202 – 53815, C..BH.. / 271 – 12517 C..BH.. 253 - 11717, C..BH.. 254 – 11748, , C..BH ,218 – 10161, C..BH.. ,245 – 11341, C..BH.. 205 – 9569, C..BH.. 148 – 7072, , C..BH.. 136 – 6559, C..BH.. 135 – 6541,C..BH.. 135 – 6517, C..BH. 131 – 6345, C..BH.. 112 – 5448, C..BH.. / 252 – 11661, ,C..BH.. / 131 – 6347, , C..BH.. 122 - 5910 C..BH.. 107 – 5198, ..BH.. / 234 – 10854 , C..BH.. 104 – 5005, , C..BH.. 103 – 4989, C..BH.. 86 – 4103, C..BH.. 86 – 4107, C..BH.. 113 – 5451, C..BH.. 124 – 6020, C..BH.. 86 – 4135, ..BH.: 103 – 4986, C..BH.. 101 – 4863, C..BH.. 81 – 3863, C..BH.. 71 – 3348,C..BH.. 64 - 3023 C..BH.. 70 - 3303 , , C..BH.. / 91 – 4399, C..BH.. 79 – 3783, C..BH.. / 217 – 10127, C..BH.. 246 – 11409, C..BH.. 255 - 11791, C..BH.. 19 – 917, C..BH.. 76 – 3613 C..BH.. 52 - 2440, C..BH.. 26 - 1218 C..BH.. 52 – 2440, C..BH.. 67 – 3143, , C..BH.. 10 – 466, C..BH.. 19 – 905, C..BH.. 33 –

1555, C..BH. 39 – 1845, C..BH, 39 – 1857, C..BH.. 44 – 2066,
C..BH.. 127 – 6154, C..BH.. 165 – 7788, . C..BH.. 244 – 11309,
C..BH.. 156 – 7402, C..BH.. 168 – 7927, C..BH.. 168 – 7947,
C..BH.. 211 – 9867, CBH., 76 – 3611

Dahiliye Nezareti (İdare-yi Umumiye Ekleri)
DH.İ.UM.EK. / 60 – 18

Dahiliye Nezareti (Mektubi) DH. MKT. 280 - 56

Hattı Hümayun Tasnifi HAT ,313 - 18488

Harita HRT.h.,530

Hariciye Nezareti(Mektubi) HR.MKT. 386 – 98

İrade (Dâhiliye) İ..DH.. / 1045 – 82123

İrade (Şura-yı Devlet) İ..ŞD.. 6 - 323 İ..ŞD.. / 8 – 437

İbnülemin (Maliye) İE.ML.. / 69 - 6479.

Meclis-i Vala MVL / 320 – 4, MVL 571 - 19

Sadaret (Muhimme Evrakı) A.}MKT.MHM. / 404 - 3
,A.}MKT.MHM. 402 – 66 ,A.}MKT.MHM. 379 –
27,A.}MKT.MHM. / 394 – 2, A.}MKT.MHM. / 422 – 21,
A.}MKT.MHM., 424 – 31

Şura-yı Devlet ŞD. / 531 – 1

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı TS.MA.e / 900 – 65

TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 621 - 12 - 31 ; 110-9-1-7

1305 Karesi Salnamesi, Balıkesir, Matbaa-yı Vilayet.

1310-1311-1314 Hüdavendigâr Salnamesi, Matbaa-yı
Vilayet.

2. Kitap ve Makaleler

Başgöl, Fatih,19. Yüzyılda Ezine Kazasının Sosyal Ekonomik Yapısı, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Yüksek Lisans Tezi, ,2004.

Baykara Taşkaya, Arzu, “Rodos Adası’nda Murâbitzâdelerle Kalyonun Yükselişi (1759- 1816)”*Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, cilt 8, sayı 4, yıl 2021, 336-365

Baykara Taşkaya Arzu ,”Osmanlıda Orman Yıkımına Örnek: 1861 Yılı Midilli Adası Orman Memuru Osman Ragıp Efendi’nin Ada Hakkındaki Lahiyası” , 5. Uluslararası Akdeniz Bilimsel Araştırmalar Kongresi, 13-14 Ocak 2024- Mersin, 2024,116-132.

Baykara Taşkaya, Arzu “Forests And Forest Industry In The Province Of Archipelago (1861- 1910)”,BİDGE Yayınları, Tarihte Özgün Bilimsel Çalışmalar I, Ankara, Editör: Doç. Dr. Ali Çakırbaş, 2025, 29-97.

Bostan, İ. , Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-yi Amîre, Ankara: TTK Yayınları,2003.

Cuinet, Vital, La Turquie d'Asie; Géographie Administrative, Statistique, Descriptive Et Raisonnée De Chaque Province de l'Asie-Mineure; 1890.

Choiseul-Gouffier, Marie-Gabriel-Auguste-Florent, comte de, Voyage pittoresque de la Grèce 1782,Paris.

Gökçe, Evren, “Kemer-Edremid (Burhaniye) Kazâsı ve Osmanlı Donanmasına Yaptığı Katkıları: Malzeme, Personel ve Gemi İnşâ Tezgâhı”, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 1, 2014, 60-85.

Gürsoy, Selma.Kaz Dağı Entomopatojen Nematod Faunasının Belirlenmesi, Yüksek Lisans Tezi ,Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Çanakkale , 2017 .

Kallek, *Cengiz*, “Kantar” ,TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001,İstanbul, V.24, 317-320

Kallek, “Okka” ,”TDV İslâm Ansiklopedisi, 2007, İstanbul, C. 33, 338-339.

Kazdal, Mehmet, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yurtluk-Ocaklık Sistemi: Çıldır Beylerbeyliği Örneği”. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 22 (2022), 308- 324.

Kılıç, Orhan ,“Ocaklık” , TDV İslâm Ansiklopedisi,2007, İstanbul. 33.,317-318.

Kılıç, O. “Yurtluk-Ocaklık Ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi, 10(10), 1999, 119-137.

Kılıç, E. “ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’da Odun Dışı Orman ürünleri*”, 4th International Non-Wood Forest Products Symposium, (4-6 October 2018), 12-20.

Kılıç, E.”.Osmanlı Ormancılığında Orman Yangınlarıyla Mücadele Yöntemleri”. *Ağaç ve Orman*, 1(1), 2020,12-20.

Kiel, Machiel “Eğriboz”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994, İstanbul, C.10,491-493

Olivier, G. A. ,Guillaume Antoine, *Voyage dans l'empire othoman, l'Égypte et la Perse. Fait par ordre du gouvernement, pendant les six premières années de la république Voyages and travels, Travel, Egypt, Turkey, Iran*,Vol,1. 1801 .

Şemsettin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*,. ,İstanbul: Mihran Matbaası, V.5, 1308.

Taş, M.” 18. Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Zift Ve Katran Temini”. *Turkish Studies - History*,15(4),2020, 1225-1242.

Taş, M .” Osmanlı Donanmasının İnşasında Kullanılan Malzemeler ve Temin Biçimleri (18. Yüzyıl)”. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 2024,223-249.

Tezcan, Meltem, *Kaz Dağı (Çanakkale, Türkiye) Endemik Bitkilerinden Bazılarının DNA Barkodlaması*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Çanakkale 2009.

Tozer, Henry Fanshawe ,*Researches in The Highlands Of Turkey; Including Visits To Mounts Ida, Athos, Olympus, and Pelion, to the Mirdite Albanians, and other remote tribes*, 1869.

Tuncel, Metin, ”Çanakkale “, TDV İslâm Ansiklopedisi, 1993, İstanbul, c.8,197-199.

Uzunçarşılı, İ.H., Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara: TTK. Yayınları,1988..

Walpole, R. , *Memoirs Relating to European and Asatic Turkey*. London ,

GEÇİCİ KAPAK

*Kapak tasarımı
devam ediyor.*